

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KISA DÜNYA TARİHLERİ

PAKİSTAN TARİHİ

DAVUT ŞAHBAZ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TARİH ARAŞTIRMALARI

PAKİSTAN TARİHİ

DAVUT ŞAHBAZ

YAYIN NU: 1964
KÜLTÜR SERİSİ: 1065

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-516-1

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: VİZYON BASİMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Doç. Dr. Davut Şahbaz: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doçent doktor olarak görev yapmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktora programlarını görev yaptığı anabilim dalında tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde lisans programını bitirmiş, aynı fakültede yüksek lisans eğitimi görmüştür. 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, 2013 yılında Slovakiya'da Comenius Üniversitesi'nde alanıyla ilgili ilmi araştırmalar yapmıştır. 2015, 2018, 2020 ve 2021 yıllarında Pakistan'ın İslamabad, Keşmir, Lahor, Multan, Faisalabad şehirlerinde çeşitli üniversitelerde ve kütüphanelerde saha çalışmaları ve doküman incelemeleri gerçekleştirmiştir. 2021 yılında, Pakistan'ın İslamabad şehrinde geleneksel olarak düzenlenen Pervin Şakir Uluslararası Urdu Edebiyat Festivali'ne davetli konuşmacı olarak katılmış ve Urdu edebiyatına uluslararası düzeyde katkı sağlayan araştırmacılara ve yazarlara tahsis edilen Nayyar Adbi Edebiyat Ödülü'nü almıştır. 2022 yılında Almanya Heidelberg Üniversitesi Güney Asya Enstitüsü Modern Güney Asya Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'ne davet edilerek misafir öğretim üyesi olarak görev yapmış ve post-doktorasını yine bu bölümde tamamlamıştır. Yazar, Pakistan Tarihi, Antik-Modern Keşmir Tarihi, Müslüman Hindistan Tarihi, Urdu Edebiyatı, Urdu Dili alanlarında araştırmalarını sürdürmekte ve lisans-lisansüstü düzeyde dersler vermektedir. Evli ve bir kız çocuğu babasıdır.

Ceylin'e, Beren'e...

“Her iki tarafta da Hindistan’da ve Pakistan’da buna katılmayan, hoşlanmayan kesimler var ama benim kanaatimce başka bir çözüm yoktu ve eminim ki gelecek tarih hükmünü bölünme lehinde yazacaktır. Dahası, devam ettikçe, bunun Hindistan’ın anayasal sorununun tek çözümü olduğu gerçek deneyimlerle kanıtlanacaktır. Herhangi bir Birleşik Hindistan fikri asla işe yaramazdı ve bence bu bizi devasa bir felakete götürürdü. Belki bu görüş doğrudur, belki değildir; bu görülecek. Yine de bu bölünmede, azınlıkların bir dominyonda veya diğerinde olması sorunundan sıyrılmak imkansızdı. Artık bu kaçınılmaz. Başka bir çözüm yok. Şimdi ne yapacağız? Şimdi, bu büyük Pakistan Devletini mutlu ve müreffeh yapmak istiyorsak, tamamen ve yalnızca halkın, özellikle de kitlelerin ve yoksulların refahına odaklanmalıyız...Geçmişinizi değiştirir ve her biriniz, hangi topluluğa mensup olursa olsun, geçmişte ne tür ilişkiler içinde olursa olsun, rengi, kastı ve inancı ne olursa olsun yek bir ruhla çalışırsanız, bu devletin eşit haklara, ayrıcalıklara ve yükümlülüklerle sahip ilk, ikinci ve son vatandaşı olarak, yapacağınız ilerlemenin sonu gelmeyecektir”

Muhammed Ali Cinnah

11.08.1947

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	15
-------------	----

I. BÖLÜM

Pakistan İdeolojisinin Tarihsel Gelişimi.....	19
Seyyid Ahmed Han: Müslüman Rönesansı ve Yeni Kimlik.....	31
Muhammed İkbâl: Yeni Ülke, Yeni Sınırlar.....	36
Çodhiri Rahmat Ali: Şimdi ya da Asla!	42
Muhammed Ali Cinnah: Ütopya'dan Gerçekliğe.....	46

II. BÖLÜM

Lahor Karar Tasarısı: Pakistan'ın Kuruluş Manifestosu.....	63
Ağustos Teklifi ve Cripps Heyeti	88
Hindistan'ı Terk Et Hareketi	99
Lord Wavell ve Simla Konferansı	105
1945-1946 Merkez ve Eyalet Seçimleri:	
Hindistanlı Müslümanların İlk Politik Zaferi	109
Kabine Heyeti ve Hindistan Planı	115
Pakistan'ın Kuruluş Beyanı:	
Lord Mountbatten ve 3 Haziran Bildirisi.....	120
Pakistan Kuruluyor: Radcliffe Sınır Komisyonu	133
Pencab Sınır Komisyonu.....	134
Bengal Sınır Komisyonu	134
Batı Pakistan	135
Doğu Pakistan.....	136

III. BÖLÜM

Pakistan'ın I. Genel Valisi Muhammed Ali Cinnah ve	
Pakistan Devleti'nin İlk Kabinesi	141
İlk Adımlar, İlk Zorluklar	143
Mülteci Sorunu ve Mesken Sıkıntısı	144
Varlıkların Bölüşümü ve Güvenlik Sorunu	147
Sulama Kanalları Sorunu	149
Prens Devletler Sorunu	150

IV. BÖLÜM

Muhammed Ali Cinnah'ın Vefatı ve	
2. Genel Vali Hoca Nazimuddin Dönemi.....	157
Hedefler Kararı	161
Temel İlkeler Komitesi.....	162
Liyakat Ali Han'ın Son Dönemi ve Suikast Sonucu Vefatı	167
Temel İlkeler Komitesinin İkinci Bildirgesi.....	170
Gulam Muhammed ve	
Hoca Nazimuddin'in Görevden Azledilişi	171
Muhammed Ali Bogra	172
İskender Mirza	175
Pakistan'ın İlk Anayasası:1956 Anayasası	178
Birinci Sıkıyönetim: Muhammed Eyüb Han.....	182
1962 Anayasası	185
1965 Seçimleri ve 1965 Hindistan Pakistan Savaşı	188
Taşkent Deklarasyonu	190
General Muhammed Yahya Han:	
İkinci Askerî Hükûmet Dönemi.....	192
Genel Seçimler ve Doğu Pakistan'ın Kaybedilişi	
(Bangladeş'in Kuruluşu).....	194
Zülfikâr Ali Butto: Pakistan'da İlk Sivil Hükûmet	198
Muhammed Ziya ul Hak ve Üçüncü Askerî Yönetim.....	204
Gulam İshak Han.....	208

Benazir Butto: Seçim, Sivil Hükûmet, Demokratik Kimlik	209
Benazir Butto ve İlk Başbakanlık Dönemi	210
Mian Navaz Şerif: I. Dönemi	212
Benazir Butto: Yeni Bir Başlangıç.....	213
Mian Navaz Şerif: Geleneksel, Yenilikçi.....	216
Pervez Müşerref: Dördüncü Askerî Yönetim	218
Yusuf Rıza Gilani/ Asıf Ali Zerdari	222
Asıf Ali Zerdari	223
2013 Genel Seçimleri: Mian Navaz Şerif'in Üçüncü Dönemi ..	224
2018 Genel Seçimleri:	
İmran Han ve Pakistan Adalet Hareketi	226
KAYNAKÇA	229
DİZİN.....	239

ÖN SÖZ

Pakistan; Hindistan'da yaşayan Müslümanların, bağımsızlık ütopyaları doğrultusunda etnik özelliklerini bir kenara bırakarak, dinî üst kimlik temelinde uluslaşmaları neticesinde 1947 yılında kurulmuş genç bir devlet olarak tanımlanabilir. Ancak bu kısa dönemi kapsayan tanım yapılırken, ülkenin üzerinde yükseldiği toprakların ve bu ülkeyi kuran Pakistanlıların İndus medeniyetinin ve Hindistan'ın binlerce yıllık kültürel, dinî ve politik birikiminin mirasçıları olduğu göz ardı edilmemelidir. Zira Pakistan'ı kuran insanlar, genetik olarak, bölgede hüküm sürmüş olan Türk, Arap, İngiliz, Moğol, Afgan ve Hint medeniyetlerinde yaşamış ve insanlık tarihini felsefi, dinî, politik, askerî ve kültürel anlamda derinden etkilemiş tebaanın ardıllarıdır ve bu durum, kavram olarak Pakistan'ı değilse de Pakistanlıları kadim zamanlardan günümüze kadar süregelen büyüleyici Hint alt kıtası medeniyetinin modern parçaları hâline getirir.

Pakistan, Hindistanlı Müslümanların, kendilerini dinî ve kültürel anlamda Hindistan'ın diğer yerel halklarından ayrı görmesi ve dinî-gündelik yaşam pratiklerini özgür ve müreffeh bir şekilde, bağımsız bir devlet çatısı altında deneyimlemeleri idealine dayanan, dinin alt ve üst yapısını oluşturduğu bütünleştirici hükümler ile seküler demokratik unsurların kurucu ilkelerinin bir birleşimi olarak modelleşmiş nevi şahsına münhasır (sui generis) İslam devleti olarak nitelenebilir. İslam'ın, Pakistan'ı kuracak in-

sanları etnik ayrım gözetmeksizin bir araya getiren ana belirleyici unsur olduğu bu ideolojik yönelim, Hindistan'da azınlık olarak yaşam süren Müslümanları kısa sürede bir Bir İslam devleti kurma hedefine adapte etmiş; İngilizlerin, İkinci Dünya Savaşı ertesinde kısırlaşan ve çıkmaza sürüklenen dış politikalarının etkisiyle Hindistan'dan çekilme ve bu ülkeyi iki ayrı devlete bölme kararlarıyla birlikte, Pakistan, din temelli bir ulus devlet modeliyle haritada yerini almıştır.

Pakistan, İngilizlerin bilerek ya da bilmeyerek uygulamaya koyduğu sorunlu-aceleci bölünme planı sebebiyle, sancılı ve prematüre doğmuştur. Ülkenin kuruluşunda en önemli itici kuvvet olan dinin üst kimlik olduğu heterojen demografik yapının, zamanla dilsel, etnik ya da mezhepsel hassasiyetler ve taleplerin artmasıyla ülkenin merkezîleşmesine ve ortak hedef ve idealler ekseninde gelişmesine engel olan bir negatif kuvvete dönüşmesi; politik stabilitesizlik, demokrasiye vurulan askerî darbeler, faili meçhul politik suikastler, sınır komşularıyla yaşanan tehlikeli-devamlı çatışmalar, ülkenin gerçekleriyle uyumsuz yamalı yönetim sistemi, ülkenin prematüre doğmasının ürettiği sorunlara yenilerinin -belki de daha büyüklerinin- eklenmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, ülkenin günümüzde yaşadığı demokratik, toplumsal, politik ve ekonomik sancıların kaynağı, kuruluşunda ülkeye kurulan siyasi tuzaklar ve ülkenin kalkınma dönemlerinde yüzleştiği politik talihsizliklerde saklıdır. Pakistan'ın kronik hastalıkları şimdide değil, geçmişte aranmalıdır ve Pakistan halkını oluşturan tüm bireyler güncel mezhepsel, etnik, siyasi ya da dilsel polemiklerden arınarak, yeniden İslam'ın üst kimlik olarak benimsendiği toplumsal ahenge kavuşmalı, genlerinde var olan demokratik yaşama-yasama pratiklerine dönüş yapmalıdır. Pakistan Devleti ve Pakistan halkı ancak bu şekilde ülkenin siyasal istikrarını zedeleyen lokal

hesaplaşmalardan korunabilecek ve daima müreffeh bir şekilde var olacaktır.

Pakistan, geçirmiş olduğu tüm sıkıntılı evrelere rağmen Güney Asya'nın en önemli askerî, politik ve ekonomik güçlerinden biridir ve özellikle Türkiye için yeri doldurulamaz bir dost, kardeş müttefiktir. Uluslararası medyanın üzerine giydirdiği negatif imaj gömleğinin aksine, edebî, tasavvufî, dilsel ve kültürel anlamda, içinde Hint alt kıtasının insanlığın hizmetine sunduğu tüm medeni birikimi barındıran henüz tüm yönleriyle keşfedilmemiş bir incidir.

Pakistan tarihini güncel ve geçmiş yönleriyle anlayabilmek için Pakistanlıları anlamak ve onların neden Pakistan'a ihtiyaç duyduklarını ayrıntılarıyla idrak etmek zaruridir. Dolayısıyla kitabın ilk bölümünü Pakistan ideolojisinin ve bu ideolojik altyapı üzerine kurgulanan Müslümanların ve Hinduların iki ayrı ulus oldukları hipotezini ortaya koyan iki ulus teorisinin gelişimine ve bu kavramların temel ilkelerini şekillendiren figürlere değindik.

İkinci bölümde, Pakistan'ın kuruluşu öncesi Hindistan'da yaşanan politik gelişmelere yer vermeye çalıştık ve ülkenin kuruluş ilkelerinin ve özelliklerinin şekillenmeye başladığı tarihlerdeki politik gelişmeleri, Hindistanlı Müslümanların yeniden devletleşme serüvenlerini de içine alacak bir perspektifte çözümlemeye gayret ettik.

Pakistan'ın günümüzde yaşadığı temel sorunların, kuruluşunun ilk yıllarında geçirdiği siyasal travmalarda saklı olduğu varsayımımızdan yola çıkarak, üçüncü bölümde Pakistan'ın karşılaştığı ilk politik, ekonomik, askerî ve sosyolojik zorlukları aktardık.

Dördüncü bölümde ise bireysel mülahazalara yer vermeden, emperyalist devletlerin ülke içinde ve sınırında uygulamaya koyduğu ve maalesef işleyen siyasi oyunların ürettiği negatif durumlar ve kavramları hesaba katmadan, ülkenin demografik özelliklerinden doğan politik hassa-

siyetinin içgörüsüyle, Pakistan'ın İslam Cumhuriyeti'ne dönüşme sürecine ve günümüze kadar geçirdiği siyasi dönemlerin temel özelliklerine yer vermeye çalıştık.

Pakistan'ın-Pakistanlıların ideolojik ve siyasal tarihini tek bir kitaba indirgemek ve ülkenin kuruluş öncesi, kuruluş ve kuruluş ertesi dönemlerinde geçirmiş olduğu merhaleleri eksiksiz aktarmak olanaksız olduğundan, kitabımızın kısa dünya tarihleri serisinin bir parçası olduğu gerçeğiyle, Pakistan'ın kuruluşuna temel oluşturan ideolojik birikimi ve ülkenin politik yolculuğunu, postmodern tarih anlayışı çerçevesinde, kronolojik olarak, araştırmacıların ve genel okuyucuların faydalanabileceği ölçüde işlemeye özen gösterdik.

Kitabımızın, sahaya ilgi duyan okuyuculara faydalı olmasını dilerim.

Doç. Dr. Davut Şahbaz
Ankara, 2022

I. BÖLÜM

Pakistan İdeolojisinin Tarihsel Gelişimi

Pakistan ideolojisi; Hindistan Müslümanlarının kendi-lerini Hindistan'daki diğer dinî ve etnik halklardan ayırt edecek farklı bir dine, kültüre, geleneklere, töreye, edebiyata, dile ve yaşam biçimine sahip oldukları ideasıyla, bağımsız bir İslam devletinde yaşamaları gerektiği ütopyasından türemiştir. İslam'ın öngördüğü kültürel ve sosyal düzenin hâkim olduğu bir devlet modeli öngören bu ideolojik manifesto, zamanla Pakistan'ın kuruluş ilkelerini şekillendirecek bir yapıya dönüşmüştür. Burdeau'nun 'Devlet, insanlar onu düşündükleri için vardır'¹ ifadesi ve devlet sadece kavramsal (conceptual) geçerliğe sahip bir düşünce ürünüdür varsayımı temel alınırsa, Hindistan'da Müslümanların bağımsız bir İslam devleti inşa etme niyetinin, İslam'ın Hindistan'a gelişyle birlikte bu dini kabul eden insanların zihinlerinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın, Aligarh Üniversitesi öğrencilerine hitabında kullanmış olduğu "Pakistan, Hindistan'da ilk kişi Müslüman olduğunda kurulmuştu."² sözleri bu varsayımımızı destekler niteliktedir. İslam'ı tanıdıktan sonra kolayca kabul eden ve Müslüman olan Hintler, İslam'ı kabullendikleri andan itibaren, bu

Kapani, Munci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 38.

Beluç, Nebi Neciş Han, *Kaid-i Azam ney Kia Soça aor Kia Kaha*, Kaid-i Azam Academy, Karachi, 1985, s. 9.

dini kabul etmeyen soydaşları ile iki farklı ulus olma yoluna girmişler ve zamanla aralarındaki ortak yaşam paydaları azalmaya başlamıştır. Irk anlamında soydaş olan ve ortak kültürel değerlere sahip bu iki toplum, dinî farklılaşma neticesinde birbirlerinden ayrışmaya ve uzaklaşmaya başlamış; bu durum Müslümanları, Pakistan'ın kuruluşu öncesindeki hemen her dönemde, kendilerinin yönetici olduğu bağımsız bir İslam devleti kurma fikri etrafında toplamıştır. Kuramsal içtihatı olgunlaşmaya başlayan bu fikrî oluşum, alt yapısında din olan Pakistan ideasının üst yapısını zamanla askerî, sosyolojik, kültürel, ekonomik ve siyasi etmenlerle donatmış ve kurulması öngörülen Müslüman devlet için ilk pratik adımların atılmasıyla ütopyiklikten sıyrılarak gerçeğe dönüşebilecek bir hedefe dönüşmüştür.

Hindistan'a İslam'ı tebliğ etme niyetiyle gerçekleştirildiği düşünülen ilk fetih girişimlerinin Müslüman Araplar tarafından yapıldığı varsayılır. Bu tarihten önce Hindistanlılar ile Araplar arasındaki ilişki ticarete dayalı olmuştur. Hint limanlarından Yemen'e taşınan baharatların ve diğer Hint mallarının buradan diğer Arap bölgelerine dağılımı gerçekleşmiş ve bu ticari faaliyetler İslam öncesi ve sonrası dönemde bu iki medeniyetin buluşmasını mümkün kılmıştır. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali yönetimleri döneminde başladığı düşünülen ilk askerî fetih girişimleri herhangi bir kalıcı etki bırakmamış olsa da daha sonra yapılacak sistemli fetih girişimlerine zemin hazırlama konusunda oldukça başarılı olmuştur. Arapların İndus Vadisi'ne dair bir kazanım elde edemeden geri çekilmek zorunda kaldıkları ilk fetih denemeleri, Haccac bin Yusuf tarafından görevlendirilen Muhammed bin Kasım'ın 711 yılında Hindu yönetici Raca Dahir'i mağlup ederek, alt kıtanın Sind bölgesinde kritik bölgeler kazanmasıyla önemli sonuçlar doğurmaya başlamış ve yerel Hintler ve Müslümanlar arasında dinî-kültürel-mistik-müzikal ve bilim-

sel etkileşimler meydana gelmiştir.³ Hinduizm'in, insanlar arasında sınıfsal ayrımlar yaratan ve yaşamın adil ve eşit paylaşılmasının önüne set çekerek belirli gruplara ayrıcalık bahşeden kast⁴ sisteminden muzdarip olan Hindistan halkı -özellikle son kategordideki çoğunluk-, İslam'ın sunduğu eşitlikçi ve insanlar arasında sınıf ayrımı dayatmayan yapıyı idrak etmiş ve İslam'ın Sind bölgesinden başlayarak alt kıtada kitleler arasında hızla ve kolayca yayılmaya başlamasıyla, bölge halklarının düşünce ve yaşam biçiminde devrim niteliğinde değişimler gerçekleşmiştir.

Muhammed bin Kasım'ın, fethedilen bölgelerdeki adaletli yönetimi, kast sisteminin en üstünde bulunan ve toplumda ayrıcalıklı bir konumda olan kişilerden almaya başladığı cizye, bölgede kastın alt kısmında bulunan insanlar tarafından İslam'ın çabuk kabul görmesinin diğer önemli bir nedeni olmuştur.

Kabir, M, *A Short History of Pakistan*, The Inter Services Press Limited, Karachi, 1967, s. 12-13.

Kast sisteminin, MÖ 1500'lerde Ari ırkının Hint alt kıtasına gelmesi ile başladığı bilinmektedir. Nitelik özellikleri itibariyle beyaz tenli ve savaşçı olan bu ırk, kendi kültürlerini karşılaştıkları koyu tenli Hint yerlilerine entegre ederek sınıfsal ayrımın başlamasına yol açmışlardır. Irksal ve dinsel ayrım sonucu ortaya çıkan piramit, Brahman (din adamı), Kshatriya (kral), Vaişya (tüccar) ve Şudra (işçi) sınıfı olarak dörde ayrılmaktadır. Kapalı tabakalaşma tipinin bir örneği olan kast, toplumdaki farklı yaşam tarzlarını yansıtır. Bununla birlikte kast, doğum kaderine bağlı olarak belirlenen bir statüdür ve biçilen bu statü ise sonsuzdur. Hindistan'da yaşayan herkes (dini ne olursa olsun) bu sisteme tabi tutulmaktadırlar. Kast sistemi, Hinduların sosyal yaşamına, ahlakına, kültürüne ve yaşam biçimine hâkimdir. Hindu bireylerin kendini ait olduğu kastın dışında bir kast kategorisinde görmesi imkânsızdır ve bu kurala riayet etmedikleri takdirde dışlanmış barbarlar olarak nitelenirler. Hint toplumunun iskeleti niteliğinde olan kast, etkili bir tabakalaşma sistemi olarak işlevselliğini hâlâ korumaktadır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Muhammed bin Kasım fethedilen yerlerde uzun vadeli idari organizasyon alt yapısını oluşturmak için gayret göstermiştir. Yerel halka nazik ve hoşgörölü davranılır; Budhist ve Hindulara özgürce ibadet edebilme hakkı verilerek, Müslümanlarla barış içinde olmaları hedeflenmiştir. Ele geçirilen yerleşim yerlerinde Hindu ve budhistlerin zimmî olarak kabul edilmelerinin akabinde gayrimüslimlere inançlarını yaşama imkânı verilerek, toplumsal haklarının güvence altında tutulması, bölgede olası dinî savaşların da önünü kesmiş olur.⁵

Muhammed bin Kasım'ın Sind bölgesinde yaratmış olduğu atmosfer hızla Hindistan'ın Pencab bölgesinin Multan'a kadar olan kısımlarına kadar yayılmış ve İslami nizam bu bölgelerde halkın yaşam biçimi olmaya başlamıştır.

Muhammed bin Kasım'ın yönetimi ertesinde, 725-872 yılları arasında Araplar Hindistan'a birçok sefer düzenlemiş ancak bölgenin geri kalanında ve Muhammed bin Kasım dönemi sonrasında kaybedilen topraklarda bir hâkimiyet kuramamışlardır. Hindistan topraklarına bu etkisiz ve ufak çaplı fetih girişimleri ertesinde askerî anlamda en kapsamlı ve etkili sefer, Orta Asya'da oldukça etkili bir yönetim merkezi kuran Mahmud Gaznevi (Gazneli Mahmud) tarafından gerçekleştirilmiştir. Gazneli Mahmud, 'cihad ve halifeye hizmet' mottosuyla Hindistan'a 1001-1028 yılları arasında sayısı on altıyı bulduğu varsayılan seferler düzenlemiş ve bu seferlerden elde ettiği zaferler neticesinde Hint Alt kıtasında Türk-İslam sentezinin hâkim olduğu yönetsel düzeni kurmuştur. Muhammed bin Kasım ve Gazneli Mahmud tarafından gerçekleştirilen dinî, siyasi, idari ve kültürel dönüşümler, Müslümanların bir ulus olarak farklı dinî ve kültürel değerler üretmesini sağlamış ve bu doğrultuda bölgede Müslümanlar, din temelinde Hindistan'ın diğer yerel halkından ayrılan bir ulus olarak alt kıtada konumlanmaya başlamıştır. Gazneli Devleti yönetimi esnasında

Farsça resmî dil olarak bölgenin dil sisteminde değişiklikler oluşmasını tetiklemiş, böylelikle ülkede sadece dinî değil dilsel dönüşümlerin⁶ de gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Gazneli Mahmud'un Hindistan'da kurduğu güçlü yönetimin ardından, özellikle Kuzey Hindistan'ı Türk-İslam devleti yönetimine sokan Guriler, Delhi-Türk Sultanlıklarının sistematik ve otoriter bir yapıya kavuşmasını sağlayan İltutmuşlar, Hılciler, Tuğluklar, Lodiler ve son olarak bölgede askerî, mimari, edebî ve siyasi reformlar gerçekleştiren Babürlüler Hindistan'da kuvvetli devletler kurmuşlar, özellikle Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden sufilerin, bilginlerin ve misyonerlerin de katkılarıyla Hindistan'ın büyük kısmını İslam dini ile tanıştırmışlardır. Hoca Muinuddin Çiştî, Şeyh İsmail, Bahauddin Zekeriya ve Ali Hucveri gibi Müslüman âlimler Hindistan halkına İslam'ı tebliğ etmiş ve bu sufilerden ve İslam'ın içtihatından etkilenen yerel halk Müslüman olmuştur. İslam böylelikle bu coğrafyada Müslüman bir toplum oluşturmuş, bu Müslüman toplum zamanla yaşamı İslami ilkelere göre şekillenen bir ulus olmaya başlamıştır.

Hindistan'a yayılan ve otorite kuran İslami gelenek ve öğretiler ile birlikte halkın düşüncelerinde ve gönüllerinde yalnızca Müslümanlara hitap eden bağımsız bir İslam devleti kurulması fikri yeşermeye başlamıştır. Hindular ve Müslümanlar arasında önceleri günlük yaşamda beliren din kaynaklı farklılıklar, zamanla siyasete de etki etmeye başlamış, Hinduların sayı bakımından fazlaca olmasından ötürü, bir azınlık olarak yaşamını sürdürmek zorunda kalan ve bu nedenle bu tür çatışmalardan hak ve hukuk anlamında mağlup olarak ayrılan Müslümanlar, dinlerini ve

Urdu Dili, Hindistan'da yeni ulusal dil olarak, Hindistan'ın yerel dilleri ve Farsça-Arapça-Türkçe dillerinin bir harmanı şeklinde bu dönemde filizlenmeye başlamıştır. Arşivi - <https://rantey.org>

dinlerinin getirdiği kültürel değerleri özgürce yaşayabilecekleri bir İslam devleti kurma ütopyasını gerçeğe dönüştürmek için çalışmalara başlamışlardır.

Müslümanlar için Hindistan'daki yüzyıllar süren hâkimiyetleri süresince romantik bir ütopya durumundaki İslami öğretilere göre şekillenen bir devlet fikri, 17. yüzyılda daha ulaşılabilir bir hedefe dönüşmüştür. Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren artan sömürgecilik faaliyetlerinin yüksek miktarda hammadde ihtiyacı doğurması neticesinde İngiltere, Hindistan'ı sömürmek niyetiyle 1600 senesinde ticari faaliyet kisvesi altında Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuştur. Sömürgecilik hususunda oldukça tecrübeli olan bu ırk, Hindistan ile İngiltere merkezli Avrupa arasında ticareti geliştirmiş, ekonomik sermayenin kazandırmış olduğu güç ve özgüven ile Hindistan'da şirket çevresindeki bölgelere siyasi anlamda da yaptırımlarda bulunma kudretine erişmiştir. Özellikle İngiliz Genel Vali Warren Hastings döneminde ivmelenen eğitsel ve kültürel faaliyetler vasıtasıyla Hindistan halkıyla kaynaşan ve edebî ve eğitsel katkılar sunma bahaneleri altında Hindistan'daki misyonerlik uygulamalarını hızlandıran İngilizler, Babür İmparatorluğu'nun son dönem yöneticilerinin yönetsel zafiyetlerinin de teşvikiyle kısa sürede Hindistan'da askerî, siyasi ve ekonomik alanlarda otorite kurmaya başlamışlardır. Hindistanlı Müslümanların artan İngiliz baskısı karşısında dinî ve kültürel anlamda kayıp yaşayacaklarının farkına varması ve İngilizlere karşı isyan etmesi İngilizlerin genişleme politikalarını durduramamış, 1757 Plessey Savaşı ve 1764 Buksar Savaşı'nda Müslümanlara karşı önemli zaferler elden eden İngilizler, Hindistan'ın genelinde iktidarlarını kurmaya başlamıştır. Özellikle Bengal'in genç hükümdarı Sirac ud Davla'nın İngiliz yayılmacılığına karşı başlattığı Plessey Savaşı'nı kaybetmesi ve ardından suikasta uğraması, ilerleyen senelerde Haydar Ali ve oğlu ünlü Tipu Sultan

yönetiminde İngilizlere karşı önemli savaşlar verilmiş olsa da Tipu Sultan'ın 1799 yılında savaş meydanında ölmesi, bu girişimleri de sonuçsuz bırakmıştır.

İngilizlerin Hindistan'daki ekonomik ve siyasi anlamdaki bu yükselişi ve gayrimüslim yerel halk -özellikle Hindular ve Sihler- ile kurmuş olduğu stratejik bağ, 8. yüzyıldan itibaren bölgenin yönlendiricisi olan Müslümanları rahatsız etmiş, Müslümanlar, İngilizler ve diğer toplumlar arasındaki bu ilişkinin kendilerine karşı kurulacak bir ittifaka doğru gidebileceğini fark etmişlerdir. İngilizlerin Müslümanları dışlayarak Hindularla iş birliği yapması, Hinduların, kurmuş oldukları Kongre partisi çatısı altında kendi din ve kültürlerini ön plana çıkaran milliyetçi politikalara yoğunlaşması Hindu milliyetçiliğini⁷ üretmiş, artan İngiliz destekli Hindu baskısı ve milliyetçiliği ise bu gelişmelere karşı direnç gösterme reaksiyonuyla Müslüman milliyetçiliğini doğurmuştur.

Müslümanların Hindistan'da, eski konumlarını geri kazanabilmeleri ve yeniden ülkenin mutlak hâkimi olabilmelerinin, İslam çatısı altında birleşmek ve Müslüman kardeşliği hissiyatıyla harekete geçerek bir İslam devleti kurmakla mümkün olabileceği fikri, öncelikle Şeyh Ahmed Sirhindi, Seyid Ahmed Birelvi, Şah Velîyullah, Seyyid Ahmed Şehid, Hacı Şeriatullah⁸, Tito Mir, Dadhu Mian (Muhammed Muhsin) gibi dinî ve siyasi önderler tarafından Müslüman halka aktarılmış ancak İngilizlerin kurmuş olduğu askerî, ekonomik ve politik yapı karşısında bu fikri

The Brahmo Samaj, Prarthana Samaj, Pramhans Mandalı, The Dev Samaj, The Arya Samaj gibi örgütler, Hindu milliyetçiliğinin Hindistan'da yükselişini sağlamış ve bu etnik-dinî milliyetçiliğin Müslümanlar için bir tehlike haline gelmesine sebebiyet vermiştir.

Doğu Bengal'de İslam'ın gerekliliklerinin yerine getirilmesi talebiyle ortaya çıkmış ve Müslümanların haklarını elde edebilmek için örgütlenmelerine katkıda bulunduğu varsayılan Faraizi Hareketi'nin kurucusu olarak bilinir.

Üniversite PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

hareketler kitlelerin sahiplendiği bir hedefe dönüşmemiştir. Müslümanlar ülkelerine, dinlerine ve yaşam tarzlarına sahip çıkma çabalarına ne kadar özen gösterdiyse o derecede İngilizler tarafından isyankâr, güvenilmez ve kontrol edilemez bir toplum olarak nitelenmiş ve siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda daima arka planda tutulmaya çalışılmıştır. Resmî olarak hâlâ devam eden Babür Devleti'nin yöneticilerinin İngilizlerin boyunduruğunda politika üretmesi, Müslüman halkı iyice çaresiz bırakmış ve umutsuzluğa itmiştir. Zira bu dönemde ülkede siyasi, askerî ve ekonomik kararlar Britanya Kraliyeti ve Kraliçe Victoria tarafından alınırken, sadece kuralların yürürlüğe girme sürecinde Babür Devleti yöneticisi Bahadur Şah Zafer tarafından göstermelik bir imza atılmaktadır. Özellikle İngilizler tarafından açılan misyoner okulları ve politik kuruluşlar ülkenin dört bir yanına dağılmış ve Müslümanların köklü eğitsel ve kültürel geçmişi, Batı'nın süslü reformist yayılmacılığıyla yok edilerek tek tip, bağımlı ve uysal toplum yaratılması amacına hizmet etmiştir. Hindistan'ın büyük şairlerinden Ekber İlâhabadi'nin şiiri, Hindistan'daki gerçekliği ve Hindistanlı Müslümanların durumunu açıkça gözler önüne serer:

*Doğulular rakibin kafasını kırarlar
Batılılar ise doğasını değiştirirler
Silahlar gitti, profesörler geldi
Keser görevini yaptı, artık uçaklar geldi
Öldürmeden önce kloroform
Şükür olsun nahifliklerine
Verdikleri eğitim, hizmet edebilmemiz için
Ve akıl, memurluk için⁹*

Russel, Ralph., *Islam, Khurhidul*, "The Satirical Verse of Akbar İlâhabâdî (1846-1921)", *Modern Eastern Studies*, 1974, Vol. 18, No. 1, s. 11-12.

Kaybedecek bir şeyleri kalmadığını düşünen Müslümanlar, bu gelişmelerin ardından, Hindistan'ı her alanda sömürmeye başlayan İngilizlerin bu kıtada yeni ve ilkesel anlamda dönüştürücü bir düzen kurma çabalarına karşı amatör, planı ve programı olmayan bir özgürlük savaşına girişmişlerdir. Başlangıçta Hindular tarafından da benimsenen ve İngilizlere karşı Hindistan halklarının ortak bir isyanı olarak görülen başkaldırı, Hinduların saf değiştirmesi ile Müslümanlara ait bir direnişe dönüşmüştür. Alt kıtadaki prestijlerini geri kazanma çabasındaki Hindistanlı Müslümanlar, Hindistan ordusundaki muhalif Müslüman askerlerin de desteğiyle ülke genelinde protestolara başlamış, bu sivil ve askerî itaatsizlikler zamanla İngilizler ve Müslümanlar arasında etkisi yıllar sürecek çatışmalara dönüşmüştür.

Hindistanlı Müslümanların 1857 yılında başlattığı ve özgürlük savaşı olarak nitelediği bu direniş, systemsiz ve plansız olmasına rağmen, İngiliz himayesinde olan ordulardaki Müslüman sipahilerin de gayretiyle az zamanda bütün Hindistan'a yayılmış, birçok eyalette kanlı çatışmalar gerçekleşmiştir. Binlerce Müslüman kadın, çocuk, yaşlı, genç, asker ve sivil İngilizler tarafından katledilmiş; büyük bir heyecan, coşku ve hayalle girişmiş oldukları bağımsızlık edimi, savaşın sonunda Müslümanlar için bir buhrana dönüşmüştür. Başarısızlıkla sonuçlanan özgürlük savaşı ertesinde İngilizler isyanın tüm faturasını Müslümanlara kesmiş, dönemin tarihçilerine göre Müslümanlar daha önceki hiçbir zaman diliminde olmadığı kadar baskı ve zulüm içinde yaşamaya başlamışlardır.

...İngiliz yönetimi ayaklanmayı bastırdıktan sonra 'intikam' alma işine başlamıştı ve intikam, ayaklanmanın merkezi Delhi ile sınırlı değildi. Delhi'den başka Lakhnov, İlahabad, Kanpur, Mirath, Agra, Breyli gibi ülkenin dört bir yanında asileri cezalandırma peşindeydi-

ler ve Müslüman kesim öncelikli hedefleriydi. Ancak 'intikam' eylemi saltanat merkezi Delhi'de daha da şiddetliydi. Buradaki intikam kadın, erkek, yaşlı, çocuk, sakat, suçlu, suçsuz ayrımı yapmadan, adeta sınırsız bir öfkenin çılgınca dışavurumu şeklinde gerçekleşmekteydi. Hatta bu intikam sarhoşluğu sadece insanları şu ya da bu şekilde cezalandırmakla da sınırlı değildi; bazı yerlerde camii ve mescitleri yıkmak, bazılarında atlarını bağlamak, saltanata ait bazı binaları yıkmak ve yağmalamak suretiyle sınır tanınmaz bir boyuta ulaşmıştı.¹⁰

19. yüzyılın küresel anlamda ulus-devlet oluşumlarını tetikleyecek gelişmelere sahne olmasının da katkısıyla, politik ilkelerini revize ederek sistemli ve birleşik bir yapıda strateji geliştirme hedefiyle hareket etmeye başlayan Hindistanlı Müslümanlar, bu kaotik süreçte siyasi ve toplumsal hak kazanımları elde edebilmelerinin öncelikli yolunun İngilizlerle iş birliği yapmaktan geçtiğinin farkına varmışlardır. Kendilerini hükümdarlıktan ikinci sınıf vatandaş konumuna düşüren yanlışları analiz eden Hindistanlı Müslümanlar, Pakistan ideolojisi kapsamında yön verecekleri özgürlük mücadelesine girişmeden önce, bilimsel ve sosyal gelişmişlik düzeylerini artıracak eğitim kurumları kurmaya başlamışlar ve İngilizlerle çıkara dayalı iyi ilişkiler kuran Hindular ile aynı gelişmişlik düzeyine ulaşmak için çabalamışlardır. Eğitim, siyaset, ekonomi, edebiyat ve diğer disiplinlerde İngilizlerin ilmî donanımından faydalananarak eksikliklerini gideren Müslümanlar, çok geçmeden bir dönemin imtiyazlı grubu Hindularla aynı konuma yükselmiş, önemli stratejik devlet kurumlarında görev almaya başlamışlardır. İslam devleti inşa etme ütopyelerinin gerekli temel alt yapısını bu şekilde oluşturan Hindistanlı Müslümanların ihtiyaç duyduğu en önemli şey ise onları

¹⁰ Soydan, Celal, *Urdu Dilinin Türk Asıllı Efsane Şairi Mirza Esedullah Han Galib*, Nüsha, Ankara, 2004, s. 50-51. <https://rantey.org>

bir hedef etrafında toplayacak ve ütopyalarını gerçeğe dönüştürme hususunda teşvik edecek, sistemli bir kuruluş manifestosu ve bu manifestoyu kuramsallaştıracak liderler olmuştur.

Hindistan'da Müslümanların refah içinde yaşayacağı bir devlet kurma arzusuyla fidelenen ve içerdği temel doktrinler dolayısıyla Pakistan ideolojisinin pratiğe dönüşümünde en önemli rolü üstlendiği varsayılan iki ulus teorisi, işte bu ihtiyaç neticesinde dönemin etkin fikir adamlarının katkılarıyla alt kıtada popülerleşmeye başlamıştır. Temel anlamda, bir arada yaşayan Hindu ve Müslüman toplumların arasındaki kültürel, dilsel, politik, dinî, ekonomik ve sosyal farklılıklardan beslenen iki ulus teorisi, bu farklılıklar aracılığıyla, iki toplumu birbirinden ayıran ve farklı iki ulusun oluşumunu tetikleyen bir içeriğe sahiptir. İki ulus teorisinin Hindu ve Müslümanları iki ayrı ulus olarak niteyen ilkelerine kaynaklık eden farklılıklardan en önemlisi inanış farklılığıdır. İslam ve Hinduizm'in birbirlerini etkileyemeyecek veya birbirlerini yutamayacak kadar iki büyük din olması, dolayısıyla bu dinlere mensup halkların ortak dinî değerler üretememesi, iki ulus teorisyenlerine göre, zamanla bu halkların bir arada huzurla yaşamasının önüne geçmiş, her iki toplumu da özgürce dinî ve kültürel ritüellerini gerçekleştirebilmek için farklı devletler çatısı altında yaşamaları gerektiği fikrine yaşıttır. İslam'ın tek tanrılı, Hinduizm'in ise çok tanrılı bir din olması, Müslümanların bazı bölgelerde çoğunluk olsa da toplam nüfus içinde bir azınlık olarak algılanması ve bunun neticesinde orataya çıkan eşit olmayan hak ve hukuk paylaşımı, Urdu-Hindi dil uzlaşsızlıkları, ticari faaliyetlerde Müslümanların ötelenmesi, eğitim alanında İngiliz sistemine çabuk uyum sağlayan Hindulara öncelik verilerek bu toplumun bilimsel ve akademik anlamda geliştirilmesine rağmen bu sisteme direnen Müslümanların eğitimsizleştirilmesi ve

Hindu milliyetçiliğinin son dönemde zirveye çıkması gibi durumlar, Müslümanların kendilerini ayrı bir ulus görmelerine ve bu bilinçle yeni bir ülke kurmak zorunda olduklarını dile getirmelerine haklı nedenler yaratmış ve iki ulus teorisi bu şartlar altında gelişimini sürdürmüştür.

Hindistan'ın bölünmesi gerektiği ve alt kıtada Müslümanlara ait bağımsız bir devlet kurulması gerektiğini savunan, Pakistan ideolojisi temelinde yükselen iki ulus teorisi belirli aralıklarla birçok isim tarafından öne çıkarılmıştır. Örneğin, Pan-İslamizm ideolojisine sahip olan Seyid Cemaluddin Afgani'nin söylemlerinde alt kıtada Müslümanlara ait özgür bir devlet fikri sıklıkla görülmüş, Cemaluddin Afgani Kuzey Hindistan ve Afganistan'ı kapsayan, dönemin şartlarına göre oldukça ütöpik görünen ancak özellikle çizdiği sınırlar dolayısıyla gelecekteki çalışmalara temel teşkil edebilecek bir devlet modeli önerisi geliştirmiştir. Cemaluddin Afgani'nin Müslümanları birleştirme ve İngiliz-Hindu boyunduruğundan kurtarma amacıyla yapmış olduğu ilmî çalışmalar, özellikle Hindistanlı Müslümanlar arasında büyük bir etki yaratmıştır. Farklı dönemlerde Muhammed Abdul Kadir, Aga Han, Abdul Cabbar Hayri, Serdar Gül Muhammed, Sir Abdullah Harun, Mevlana Muhammed Ali, Mevlana Abdulhalim Şarar¹¹ ve Wilfrid Scawen Blunt gibi sosyolog, siyasetçi ve edebiyatçı isimler iki ulus teorisinin yükselişine ve anlam kazanmasına yazılarıyla ve söylemleriyle katkıda bulunmuşlardır. Hatta İngiliz devlet adamı John Bright, Hindistan'ın çeşitli eyaletlerinin farklı ülkeler olarak varlığını sürdürmesi ge-

Mevlâna Abdülhalim Şarar *Tehzib* adlı derginin 23 Ağustos 1890 tarihli sayısında, Hindu ve Müslüman çatışmalarının son bulması, aksi takdirde ülkenin bölünerek iki milletin ayrı yollarda yürümesi gerektiği gibi hususları aktarmış ve bu yazı, içerdiği Hindu-Müslüman sorunlarının çözümünde bölünmenin gerekli olabileceği ibareleriyle, iki ulus teorisini benimseyenlere ilham vermiştir. <https://www.iranicaonline.org/articles/iran-1890-1910>

rektiği ve buralarda yaşayan insanların bu hedef için cesa-
retlendirilmesini açıkça beyan etmiştir.¹² Dar bir alana etki
eden ve kuramsallaşamayan bu söylemlerin kurduğu temel
ertesinde, Müslüman Hindistan siyasi tarihinin en önemli
figürlerinden olan Seyyid Ahmed Han, Pakistan ideolojisi-
nin sonuca ulaştırılmasına aracılık edecek iki ulus teorisini
kuramsal bir yapıya dönüştürmüş ve bu teoriyi bir bölün-
me gerekçesi şeklinde Hindu ve İngilizlerle paylaşmıştır.

Seyyid Ahmed Han: Müslüman Rönesansı ve Yeni Kimlik

1857 özgürlük girişiminin doğurduğu acı sonuçları gider-
mek ve iki millet arasında yeniden güven ilişkisi inşa etmek
için çalışmalar yürüten Seyyid Ahmed Han, Hinduların
İngilizlere karşı ilk dönemlerde yürüttükleri ‘itaat et-hak
kazan’ stratejilerinin onlara önemli idari ve siyasi fırsatlar
yarattığını Müslümanlara aktarmış ve kısa sürede bu iki
milleti ortak paydalarda buluşturarak stratejik ittifak kur-
malarını sağlamıştır -bu çalışmalarından ötürü İngilizler
kendisine ‘Sir’ unvanı vermiştir-. Sir Seyyid Ahmed Han’ın
Müslümanları alt kıtada yeniden bir siyasi aktör yapabil-
me niyetiyle edebî, politik, ekonomik, kültürel ve eğitsel
alanlarda başlatmış olduğu, Aligarh Hareketi-Seyyid Ah-
med Han Hareketi adı altındaki çok yönlü reform hareketi,
kısa sürede Müslümanların millî bilinçlerini ve entelektüel
düzeylerini artırmasına vesile olmuştur. Özellikle bizzat
Seyyid Ahmed Han’ın emriyle 1877 yılında temeli atılan
*Muhammadan Anglo-Oriental College*¹³ (daha sonra Aligarh
Üniversitesi’ne dönüşmüştür) ile birlikte Müslümanlar

Sayeed, Khaled Bin, *Pakistan the Formative Phase 1857-1948*, Oxford
University Press, Karachi, s. 102.

24 Mayıs 1875 yılında Etkinlik Anı Karar Hissesi/Anı.org

modern bilimleri öğrenme ve eğitsel anlamda çağa ayak uydurma yoluna girmişlerdir. Aligarh Hareketi'nin bir uzantısı olarak Lahor, Amritsar, Karaçi ve Peşaver gibi ülkenin stratejik bölgelerinde İslam okulları ve modern kolejler kurulmuştur. Seyyid Ahmed Han 1886 yılında *All India Muhammedan Educational Conference* başlıklı daha sonraki yıllarda gelenekselleşecek bir organizasyon gerçekleştirmiş ve bu organizasyon Müslümanların eğitsel, edebî ve politik geleceklerini şekillendirdikleri bir toplantı niteliği kazanmıştır. Seyyid Ahmed Han'ın Müslümanlar ve Hinduların birbirlerinden çok farklı oldukları ve Hinduların çoğunluk olmalarından ötürü Müslümanların demokratik seçimlerle eşit şekilde temsil edilemeyecekleri çıkarımları, iki ulus teorisinin ilkesel gelişimine değerli katkılar sunmuştur. Demokratik seçimlerin nüfus bakımından Müslümanlardan oldukça fazla sayıda olan Hinduların işine yaramaktan başka fayda getirmeyeceğini vurgulayan Ahmed Han, bu seçimlerin çoğunluğun isteklerine göre şekillenen bir yönetim kurma yetkisi verdiğini ve bu durumun Müslümanlar açısından yıkım olduğunu belirtmiştir. Seyyid Ahmed Han, Hinduların milliyetçilik akımlarının etkisiyle 1867 yılından itibaren Hindi dilini Urdu dilinin yerine konumlandırma çabaları, aynı zamanda Urdu alfabesi yerine Devanagari alfabesinin kullanımını yaygınlaştırma niyetleri hususunda İngilizleri uyarmış, Müslümanları ise bu psikolojik oyun için bilimsel ve düşünsel anlamda hazırlamakla meşgul olmuştur. Ahmed Han, Urdu dilinin kasten arka plana itilmesi ve yerine Hindi dilinin ön plana çıkarılması çabalarının Müslümanların kültürlerinden büyük kopuşları beraberinde getireceği inancıyla, Urdu dilinin Müslümanlar tarafından sahip çıkılması gereken en önemli öğe olarak benimsenmesini istemiş, din ve dil temelli milliyetçilik akımını soydaşları arasında yaygınlaştırmıştır. Böylelikle Hinduların Müslümanları yok sayma girişimlerine

karşı, iki farklı ulus-iki farklı kültür ve gelenek vurgusu yaparak Müslüman toplumu bilinçlendirmiştir. Seyyid Ahmed Han 1885 yılında İngilizlerin desteğiyle organize edilen ve ileride Hindistan'ın en önemli siyasi partisi olacak olan Hindistan Ulusal Kongre Partisi'nin Müslümanların kendilerini temsil edememesi için kurulduğunu düşünmüş ve Müslümanların bu partiye üye olarak kendi kaderlerini belirleyecekleri bir oluşum yaratamayacakları uyarısında bulunmuştur. Seyyid Ahmed Han'ın bu öngörüsü ilerleyen dönemlerde doğru çıkmış ve Müslüman topluma yön verecek en önemli Müslüman liderler bu partide, birleşik Hindistan temalı siyaset yapmaya başlamıştır (Muhammed Ali Cinnah'da ilk dönemde bu partide görev yapmıştır). Seyyid Ahmed Han, 1883 yılında Meyrut'daki bir toplantı esnasında, iki ulus teorisine temel oluşturacak şu ifadeleri kullanmış ve bir zamanlar gelinin parlak ve güzel bakan iki gözü olarak gördüğü Hindu ve Müslümanların şimdi ve gelecekte yaşama eskisi gibi ahenkle ve şevkle bakamayacaklarını herkesin idrak etmesini sağlamaya çalışmıştır:

Şimdi İngilizlerin bütün Hindistan'ı terk edeceğini varsayalım. O zaman Hindistan'ı kim yönetecek? Bu şartlar altında iki ulusun -Müslümanlar, Hindular- aynı tahta oturması ve eşit güce sahip olması mümkün mü? Kesinlikle hayır. Birinin diğerini alt etmesi ve onu aşağıya indirmesi gerekir. Her ikisinin de eşit olmasını ummak, imkânsız ve düşünülemez istemektan başka bir şey değildir.¹⁴

Pakistan ideolojisinin ve iki ulus teorisinin İslam'ın Hindistan'a ilk nüfuzu sonrasında geçirmiş olduğu en büyük gelişim, işte Seyyid Ahmed Han'ın gerek bilimsel gerekse siyasi ve sosyal alanda gerçekleştirdiği bu dönüştürücü uygulamalar ve paradokstan uzak tutarlı söylemler sayesinde

¹⁴ Bhatti, Sohail Muhammad, Pakistan Affairs, Bhatti Son Publishers, Lahor, 1974, s. 107

olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Seyyid Ahmed Han, son dönemlerde Hinduların ve İngilizlerin otoritesinde şekillenen Hindistan siyasetine Müslümanların yeniden -bu defa daha güçlü- eklemelenmesini sağlamış ve Hindistan'da tek bir ulustan değil, uluslardan bahseden ilk önemli figür olmuştur.

Hindistanlı Müslümanlar, Hindu milliyetçiliğinin önlenemez yükselişi karşısında birleşerek kendi milliyetçi tavırlarını geliştirmiş ve bu bilinçli örgütlenme Pakistan ideolojisinin üst yapısı olan iki ulus teorisini oluşturmuş, Müslümanların farklı kültürü, dini, yaşam tarzı, siyasi geleneği olan, diğer hiçbir toplumun azınlığı olarak görülmemesi gereken bir ulus olduğu hakikatinin kuramsal çerçevesinin hazırlanmasına önayak olmuştur. Seyyid Ahmed Han'ın Hindistan Müslümanlarının yaşamlarına etki ederek bir ulusun kaderini tersine çevirmesi ve Pakistan ideolojisinin oluşma sürecine olan eşsiz katkısı Doç. Dr. Filza Waseem tarafından şu ifadelerle vurgulanmıştır:

Sir Seyyid Ahmed Han Hindistanlı Müslümanların Rönesans'ında önemli bir figürdü. Yaşamı, tek bir insanın özveri, sıkı çalışma ve ileri görüşlülükle bir ulusun kaderini nasıl değiştirebildiğine bir örnekti. Onun olağandışı vizyonu sayesinde, Müslümanların ahlaki umutsuzluğa, kültürel uyuşukluğa ve eğitimsel geri kalmışlığa kapıldıktan hemen sonra yeniden canlanabildiğini söylemek yanlış olmaz. O olmadan, Müslümanların orta çağcılıktan modernizme geçişleri birkaç yüzyıl daha zaman alabilirdi. O, bilimsel düşünciyi dini maneviyat ve akılcı çıkarımlarla uzlaştırmaya çabaladı...¹⁵

Seyyid Ahmed Han'ın ilmî ve sosyal anlamda uygulamaya koyduğu reform hareketleri Hindistanlı Müslümanla-

¹⁵ Waseem, Filza, Sir Sayyid Ahmad Khan and the Identity formation of Indian Muslims through Education, Rewiew of History and Political Science, Volume 2, No 2, Kitap 16, 2014, 14-15. Erişim - <https://rantey.org>

rın yeni küresel düzene uyum sağlamasını kolaylaştırmış, onun kurulmasına önayak olduğu eğitsel ve siyasi kurumlarda yetişen Aligarh aydınları gelecek dönemlerde Pakistan'ın inşa sürecinde aktif rol almıştır. 1899 yılında Hindistan'ın genel valisi olan Lord Curzon'un, seksen milyona yaklaşan nüfusla Hindistan'ın en büyük eyaletlerinden biri olan Bengal'in 16 Ekim 1905 yılında ikiye bölüneceğini duyurması, Seyyid Ahmed Han'ın Hindistan'da başlattığı Müslüman rönesansına katkı sağlayan, Müslümanlara umut aşılayan bir haber olmuştur. İngilizlerin bu kararıyla Batı ve Doğu Bengal olarak ayrılan bu eyaletin yeni kurulan bölgesinde Müslümanlar çoğunluk hâle gelmiş, bu durum Hindistan'ın geri kalan Müslümanları tarafından oldukça coşkulu şekilde karşılanmıştır. Bengal'de kurulan bu Müslüman yönetim, Hindistanlı Müslümanları bağımsızlık ideasına biraz daha yaklaştırmış ve onları cesaretlendirmiştir. 30 Aralık 1906 tarihinde Dakka'da, Navab Muh-sin-ul Mulk, Sir Selimullah, Acmal Han, Muştak Hüseyin Vakar-ul Mulk ve Aga Han öncülüğünde Tüm Hindistan Müslüman Partisinin kurulması ise dönemin bir başka önemli gelişmesidir. İlerleyen dönemlerde Muhammed Ali Cinnah'ın Kongre Partisi'nden ayrılarak başına geçmesiyle ve 1935 yılı ertesinde yeniden organize edilerek üye sayısının artması ve bunun neticesinde etki alanının genişlemesiyle Pakistan'ın kuruluşunu sağlayan bağımsızlık hareketine yön verecek olan bu parti, Hinduların Kongre Partisi'nin merkezî ve eyalet seçimlerinde var olan ezici üstünlüğünü zamanla kırmış, Hindistanlı Müslümanların kendi siyasi organizasyonlarına güvenmelerini sağlamıştır. Sir Seyyid Ahmed Han'ın 1898 yılında vefat etmesinin ardından özellikle Bengal bölgesinde onun çizmiş olduğu özgürlük stratejisine benzer çalışmalar yapılmış ve Navab Abdul Latif ve Seyyid Ahmad Ali gibi isimlerin, Müslümanların

bağımsızlık yoluna girmeleri gerektiğine dair girişimlerde bulunan en önemli isimler olmuştur.

Muhammed İkbâl: Yeni Ülke, Yeni Sınırlar

Pakistan ideolojisinin ve iki ulus teorisinin kuramsallaşmasında rol oynayan diğer önemli isim ise Muhammed İkbâl'dir. İslam dünyasının en önemli şairlerinden ve filozoflarından olan Muhammed İkbâl, edebî, felsefî, dinî, sosyolojik çalışmalarının yanında, Hindistanlı Müslümanların yaşamına doğrudan dokunan mühim politik hizmetler de gerçekleştirmiştir. Bu çeşitli sahalara temas eden yüksek etki düzeyi, İkbâl'in, günümüzde dahi çoğu Müslüman toplumların sorunlarına çözüm ararken başvurduğu bir mütefekkir olarak anılmasını sağlamıştır. Muhammed İkbâl, Seyyid Ahmed Han'ın kuramsal bir temel kazandırmak istediği Müslümanların ayrı bir ulus olarak tanımlanması gerektiği gayesini üstün hitabet özellikleri sayesinde gerek etkileyici şiir ve gazelleri gerekse siyasilere yazdığı mektupları sayesinde popülerleştirmiş, böylelikle Hindistanlı Müslümanlar arasındaki ulus olma bilincini sağlamlaştırmıştır. Muhammed İkbâl, Müslümanların dinamik siyasi gelişmelerin yarattığı avantaj veya dezavantajlara hazırlıklı olabilmesi için onları yönlendirmek ve geleceklerini sağlam temeller üzerine kurmaları konusunda bilinçlendirmek için uğraşı vermiştir.

Muhammed İkbâl'in 1899-1905 yılları arasındaki milliyetçilik anlayışı Müslümanları merkeze almayan, Hindistan'ın özgür ve bağımsızlığı üzerine kurulu bir yapıda olsa da 1905-1908 tarihleri arasında eğitim almaya gittiği Avrupa'dan dönüşüyle bu anlayışında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Hindistan'a dönüşünün ardından, Kuran'a ve İslamî yaşam kurallarıyla sentezlenmiş bir

devlet yapısına yönelik fikirler üretmeye başlayan İkbâl, Müslüman toplumun uyanışı ve bağımsız bir İslam ülkesi kurma evresine geçişine hizmet etme yolunda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. İslamın sadece bir inanış değil aynı zamanda bir medeniyet ve yaşamı düzenleyen sistem olduğu gerçeğini odak noktası yapan İkbâl, bu dil ve din temelli farklılaşmaya yönelik çalışmaları ile az zamanda Müslümanların politik ve millî bilinç anlamında gelişmesini sağlamıştır. Hindistan Müslümanlarının Hindistan'da bir kuvvet olarak hayatta kalabilmesi ve İslam'ın kültürel mirasının devam edebilmesinin ancak Hindistan'da kurulacak bir İslam devleti ile mümkün olabileceğini savunan Muhammed İkbâl, iki ulus teorisinin anlaşılması ve aktarılması sürecinde büyük bir basamak olmuştur. Muhammed İkbâl, gerek Müslümanların toplantılarında gerekse İngiliz ve Hindularla yapılan ortak görüşme mecralarında Müslümanlar için ayrı ve bağımsız bir devlet fikrini ortaya atmış ve söylemleriyle Müslüman kesimi bu fikir etrafında birleştirmeye başlamıştır.

Hint Müslümanları için, Müslümanların ekseriyeti haiz oldukları eyaletleri içine alan ayrı bir devlet kurmaktan başka çare yoktur. Bu suretle Müslümanların dini, kültürü ve istiklali temin edilmiş olur. Eğer Hindistan'daki kast sistemi ortadan kalkmış olsaydı, Hindu-Müslüman ittihamı kabil olurdu. Fakat Hindular bu hususta çok mutaassıptılar. . . Sınıf taassubunu istiklalden fazla seviyorlar.¹⁶

Muhammed İkbâl, Müslümanlar için İslami kurallara göre yönetilen ve Kuran'ın insanların yaşamında politik-sosyal-ekonomik alanlarda ana belirleyici olduğu bağımsız bir

¹⁶ Erkilet, Alev, "Muhammed İkbâl'de İslâmcılık Düşüncesi: Müşterek Ferdiyetçilik, İcma ve Benlik Temelli İslâmî Diriliş Programı", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi-Boyun Eğmeyen Ateşin Dili Muhammed İkbâl Özel Sayısı*, 2013, Yıl 7, Sayı 193, s. 16. <https://rantey.org>

devlet fikrini, Tüm Hindistan Müslüman Birliği Partisi'nin 29 Aralık 1930 tarihinde Allahabad'da gerçekleştirmiş olduğu yıllık toplantıda yaptığı (Pakistan'ın temeline bu konuşmayla en önemli taşı koyduğu belirtilir) önemli konuşmayla tüm Hindistan'a iletmıştır:

Hindistan, insanların farklı ırklara mensup oldukları, farklı diller konuştukları ve farklı dinlere inandıkları bir kıtadır. Bu insanların tutum ve davranışları, ortak bir ırk bilinciyle sınırlandırılmaz. Hindular bile homojen bir grup oluşturamazlar. Avrupa demokrasisinin kuralları, sosyal gruplarla ilgili gerçekler kabul edilmeden Hindistan'da uygulanamaz. Bu durum Müslümanların, Hindistan'da bir Müslüman Hindistan'ın kurulması isteğini tamamen haklı çıkarmaktadır. Delhi'de toplanan Tüm Müslümanlar Konferansı'nın sonuç bildirgesi bence tarafların saygı duyulması gereken bireyselliklerini yok etmek yerine, içlerinde saklı kalmış potansiyeli dışa çıkarma şansı veren bu dengeli bütünlük idealinden alınan ilhamın bir sonucudur. Bu meclisin, Müslümanların o bildirmede bahsedilen kararları kuşku duymadan teyit edeceği inancındayım. Ben kişisel olarak bu bildirmede deklare edilenden bir adım daha ileri gitmek isterim: Pencab, Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Sindh ve Beluçistan'ı birleştirerek bir devlet kurulmasını isterim. İster İngiliz İmparatorluğu bünyesinde olsun ister onun dışında, otonom bir kuzeybatı Müslüman Hindistan devletinin kurulmasını, en azından kuzeybatı Müslümanlarının nihai kaderi olarak görmekteyim...

Muhammed İkbâl'in Müslümanları ayrı bir ulus olarak tanımlayan ve daha da ileri giderek Müslümanlar için bağımsız bir devletin sınırlarını öneren bu konuşması kısa sürede Müslüman siyasetçiler ve Hindistan Müslümanları üzerinde etkisini göstermiş ve Müslümanların ulus devlet kurma hedeflerine odaklanmalarını sağlamıştır. Dahası konuşmasında vurguladığı yaşamda Müslümanların birlik olması gerektiği, İslami bir cumhuriyet düzeninin kurul-

masının önemi gibi hususlar Müslümanların bağımsızlık mücadelelerinde rehberlik eden yol gösterişler olarak kayda geçmiştir. Açıkçası Muhammed İkbâl'in iki ulus teorisine ilk anlamda felsefi ve edebî anlamda kaynak sağladığı düşünülen bu konuşmaları, gelecek dönemlerde bir politikacının yapabileceği kalitede bir siyasi bölünme planının temel ilkeleri niteliğinde olduğu anlaşılmıştır. Zira İkbâl'in Allahabad'daki konuşmasında vurguladığı temel maddeler ileride Pakistan devletinin kuruluş ilkelerine temel teşkil etmiştir.

Denilebilir ki Pakistan tasviri herkesten önce İkbâl tarafından Müslüman Partisi'nin 1930 yılındaki toplantısında yapıldı... İkbâl burada Kuzeybatı Hindistan'da Müslüman Devlet vurgusu yapmıştı.¹⁸

Hindu Kongre Partisi'nin politikaları sonucu Müslümanların üzerinde bir baskı unsuruna dönüşen Hindu çoğunluğunun yaratmış olduğu ortamı tespit etmekle kalmayıp bu tespitlerine tutarlı bir öneri de geliştiren İkbâl, bu önerileriyle Müslümanlar arasında ulusal bir ahenk oluşturmayı başarmıştır.

İslam ve Hinduizm'in sadece bir din değil aynı zamanda kültürü de oluşturan bir sosyal aktör olması Muhammed İkbâl'in din temelli bir devlet oluşumu ideasını dayandığı en önemli çıkarım olarak karşımıza çıkmaktadır. İkbâl'e göre Müslümanlar ve Hindular binlerce yıl bir arada yaşamalarına rağmen, birbirlerine benzemeyen bir kültür oluşturmayı ve asimile olmadan bu kültürlerini korumayı başaramışlardır. Dolayısıyla ona göre bu iki ulusun kendi kültürlerini muhafaza edebilecekleri ve daha da özgür bir şekilde yaşayıp ideolojilerini geliştirebilecekleri farklı

¹⁸ Sarkar, Sumit, *Cedit-i Hindustan*. Çev. Mesud Haşimi, National Council for Promotion of Urdu Language Publications, Yeni Delhi, 2003, s. 410. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

iki devlet çatısı altında olmaları gerekmektedir. İkbâl'in fikrî ve felsefî anlamda yapmış olduğu katkıların siyasi çalışmaların eksik kalan yanı olan coşku fitilini Müslümanlar arasında ateşlemiş olması, ona atfedilen Pakistan ideolojisinin kurucularından olma sıfatının en büyük nedenidir. Zira İkbâl'in hitabet yeteneği ve İslam bilgisi Müslüman toplumun siyasilerin çizmiş olduğu bağımsızlık hedefine hızla adapte olmasını sağlamıştır. Böylece Pakistan ideolojisi-iki ulus teorisi siyaset ve toplumun birbirini desteklediği bir zeminde gelişmeye başlamış ve etki düzeyi artmıştır.

Muhammed İkbâl yeni ve bağımsız devlet fikrini geliştirmek ve iki ulus teorisinin daha başarılı olmasını sağlayabilecek yeni bilgiler edinebilmek için Türkiye, Afganistan ve Mısır gibi Müslüman devletleri incelemiş ve bu ülkelerdeki yaşamsal mekanizmaları ayrıntılarıyla rapor etmiştir. Bu evrensel düşünebilme ve gözlemleme yeteneği ise onun kurulmasına katkı sağladığı din temelli ulus teorisinin, subjektif bir bakış açısı üzerine inşa edildiği hususundaki eleştirileri engellemiştir. İkbâl'in İslam'ı merkeze alan bu ulus teorisi söylemleri, Hindu ve Müslümanların bir arada yaşayabilmelerinin gerçeği yansıtmayan ütöpik bir umut olduğunu düşünen kişilerin sayısının her geçen gün artmasını sağlamıştır. Tarihî 1930 Allahabad konuşmasından sonra İkbâl, 1933 ve 1934 yıllarında yeniden Müslümanların bağımsız olduğu bir Müslüman Hindistan tasavvuru gerçekleştirmiş, bu defa Keşmir bölgesinin de bu ülkenin bir parçası olması gerektiğini vurgulamıştır. İkbâl söylemlerinde tek ulus fikrini reddetmiş, Hindistan'ın içinde birçok ulusu barındıran yapısını ön plana çıkartarak bu ulusların birbirlerine güvenmediği, sanılanın aksine sevgi, barış ve hoşgörü içinde olmadıkları, dolayısıyla da aynı devlet bayrağı altında yaşamamaları gerektiğini vurgulamıştır. Batılı toplumlarca sömürülen ve bu toplumların kendile-

rine vadettikleri ambalajı güzel olsa da içi çürümüş özgürlük kavramı altında zamanla daha da bağımlı hâle getirilen Hindistan Müslümanlarına İkbâl bir umut ışığı yakmıştır. İngilizler tarafından yönlendirilen ve onların çizmiş oldukları kalıplara sıkışmış hâlde varlığını sürdüren Müslüman topluma İkbâl bir toplantı esnasında şöyle seslenmiştir:

Doğu, Batı özgür, bizse başkasının avıyız. Kerpicimiz başkasının tamarine sermayedir. Hayatımız başkalarının arzusuncadır. Bu bitimsiz ölümdür, ağır uyku değil.¹⁹

Allame Muhammed İkbâl'in Müslümanlar için çözüm önerisi ve gelecek tasviri, Hindistan Müslümanlarının gelecek dönemlerde gerçekleştirmeye bir adım daha yaklaşacakları Pakistan hayallerine entelektüel zemin hazırlamış ve iki ulus teorisinin edebî, sosyal, siyasi, dinî ve kültürel kanallar vasıtasıyla her kesime ulaşmasını ve destek görmesini sağlamıştır. Özellikle Müslümanların oluşturduğu sivil ve politik örgütleri yeniden canlandıran İkbâl, bu toplulukların İngiliz yönetimiyle, Hindistan'da veya İngiltere'de bağ kurmalarını ve özgürlük için lobi faaliyetlerinde bulunmalarını mümkün kılmıştır. İslam'ın yeniden dirilişini merkeze alan bir şer'i devlet tasavvuru yirminci yüzyılda çöküş evresine geçmiş birçok Müslüman ülkeyi dahi etkilemiş, Hindistan'daki siyasi yapılanmalara ise yeni bir boyut kazandırmıştır. İkbâl'in Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'si ve Rıza Şah Kabir'in İran'ını örnek göstererek Hint Müslümanları milliyetçiliğinin bu liderlerin gerçekleştirmiş olduğu dönüşümler çerçevesinde nasıl olması gerektiğine dair görüşleri halkı bilinçlendirmiş ve Hindistanlı Müslü-

¹⁹ Kırlangıç, Hicabi, "İkbâl'de Gelecek Tasavvuru ve Ne Yapmalı?", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi-Boyun Eğmeyen Ateşin Dili Muhammed İkbâl Özel Sayısı*, Ocak 17, Sayı 193, s.267 - <https://rantey.org>

manlar bu iki ülkenin varoluş mücadelelerini baz alarak özgürlük mücadelelerinin boyutunu genişletmişlerdir.

Çodhiri Rahmat Ali: Şimdi ya da Asla!

Pakistan ideolojisinin ileride kurulacak olan Pakistan Devleti'nin temeli olmasını sağlayan yapıya kavuşmasında oldukça önemli olan bir diğer isim Çodhiri Rahmat Ali'dir. Çodhiri Rahmat Ali, gerek iki ulus teorisine yapmış olduğu entelektüel katkı gerekse Pakistan isminin yaratıcısı olması nedeniyle Hindistan Müslümanları nazarında önemli bir yer tutabilmeyi başarmıştır. Çodhiri Rahmat Ali Hindistan siyasetiyle ilgilenmeye başladığı ilk andan itibaren İslam'ın hâkim olduğu bir Müslüman devlet kurulabilmesine yönelik önemli kuramlar geliştirmiştir. Hindistan'ın özellikle batı bölümlerinde yaşayan Müslüman çoğunluğun, yeni bir devlet kurma potansiyeline sahip olduğunu belirten Rahmat Ali, iki ulus teorisinin katı bir yorumuyla, Hindu-Müslüman bütünüünün tamamen birbirinden kopması gerektiğini öne sürmüştür. Muhammed İkbâl'in sınır beyanını bir adım ileri götüren yazar, Müslümanların üç ayrı bağımsız devlet çatısı altında organize edilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir (Kuzey Batı'da Pakistan, Kuzey Doğu'da Bengal ve Assam, Güney'de Haydarabad merkezli Usmanistan).²⁰ Çodhiri Rahmat Ali'nin Müslümanların

²⁰ Çodhiri Rahmat Ali'nin "Pakistan Deklarasyonu" olarak da anılan yazısındaki bu önerisi-öngörüsü büyük oranda gerçekleşmiştir. Zira Pakistan'ın oluşturan eyaletlerin büyük kısmı Kuzeybatı'da yer alan bölgeler olurken, Bengal bölgesi, Bangladeş ismi altında 1971 yılında Pakistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet niteliğine bürünmüştür. Haydarabad ise bölünmenin hemen ardından bağımsızlığını ilan etmiş ancak Hindistan'ın bölgeye asker çıkartması ve burayı işgali ile bağımsızlığını kaybederek bu ülkenin nüfus bakımından en büyük bölgelerinden biri olarak parçalanmıştır. Çodhiri Rahmat Ali'nin,

özgürlük hareketlerine sunmuş olduğu en önemli katkı ise bizzat kurguladığı Pakistan Ulusal Hareketi ekseninde ürettiği politikaların beyanı niteliğinde olan, 28 Ocak 1933 yılında Müslümanların, Sihlerin, Hinduların, İngilizlerin ve diğer yerel grupların katılımıyla düzenlenen yuvarlak masa toplantıları esnasında yaptığı konuşmaları içeren ve Pakistan Bildirisi olarak da anılan, üç arkadaşı ile birlikte kaleme aldığı “Now or Never” adlı makalesindeki tespitleri ve önerileriyle olmuştur. Makalesinde bulunan mevcut federal sistemin Müslümanlara zarardan başka bir katkı vermediği, Müslümanların her yönden ayrı bir ulus olarak nitelenmesi gerektiği, İslam’ın ve Hinduizmin yoruma olanak sağlamayacak kadar farklı ve uzlaştırılmaz iki dinî sistem olduğu, federal sisteme boyun eğen Müslüman liderlerin gaflet uykusundan uyanmaları ve halkları için savaşmaları gerektiği²¹ ve Hindu-Müslüman ortak hareketinin başarısızlık ve felaketten başka bir sonuç vermeyeceği tespitleri Müslümanları bilinçlendirmiş ve cesaretlendirmişdir.

Hint alt kıtasında Müslümanlar için geniş kapsamlı reformlar gerçekleştirilmesi gerektiğini içeren ünlü makale, Pakistan ideolojisinin ve iki ulus teorisinin temel dokümanlarından biri olarak kabul edilmiştir. Rahmat Ali, Şeyh Muhammed Sadik, Muhammed Aslam Han ve Inayatullah Han ile birlikte kaleme aldığı makalede, Müslümanların ortak hareket etmesini sağlayacak ve Müslüman liderleri

Pakistan için federal yönetim sistemi önerisi, Pakistan’ın günümüzdeki yönetim düzeni dikkate alındığında yine temel anlamda gerçekleşmiş bir öngörü olarak göze çarpmaktadır.

Çodhiri Rahmat Ali’nin dönemin Müslüman liderlerine yönelik ağır ithamlar içeren bu ifadesinin, özellikle Pakistan’ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah ile ters düşmesine sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Çodhiri Rahmat Ali’nin sahada yer almayıp, sadece geliştirdiği kuramsal içtihatlarla Muhammed Ali Cinnah’ın gerçekleştirdiği başarıyı gölgelediğine yönelik eleştiriler de mevcuttur.

iki ulus teorisi çevresinde buluşturacak olan önemli tespit ve önerilerde bulunmuştur. Çodhiri Rahmat Ali'nin makalede sunduğu en önemli önerilerden biri, Pakistan'ın Pencab, Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Keşmir, Sindh ve Beluçistan bölgelerini içine alan sınırlar dâhilinde inşa edilmesi gerektiğidir. Federal sisteme dayalı yönetimde Müslümanların daima azınlık olarak kalacağını vurgulayan Rahmat Ali, Müslümanların tek kurtuluş yolunun yukarıdaki sınırlar dahilinde kurulacak bir İslam devleti olduğunu belirtmiştir. Müslümanların kendilerine ait bir devlet kurup sonsuza dek var mı olacağı, yoksa ulus olma bilinçlerindeki eksiklikleri gidermeyerek telef mi olacağı hususunda bir karar vermesi ve yolunu ona göre çizmesi gerektiğine dair ifadeleri, dahası Müslümanların ve Hinduların ayrı iki ulus oldukları ve Müslüman halkın Hindu egemenliğinden sıyrılarak kendi vatanlarını kurma çabasına girişmeleri yönündeki yol göstericiliği, Çodhiri Rahmat Ali'yi Pakistan ideolojisinin ve iki ulus teorisinin en önemli kuramcıları arasına sokmuştur. Rahmat Ali makalesinde, Hindistan'da yaşanan etnisite ve din eksenli sorunların çözümünün Müslüman bir ülke kurulmasıyla mümkün olabileceğini belirtirken, "Hayatta mı kalacağız yoksa sonsuza dek kayıp mı olacağız?" ve "Ya şimdi ya da hiçbir zaman" mottolarıyla etkinliğini güçlendirdiği önerilerinde, kurulması gereken devletin sınırlarına dair ipuçları da sunmaktan geri durmamıştır. Rahmat Ali 1933-35 yılları arasında kaleme almış olduğu iki önemli yazısında kurulması planlanan devletin Pencab, Beluçistan, Afgan Eyaleti (Kuzeybatı Sınır Eyaleti), Keşmir ve Sind bölgelerinden oluşması gerektiği önerisini yinelemiştir. Çodhiri Rahmat Ali'nin Pakistan'ın kuruluş sürecine dair diğer önemli -belki de en önemli-başarısı etimolojik olarak 'saf ve temizlerin yaşadığı yer' anlamı taşıyan Pakistan kelimesini ideolojik bir anlam içeren yapıda yeniden oluşturma ve bunu paydaşlara sun-

masıdır. 28 Ocak 1933 tarihinde Cambridge Üniversitesi yıllarında yayımladığı Müslüman milliyetçiliğine yön veren makalesi *Now or Never*'da Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölge ve eyaletlerin çeşitli harflerinden oluşturduğu Pakistan ismi, sunulan birçok öneriden daha fazla destek almış ve günümüz Pakistan'ının isim kaynağı olmuştur. Çodhiri Rahmat Ali, çocukluk yıllarından bu yana yaşadıkları ülkenin Hindistan (Hindustan) yani Hinduların vatani olarak adlandırılmasına karşı bir tavrı olduğunu ve kendilerini bu milliyetten ayırt ederek farklı bir ulus olarak algılayabilmelerinin en önemli koşulunun, öncelikle kendi vatanlarına bir isim verme zorunluluğunun idrak edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Çodhiri Rahmat Ali Pakistan kelimesini nasıl oluşturduğuna dair şu ifadeleri kullanmıştır:

Pakistan hem Farsça hem de Urduca bir kelimedir. Bütün yurdumuzun adlarından alınan harflerden oluşmaktadır” Hint ve Asya. Yani Pencap, Afganya (Kuzey-Batı Sınır Eyaleti), Keşmir, İran, Sindh (Kachch ve Kathiawar dahil), Tukharistan, Afganistan ve Belucistan. Pakların toprakları anlamına gelir; manevi olarak saf ve temiz. Halkımızın dinî ve etnik kökenlerini sembolize eder ve orijinal anavatanımızın tüm toprak bileşenlerini temsil eder. Başka bir kökeni ve başka bir anlamı yoktur; ve başka bir yoruma izin vermez.²²

Çodhiri Rahmat Ali'nin yeni kurulacak Müslüman bir ülkenin sınırlarını belirten ve isminin ne olacağı hususunda zekice öneriler sunan fikirleri, kendisinin bizzat katıldığı üçüncü yuvarlak masa toplantısında beklenen ilgiyi göremese de daha sonra bu fikirler Hindistan Müslümanlarının yeni ülke kurma ideolojilerinin ana ilkeleri hâline dönüşmüştür. Çodhiri Rahmat Ali ve Muhammed Ali Cinnah

²² Sayeed, Khaled Bin, *Pakistan the Formative Phase 1857-1948*, Oxford University Press, Karachi, 1998.
 Örs - <https://rantey.org>

bağımsız Müslüman devlet kurma konusunda birçok defa fikir alışverişinde bulunmuş, bu doğrultuda ortak çalışma yürütme konusunda önemli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Denilebilir ki tüm bu çalışmalarıyla Rahmat Ali iki ulus teorisinin siyasi yönünün eksikliklerini gidererek amacı belirlenmiş nihai bir hedef olmasına oldukça mühim katkılarda bulunmuş; büyük lider Muhammed Ali Cinnah'a, bu temeli oluşturulmuş ideolojik altyapı üzerine iki ulus teorisinin ana ilkelerini inşa etme sorumluluğunu bırakmıştır.

Muhammed Ali Cinnah: Ütopya'dan Gerçekliğe

Pakistan'ın kurucusu ve millî lideri Kaid-i Azam (Milletin Önderi) Muhammed Ali Cinnah, 25 Aralık 1876 yılında doğmuştur. İlk eğitimini medresede alan Cinnah, daha sonra misyoner okullarında öğrencilik hayatına devam etmiştir. İngiltere'de hukuk eğitimini tamamlayarak 1896 yılında Hindistan'a dönmüş ve orada deneyimlediği hukuk ve politika uygulamalarını Hindistan'da uygulayabilmek için hukuki ve politik çalışmalara başlamıştır. 1906 yılında Hindistan'ın ana partisi olan Kongre Partisi'nin oturumlarına katılarak aktif siyasete atılan Cinnah, 1913 yılında, önceden katılmayı planlamadığı Müslüman Birliği Partisi'ne katılmış ve bu dönemden sonra çalışmalarını Hindu ve Müslümanların bir arada hoşgörülle yaşayabilmesi meselesine yoğunlaştırmıştır. Zira Cinnah, 1916 yılında Müslüman Partisi ve Hindu Ulusal Kongre Partisi arasında imzalanan (Hindular ilk defa Müslümanlarla bu derecede bir uzlaşi içine girdiler ve Müslümanlar önemli haklar elde ettiler) Lakhnov Paketi²³'na yapmış olduğu katkılar nede-

Bu anlaşma ile Müslümanlar ayrı seçim hakkı kazanmış ve Hindu ve Müslümanlar çoğunluk oldukları bölgelerdeki azınlıkların korunması hususunda uzlaşmışlardır. Ancak bu anlaşma kağıt üzerinde kalmış ve

niyle Hindu-Müslüman Birliği Başkanı olarak anılmaya başlanmış ve onun iki taraf arasındaki köprü görevi ve güvene dayalı politik stratejileri ülke genelinde barışçıl bir hava yaratmıştır. Bu dönemde Müslümanların bağımsızlık sürecinde organize olmasını sağlayan bir başka önemli gelişme ise Hilafet Hareketi'nin başlamasıdır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılarak Hindistan'ı da yöneten İngilizlerin ana düşmanlarından biri hâline gelmesi, Hindistan'da yaşayan Müslümanları rahatsız etmiştir. Hilafet makamının sahibi olan Osmanlı Padişahının ve İslam'ın koruyucusu sıfatı taşıyan Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle, İslam'ın da ağır yenilgi alacağını öngören Müslümanlar, bu durumu eleştirmek ve İngilizleri Türklerle kavga etme yoluna sokmak amacıyla 1919 yılında kurulan Hilafet Komitesi altında, Mevlana Muhammed Ali Cevher ve Şevket Ali önderliğinde Hilafet Hareketi olarak bilinen büyük çaplı bir hareketi başlatmışlardır. Bu isyan ve coşku dolu hareket kısa sürede bütün Hindistan'da popülerleşmiş ve Hindular dahi Müslümanların başlattığı bu politik isyana destek vermişlerdir. 1919 yılında iki kardeş, Mevlana Muhammed Ali Cevher ve Şevket Ali, komite adına İngiltere'yi ziyaret ederek çeşitli organizasyonlar düzenlemişler ve İngilizleri hareketin nedeni ve amacı hakkında bilgilendirmişlerdir. Hilafet Hareketi, Gandhi ve Hindu liderlerin destek vermesiyle, kısa sürede ülke sınırlarını aşan bir etki düzeyine ulaşmıştır. Hinduların ilerleyen dönemlerde desteğini kısıtlaması ve akımın kanaat önderlerinin tutuklanmaları, Mustafa Kemal Atatürk ve Ankara yönetiminin çıkardığı kanun ile 3 Mart 1924 tarihinde Hilafeti kaldırması ve Türkiye devletini laikleştirmesi, bu örgütlü hareketin ana motive kaynaklarını yok ederek zamanla pasifleştirmiş ve Hilafeti kurtarma amacı sonuca ulaşamamıştır²⁴. Hilafet

beklenen faydayı sağlamamıştır.

Sayeed, Khairat Bin, *Defektörler ve Reformlar: Hindistan 1857-1948*, Oxford

Hareketi'nin Hindistanlı Müslümanlar için yarattığı birlik ve beraberlik ortamı ise gelecek yıllarda Müslümanların bir araya gelerek tek beden hâlinde politika üretmelerini ve farklı bir ulus olarak Hindistan'da var olduklarını gösterecek çalışmalara girişmelerini sağladığı için önemlidir. Hilafet Hareketi Müslümanların alt kıtada bir millet olarak konumlanışını hızlandıracak etkileri üretmiş, aynı zamanda Hindular ve Müslümanlar arasında ortak hareket etmeyi sağlayacak bir bağın kurulmasını da sağlamıştır.

Muhammed Ali Cinnah bu gelişmelerden hareketle 1920 yılına kadar Hindistan'ın ana partisi Ulusal Kongre Partisi üyeliğine devam etmiş, bu dönemde iki ulus arasında oluşan sorunların çözümüne katkıda bulunmuştur. Muhammed Ali Cinnah'ın bu dönemi bütünleşik, demokratik ve seküler Hindistan fikrine sadık kaldığı ve Müslümanların Hindistan içinde haklarının savunulduğu bir geçiş süreci olarak nitelenir. Mart 1929'da Muhammed Ali Cinnah'ın Nehru'nun yayımlamış olduğu ve Hindistan için siyasi öneriler içeren rapora karşı kaleme aldığı varsayılan ve Hindistan'ın anayasal ve toplumsal manada nasıl şekillenmesi gerektiğine dair görüşlerinin bulunduğu ünlü '14 Madde Beyanı'nda, Hindistan'ın bütününe kapsayan ifadelerin olduğu ve yeni bir Müslüman devlet oluşumunun bu ifadelerde yer almadığı göze çarpar. Maddeler genel olarak Müslümanların Hindistan'daki haklarının korunması ile ilgilidir. Muhammed Ali Cinnah'ın 14 Madde Beyanı, 'yeni kurulacak bir İslam devletinden bahsetmiyor ve iki ulus ideolojisi çerçevesinde şekillenecek olan Pakistan fikrine ilkesel katkıda bulunmuyor' eleştirileri olsa da Cinnah'ın maddeleştirdiği fikirler dikkatle incelendiğinde aslında Pakistan'ın kurgulanma sürecine hayati katkılar sağladığı net olarak görülebilmektedir. Zira bu maddeler ile Cinnah,

tıpkı önceki dönemlerde Seyyid Ahmed Han'ın izlediği strateji misali, Müslümanlar için öncelikle temel hak kazanımlarını sağlama alma hedefine odaklanmış, o gün için henüz dile getirilmemesi belki de daha doğru olacak yeni bir devlet kurulması fikrine adım adım ilerleme niyetinde olmuştur. Muhammed Ali Cinnah'ın 28 Mart 1929 tarihinde açıklanan ünlü 14 Madde Beyanı aşağıdaki gibidir:

1. Gelecekteki anayasanın şekli, eyaletlere verilen artan yetkilerle federal olmalıdır.
2. Tüm eyaletlere tek tip bir özerklik verilmelidir.
3. Ülkedeki tüm yasama organları ve diğer seçilmiş organlar, azınlıkların herhangi bir ildeki çoğunluğu bir azınlığa ve hatta eşitliğe indirgmeden, her ilde azınlıkların yeterli ve etkin bir şekilde temsil edilmesi kesin ilkesine göre oluşturulacaktır.
4. Merkezî yasama meclisinde Müslüman temsili üçte birden az olmamalıdır.
5. Cemaat gruplarının temsili, şu anda olduğu gibi, ayrı seçimler aracılığıyla olmaya devam edecektir. Ancak herhangi bir topluluğun, herhangi bir zamanda, ayrı seçimleri ortak bir seçim lehine terk edebilme hakkı açık olmalıdır.
6. Herhangi bir zamanda gerekli olabilecek herhangi bir bölgesel yeniden dağıtım, Pencap, Bengal ve Kuzey Batı Sınır Eyaletindeki Müslüman çoğunluğu hiçbir şekilde etkilemeyecektir.
7. Tam din özgürlüğü, yani inanç, ibadet ve ayin, propaganda, dernek ve eğitim özgürlüğü tüm topluluklara garanti edilmelidir.
8. Herhangi bir yasama meclisinde veya herhangi bir başka seçilmiş organda, o belirli organdaki herhangi bir topluluğun üyelerinin dörtte üçü, zararlı olacağı gerekçesiyle bir yasa tasarısına, karara veya onun bir kısmına karşı çıkarsa, hiçbir yasa tasarısı veya karar veya bunların herhangi bir kısmı kabul edilmeyecektir. O topluluğun çıkarları için veya alternatif olarak, bu tür vakaları ele almak için mümkün ve uygulanabilir bulunabilecek başka bir yöntem tasarlanıır.
9. Sind Bombay Başkanlığı'ndan ayrılmalıdır.

10. Kuzey Batı Sınır Eyaleti ve Belucistan'da reformlar, diğer eyaletlerde olduğu gibi, aynı temelde başlatılmalıdır.
11. Anayasada, etkinliğin gerekleri dikkate alınarak, devletin tüm hizmetlerinde ve yerel özyönetim organlarında diğer Hintlerle birlikte Müslümanlara yeterli bir pay verilmesine ilişkin hükümler bulunmalıdır.
12. Anayasa, Müslüman kültürünün korunması ve Müslüman eğitiminin, dilinin, dininin, kişisel kanunların ve Müslüman hayır kurumlarının korunması ve teşviki için ve Devlet ve yerel özyönetim organları tarafından verilen yardımlardan paylarına düşen pay için yeterli güvenceleri içermelidir.
13. En az üçte bir Müslüman Bakan oranı olmadan Merkez veya eyalette hiçbir kabine kurulmamalıdır.
14. Hindistan Federasyonu'nu oluşturan eyaletlerin mutabakatı dışında, Merkez Yasama Meclisi tarafından Anayasa'da hiçbir değişiklik yapılmamalıdır.²⁵

Müslümanların hukuki kazanımlar edinmesine yönelik bu deklarasyonun ardından, Hindistan Ulusal Kongre Partisi liderleriyle arasında beliren fikir ayrılıkları ve özellikle Gandi'nin başını çektiğini düşündüğü Hindu milliyetçiliğini ön plana çıkarmaya çalışan oluşumlarla yaşamaya başladığı zihinsel çatışmalar, zamanla Cinnah'ın Kongre Partisi'nden ayrılmasına ve 1906 yılında kurulan Tüm Hindistan Müslüman Partisi bayrağı altında Müslümanların hak kazanımına yönelik bir yola girmesine sebebiyet vermiştir. Muhammed Ali Cinnah ile Allame Muhammed İkbâl'in 1932 yılında Londra'da düzenlenen İkinci Yuvarlak Masa Toplantısı esnasında Hindistan ve Hindistan'daki Müslümanların durumu hakkında görüşmeleri, iki ulus teorisinin siyasi alana girmesi ve politik etki düzeyinin zirveye ulaşması anlamında dönüm noktası olmuştur. Muhammed Ali Cinnah, bu zeminde Hindistan'daki refah ortamının

²⁵ Sayeed, Khaled Bin, *Pakistan the Formative Phase 1857-1948*, Oxford University Press, Karadeniz, 72-73 - <https://rantey.org>

tekrardan inşa edilebilmesinin yolunun, Müslümanların dinlerini özgürce yaşayabildikleri, kültürel özelliklerini herhangi bir çoğunluk grup tarafından baskıya maruz kalmadan deneyimleyebilecekleri devlet kurabilmelerinden geçtiğini savunmuş ve politikalarını bu zihinsel dönüşüm ışığında geliştirmiştir. Hindistan'daki siyasi çekişmeler ve Müslümanların dağınık yapısından duyduğu memnuniyetsizlik nedeniyle bir süre İngiltere'ye yerleşen ve Hindistan'daki siyasi gelişmeleri burada takip eden Cinnah, yakın arkadaşı Liyakat Ali Han'ın çabasıyla 1933 yılında yeniden Hindistan'a dönme kararı almış ve artık tüm çabasını Müslüman Partisi'nin yeniden organize edilerek güçlü bir yapıya kavuşturulmasına ve iki ulus teorisinin geliştirilerek Müslümanlar için bir bağımsızlık reçetesi olabilmesine adanmıştır. 54 kişilik bir parlamento grubu oluşturan Cinnah, tüm ülkeyi dolaşmış ve burada bir araya geldikleri insanları ütöpik görünen özgürlük hedefleri için harekete geçirmeye çalışmıştır. 8 Mart 1934 yılında Bombay'da gerçekleştirilen oturumda Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin başkanı seçilen Cinnah, bu sıfatın kendisine içinde güllerin olduğu bir yatak bahşetmediğinin²⁶ farkındalığıyla ilk iş olarak Müslümanların koordinesi, iş birliği ve millî bütünlüğü hususlarında adımlar atmış ve Müslümanlara siyasi taktik ve disiplin aşılama gayret etmiştir. Cinnah'ın Hindu Kongre Partisi'nin milliyetçi baskıları veya İngilizlerin politik kurnazlıkları ile uğraşmak yerine, kendisine ilk hedef olarak Müslümanların örgütlenmesini koyması oldukça önemlidir. Zira Muhammed Ali Cinnah Hindistan'daki aktif siyasetten uzaklaşıp Londra'da gelişmeleri takip ettiği sırada Tüm Hindistan Müslüman Partisi Aziz Grup ve Hidayat Grup olarak iki kanada ayrılmış ve

²⁶ Ahmad, Riaz, *Quaid-i Azam Mohammad Ali Jinnah: Second Phase of His Freedom Struggle 1924-1934*, NIPS Quaid-i Azam University, Islamabad, 1994, s. 228.

gruplar iki farklı toplantı²⁷ tertip etmiş, aynı zamanda parti içi kişisel çekişmeler neticesinde Müslümanların bütüncül yapısı bozulmuştur. Bu nedenle Muhammed Ali Cinnah tüm eforunu Müslüman Partisi'nin tekrardan eski bütüncül yapısına ulaşması ve Müslümanların tek hedef doğrultusunda kişisel çıkarlardan uzak durarak Pakistan ideolojisine hizmet etmeleri konularına harcamıştır.

Önceki yıllarda anlayış farklılığından ötürü katılmayı reddettiği Tüm Hindistan Müslüman Partisine katılması ve bir süre sonra bu partinin karar alıcısı sıfatına erişmesiyle Cinnah, Hindistanlı Müslümanların hak kazanımı ve bir üst kimlik yapısıyla Hindistanlı olarak tanımlanmasının revize edilerek Müslümanların nereden bakılırsa bakılsın bir ulus olarak kabul edilmesi hususunda siyasi girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Süreç içerisinde Hindu ve İngilizlerle bazen uzlaşa içeren bazen ise tamamen zıtlıkla dolu politik ilişkiler içinde olan Cinnah, İkbâl ile fikir alışverişinde bulunduğu Londra dönüşü, iki ulus teorisini benimsemiş ve gelecek dönemlerdeki stratejisini bu teori ekseninde şekillendirme yolunu seçmiştir. 21 Temmuz 1937 tarihinde İkbâl, Muhammed Ali Cinnah'a yazmış olduğu mektupta tek yönetimli bir Hindistan federasyonu fikrinin işe yaramaz-yaramayacak olduğu, Müslümanların Müslüman olmayanların baskısından kurtarılması gerektiği ve Kuzey Batı Hindistan'ı ve Bengal'i içine alan, Müslümanların refah içinde yaşayacağı bir İslam devletin zorunluluğu hakkında görüşlerini dile getirmiş ve Muhammed Ali Cinnah'ın iki ulus ideolojisi ve Pakistan fikrine önemli bir katkıda bulunmuştur. Ancak İkbâl ve Cinnah'ın aynı hedefe sahip iki ulus teorilerinde önemli bir fark görülür. Muhammed İkbâl tamamen İslami kural ve öğretilere göre yönetilen, yaşamın her alanında tek yol

Aziz Grup Hovrah'da 21 Ekim 1933 tarihinde, Hidayat Grup 25-26 Kasım 1933 tarihinde Delhi'de toplanmıştır.

göstericinin İslam olduğu din temelli bir ulus devlet önerisi sunarken, Muhammed Ali Cinnah daha ılımlı bir bakış açısıyla sekülerizm ekseninde şekillenen bir İslam devleti modeli benimsemiş, halkın inanışlarının gereğince yaşayabilmelerini garanti alacak demokratik ulus devlet inşa edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Aralarında görüş ayrılıkları olsa da Muhammed Ali Cinnah'ın iki ulus teorisi ve Pakistan ideolojisi odaklı önerilerinde büyük filozof Muhammed İkbâl'in etkisi oldukça önemlidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Cinnah yukarıda bahsettiğimiz üzere tamamen İslami emirlere göre şekillenen toplumsal ve yönetsel düzene odaklanmamış olsa da kimi toplantılarda yaptığı konuşmalar ve kaleme almış olduğu yazılarda Müslümanlar için kurulacak devletin kanunlarının Kur'an ve Sünnet'e dayanması gerektiğine dair ibareler gözlemlenmiştir. Bu çelişki gibi görünen durum, halkın desteğini alabilmek adına izlenmiş bir stratejik hamle olarak da değerlendirilebilir.

İşte Muhammed Ali Cinnah'ın diğer isimlerden görece ayrılan iki ulus teorisi anlayışı, bu karmaşık görünen düşüncelerde gizlidir. Karmaşık ifadesindeki temel niyet, Muhammed Ali Cinnah'ın İslami bir düzen kurma gayesiyle öne çıkardığı iki ulus-bağımsız Müslüman devlet söylemi ile kurulacak devletin aynı zamanda sekülerist bir yapıda olması gerektiğini vurguladığı söylemlerdeki farklı algının oluşması gözlemine dayanır. Ancak burada atlanmaması gereken asıl konu ise Cinnah'ın önceliğinin İngiliz ve Hindulardan bağımsızlığını ilan edecek bir ulus yaratma ve bu ulusun sınırlarını çizdiği özgür bir devlet kurma arzusudur. Zeki ve deneyimli bir siyasetçi olan Cinnah, iki ulus teorisi ve İslam vurgusuyla ilk başta neden yeni bir devlete ihtiyaç olduğu belirsizliğini İngilizlerin nazarında mantıklı bir çerçeveye oturtmak istemiş ardından ise bu kurulacak devletin kendi yerel koşullarına göre belirlenen demokrasi

kurallarına göre dizayn edilmesi gerektiğini savunmuştur. Cinnah bölünmenin olmaması durumunda sivil savaş çıkma olasılığının artabileceğini ve bu durumun hâlihazırda bu tablonun oluşmasını gözleyen Hindu-Müslüman isyancıların işine yarayacağını vurgulayarak İngiliz ve Hindulara iki ulus teorisinin önemini ve Pakistan'ın kurulmasının gerekliliğini aktarmıştır. Müslümanların Hindistan'da bir azınlık değil ulus olarak görülmesi gerektiğini dile getiren Cinnah, Hindistan'ın büyük bir kısmının Müslümanların kontrolü altında olduğunu, dolayısıyla genel Hindu nüfusu içinde azınlık olarak görülen Müslüman toplumun, bölgelere inildiğinde bunların birçoğunda çoğunluk olduklarından, bu yerlerde hâkim olmalarını sağlayacak yeni girişimlere ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir. Bu görüşlerini Bengal, Serhad, Pencab ve Beluçistan örnekleriyle desteklemiş, buralardaki Müslüman nüfus çoğunluğuna dikkat çekmiştir. Hinduizmin kastlara göre toplum kategorileri belirlemesi, İslam'ın ise eşitliği ön plana çıkaran yapısı Cinnah'ın bu iki toplum arasındaki temel farklılıkları açıklamada kullandığı önemli vurgulardan olmuştur. Muhammed Ali Cinnah, Hindu ve Müslüman toplumların birbirinden ayırt edici özellikleri bulunduğu ve bu iki toplumun kendi dinî ve politik geleneklerine göre yaşamasını sağlayacak yeni bir Hindistan modeli oluşturulmasının zorunlu olduğuna dayanan iki ulus teorisine verdiği katkı ile Seyyid Ahmed Han, teorinin Muhammed İkbal ve Çodhiri Rahmat Ali'nin oluşturduğu düşünsel temelin en önemli ayağı olan politika alanında yayılmasını sağlamış ve Hindistanlı Müslümanların zihinlerindeki ve yazılarındaki devlet kurma hayallerini gerçeğe dönüştürmüştür. Cinnah, önceleri Hindistan milliyetçiliği fikri etrafında öbeklenmiş olan Müslüman liderleri iki ulus teorisine hizmet eden birer zincir halkaları hâline dönüştürmüş ve böylelikle Hinduların Müslümanları da kullanarak oluşturmaya ça-

lıştıkları tek ve bütünleşik Hindistan hedeflerinin başarıya ulaşmasına engel olmuştur.

Hindistanlı Müslümanlar için bağımsız bir devlet kurma çalışmalarının yoğunlaştığı dönemde, İslam'ın toplumsal anlamda da ana belirleyici olduğu bir nizam önerisi geliştiren Muhammed İkbâl ile İslam'ı özgürlük hareketinde merkeze koyan ancak toplumsal normların oluşturulmasında sekülerist bir çizgide politika üreten Muhammed Ali Cinnah arasında bu dönemde oldukça önemli yazışmalar olmuş, bu yazışmalar Müslümanların kaderlerini belirleyecek önemli kararların alınmasına oldukça olumlu katkılarda bulunmuştur.

Tarihi önem taşıyan bu yazışmalar, Cinnah'ın ön sözüyle Letters of Iqbal to Jinnah (İkbâl'in Cinnah'a Mektupları) adı altında on üç mektuptan oluşan bir derleme şeklinde yayımlanır. Derlemede yer alan mektuplarda, Hindistan Müslümanlarının siyasi geleceğine ilişkin İkbâl'in görüşleri yer alır. Cinnah, yazdığı ön sözde Hindistan'ın siyasi geleceğine ilişkin İkbâl'in fikirlerine çok önem verdiği ve Pakistan fikrini ısrarla takip eden kişi olarak ön plana çıkardığı görülür. Cinnah ön sözde söz konusu mektupların Müslüman Hindistan tarihinde büyük öneme sahip olduğunu itiraf eder.²⁸

Muhammed Ali Cinnah Batılı devletlerde uygulanan demokratik cumhuriyet sisteminin Hindistan'a uyarlanamayacağını iyi bildiğinden, İngilizleri Müslümanların iç dinamiklerine göre kendilerini yönetmeleri gerektiğine inandırmaya çabalamıştır.

O, Britanya'daki Cumhuriyet sisteminin Hindistan'a uymayacağını söyler. Çünkü orada dönüşümlü olarak bazen Liberal Parti hükümeti yönetir bazen ise İşçi Partisi hâkimiyeti elinde bulundurur. Ancak bu tarzdaki bir cumhuriyet yapısı Hindistan'da uygulandığı

²⁸ Soydan, Celal, *İkbâl'e Dair*, Hece Yayınları, Ankara, 2016, s. 196.

takdirde, çoğunluk olan Hindu Hükümeti daima Müslümanlar üzerinde egemenlik sağlar ve Müslümanlar bir azınlık olmaktan öteye geçemez.²⁹

Hinduların kanaat önderlerinden olan Cavaharlal Nehru'nun ülkede İngiliz emperyalizmi ve Hindistan milliyetçiliği dışında bir kavrama ihtiyaç olmadığı görüşüne karşı çıkan Cinnah, Müslüman Partisi'nin de bulunduğunu ve bu partinin Müslümanların haklarını sonuna kadar koruyan, varlığı ve gücü tanınması gereken bir parti olduğunu sert bir dille belirtmiştir. Muhammed Ali Cinnah kendi fikirleriyle farklı bir yapıya erıştirdiği iki ulus teorisine dair görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

Hindu arkadaşlarımıza İslam ve Hinduizm arasındaki büyük farklılıkları anlatabilmek oldukça zordur. Bu iki din her açıdan farklıdır. Ve bu iki milletin tek çatı altında bir arada yaşayabilme hayali artık bir hikâyeye dönüşmüştür. Yanlış anlaşılmalara ve bu amaçsız uygulamalar bir gün Hindistan'ı büyük zarara uğratabilir.³⁰

Muhammed Ali Cinnah'ın coşkulu ve etkileyici liderliğinde Müslümanlar Hinduların kendilerini ufak vaatlerle pasifize ederek gücü tek elde toplayabilme çabalarına karşı önemli bir karşı koyuş gerçekleştirmişlerdir. Gandhi'nin 1920 yılından itibaren Kongre Partisi'nin politikalarını millîleştirmesi ve bu doğrultuda Müslümanlar üzerinde bir baskı rejimi oluşturmaya başlaması Müslümanları oldukça tedirgin etmiş ve Cinnah öncülüğünde Müslümanlar bu durumu protesto etmişlerdir. Ayrıca Urdu dilinin arka plana itilmeye çalışılması ve Hindi dilinin kullanımının ön plana çıkarılmasına karşı olduklarını dile getiren Cinnah, Urdu

²⁹ Çerağ, Muhammed Ali, *Tarih-i Pakistan*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 1996, s. 381.

³⁰ *Age.*, s. 396-397.

Dilinin Hindistanlı Müslümanları ulus niteliğine erİştiren en önemli öğelerden olduğunu ve millî dilleri olarak benimsedikleri bu dili konuşmaktan ve resmî yazışmalarda kullanmaktan vazgeçmeyeceklerini vurgulamıştır. Bir ulusun oluşumunda din ve dil kavramının ne kadar önemli olduğunu iyi bilen Cinnah, dil konusunda da bir bütünleşme olması gerektiği konusunda Müslüman toplumu bilinçlendirmiş ve dillerine sahip çıkmaları gerektiği, aksi takdirde kendilerini ulus olarak tanımlamalarını sağlayan en önemli etkenlerden olan Urdu dilini kaybederek millî bilinçlerini de kaybedebilecekleri hususunda uyarılarda bulunmuştur. Bu doğrultuda Cinnah'ın iki ulus teorisine kazandırmış olduğu önemli yeniliklerden birisi Urdu dilinin kazanmış olduğu stratejik değer olmuş ve dil bilinciyle Müslümanlar Hinduların asimilasyon girişimlerine karşı direnç kazanabilmişlerdir. Hindu lider Gandhi'nin Müslümanların ve Hinduların tek bir ulus oldukları ve dolayısıyla ortak yaşam değerleri oluşturarak tek bir devlet çatısı altında yaşamlarına devam etmeleri gerektiği fikrinin aksine Cinnah, Müslüman ve Hindu halkın birbirlerine hiç benzemeyecek kadar fazla farklılıkları olduğunu, dolayısıyla bu farklılıkların her geçen gün iki dosttan ziyade iki düşman yarattığını belirtmiş ve iki ulus teorisinin önemine dikkat çekmiştir. Cinnah Hindu-Müslüman farklılığına, iki ulus teorisinin önemine ve neden bölünmenin gerekli olduğuna dair görüşlerini röportaj verdiği *London News Chronicle* adlı gazetede şu cümlelerle dile getirmiştir:

Hindu-Müslüman farklılığını çözüme kavuşturabilecek tek bir gerçekçi yol mevcuttur. Bu yol Hindistan'ı Pakistan ve Hindistan olarak ikiye bölmek... Ve her birimiz Pakistan'daki Hindu azınlıklara ve Hindistan'daki Müslüman azınlıklara eşit muamele yapabilme konusunda birbirimize güvenmek... Gerçek şu ki Hindular kendilerini

bizim tam bağımsızlığımızla bu durumda iken bağdaştıramayacaklardır.³¹

İlk dönemlerde tıpkı Gandhi gibi düşünen ve Hindistan'ın İngilizler karşısında bağımsızlığını kazanması niyetiyle çalışan Cinnah, İngilizlerin kayırmacı faaliyetleri ile önemli bir siyasi erk hâline dönüşen Hinduların böyle bir bağımsızlık ertesinde Müslümanlara baskı uygulayabileceğini öngördüğünden strateji değiştirmiş ve İngilizlerin alt kitleden olası çekilişi öncesinde öz yönetimini gerçekleştirebilme evresine geçebilmiş bir Müslüman ulus yaratma yolunu seçmiştir. Cinnah Gandhi'ye yazmış olduğu bir mektupta şu ifadeleri kullanmıştır:

Hindistan bir millet değildir. Aynı zamanda bir ülke de değildir. Farklı milletlerden oluşan bir alt kıtadır. Hindu ve Müslümanlar ise bu kıtada yaşayan iki büyük millettir.³²

Muhammed Ali Cinnah Hindistan'ı birleşik bir devlet olarak görmekten kaçınmış, aksine heterojen yapısının bütüncül olarak değerlendirilmesinin önünde en büyük engel olduğunu fikrinde olmuştur. 1938-44 yılları arasında Kongre Partisi lideri Gandhi ile mektuplaşmalarında, Müslümanların tek temsilcisinin Müslüman Birliği Partisi olduğunu vurgulayan ve Hindistan'da Müslümanlar için devlet kurulmasının dışında atılacak hiçbir adımın ülkedeki politik ve sosyal travmaların önüne geçemeyeceğini, dahası kendilerini asla tatmin etmeyeceğini ısrarla deklare eden Cinnah, bölünmenin gerekliliğinin politik numunelerini bütün Müslümanlara aşlamıştır. İktidarın salt din

Majid, A., Hamid, A., Habib, Z, "Genesis of the Two Nations Theory and the Quaid-e-Azam", *Pakistan Vision Journal*, 2014, Volume 15, No 1, s. 188.

Dar, Farooq Ahmad, "Jinnah and The Lahor Resolution". *Journal of Research Society of Pakistan*, 2015, Volume 52, No 1, s. 130.

temelli mutlak bölünme fikrini ise yeterli bulmayan ve dönemsel koşullar göz önünde bulundurulduğunda henüz gerçekleşebilmesinin düşük bir olasılık olduğunu düşünen Cinnah, önce bu bölünme sürecinin siyasi, ekonomik, toplumsal ve entelektüel altyapısını hazırlamakla meşgul olmuştur. Süreç içerisinde Navab Abdul Latif, Muhammed Şerif Tosii, Abdus Sattar Heiri, Mian Kifayat Ali, Çodhiri Halikuzzaman, Adul Vadud, Sikandar Hayat Han ve Muhammed Afzal Kadri gibi liderlerin Müslüman ulusu kalkındırma ve bir hedefe yönlendirme çabalarının da katkısıyla, Muhammed Ali Cinnah önderliğinde Müslüman Partisi ve Müslümanlar önemli bir aktör olarak kendilerini alt kıtada konumlandırmıştır. Muhammed Ali Cinnah saymış olduğumuz fikrî planlarını Hindistan'da gerçekleştirilmesi zorunlu olarak görse de henüz Müslümanlar arasındaki gruplaşmaları bitiremediğinden, uygun zemini beklemiş ve resmî olarak bu fikirlerini bölünme bildirisi altında deklare etmekten geri durmuştur. Muhammed Ali Cinnah'ın Pakistan hareketi için değerini ve Müslümanlar için yaptıklarının önemini Prof. Sharif al Mujahid şöyle anlatır:

Tarih ölçeğinde, Büyük Önder Muhammed Ali Cinnah'ın Pakistan'ı kazanması, yaklaşık 42 yılı kapsayan uzun ve kalabalık kamusal yaşamında yaptığı diğer her şeye hakimdir. Yine de herhangi bir standarda göre, onunki olaylarla dolu bir hayattı, kişiliği çok yönlüydü ve diğer alanlardaki başarıları, eşit derecede büyük olmasa da çoktu. Gerçekten de üstlendiği rollerin çoğu seçkindi: Zaman zaman, bu yüzyılın ilk yarısında Hindistan'ın ürettiği en büyük hukuk aydınlarından biri, Hindu-Müslüman birliğinin bir elçisi, büyük bir anayasacı, seçkin bir parlamenter, birinci sınıf politikacı, yorulmak bilmez bir özgürlük savaşçısı, dinamik kitle lideri, Bismarck kalitesinde bir siyasi stratejist ve hepsinden önemlisi, modern zamanların en büyük ulus kurucularından biriydi. Bu son rolünde, bizi modern zamanların en büyük isimlerinden bazılarıyla kendini karşılaştırmaya davet ediyordu: Washington, Bismarck, Cavour, Garibaldi, Lenin, Atatürk,

Raza Shah Pehlevi. Bununla birlikte, onu ulus inşa edenlerin galaksisinde bile bu kadar dikkate değer kılan şey, diğerleri geleneksel olarak iyi tanımlanmış ulusların liderliğini üstlenip onları özgürlüğe götürürken, onun olgunlaşmamış ve geri kalmış bir azınlıktan bir ulus yaratması ve o ulus için kültürel ve ulusal bir yuva kurmasıydı.³³

Seyyid Ahmed Han'ın temelini attığı, İktbal'in felsefi, siyasi ve edebî katkılarıyla geliştirdiği, Çodhiri Rahmat Ali'nin politik ve sosyal önerileriyle zenginleştirdiği ve Muhammed Ali Cinnah'ın siyasal gerçekliğe dönüştürerek Müslümanlar için nihai hedef niteliğine büründürdüğü iki ulus teorisi, bu dinamikler çerçevesinde çok geçmeden Pakistan ideolojisinin eksik kalan kuramsal ve kavramsal üst yapısını oluşturmuştur. Pakistan'ın kuruluşuna temel teşkil eden bu teori, Müslümanların Hindu ve diğer Hindistan halklarından ayrı ve farklı bir ulus olduğu ve dolayısıyla dinî ve kültürel ritüellerini kendi belirleyecekleri toplumsal ve siyasi koşullar altında yaşamaları gerektiği düşüncelerinin İngilizler tarafından anlaşılması ve benimsenmesini sağlayarak İngilizlerin siyasi politikalarını bu koşulları da göz önünde bulundurarak şekillendirmelerine önayak olmuştur. Bu teorinin yükselişi Müslümanların birbirlerine kenetlenmesine vesile olmuş, İngilizler nazarında ayrıcalıklı bir konumda olan Hindu egemenliğinde çatlaklar meydana getirmiştir. Müslümanlara bağımsızlık yolunda rehberlik eden bu teoriye sıkıca tutunan ve siyasi icraatlarını bu odak noktasından yola çıkarak geliştiren liderlerin özverisi ve gayreti ile birlikte İngilizler, Hindu ve Müslümanları iki ayrı ulus olarak nitelemeye başlamış, günün sonunda sömürü faaliyetlerini durdurma kararı alıp alt kı-

Mujahid, Sharif-al, "Quaid-i Azam Mohammad Ali Jinnah: The Founder of Pakistan", *Journal of the Regional Cultural Institute*, 1976, Vol. VIII, No 3&4, s. 21.

tadan çekilme süreçlerinde her iki ulusa da bağımsız bir devlet kurabilme fırsatı tanımışlardır. Böylelikle dünyanın nüfus bakımından en çok Müslümanı barındıran ülkelerinden olma özelliğiyle Pakistan, din temelli bir ulus devlet kuramı üzerine inşa edilmiş dünyadaki ilk devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

II. BÖLÜM

Lahor Karar Tasarısı: Pakistan'ın Kuruluş Manifestosu

Hindistan Müslümanlarının alt kıtadaki kaderlerini belirleyecek ve onlara bir yol haritası çizerek bağımsız bir devlet kurma yolunda cesaretlendirecek olan tarihî 1940 Lahor Karar Tasarısı öncesi, siyasi alanı geniş kapsamlı olarak etkileyen en önemli gelişmenin 4 Ağustos 1935 tarihinde İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edilen Hindistan Anayasası olduğu kabul edilir. Eyaletlere geniş anayasal haklar getiren bu yeni yönetim anayasası vesilesiyle eyaletlerde seçimden başarıyla ayrılan partilere parlamento'ya sorumlu kalma şartıyla bakanlıklar oluşturabilme imkânı verilmiş ve kurulacak bakanlıklara mali ve siyasi anlamda yaptırım uygulayabilme hakkı tanınmıştır.

İngilizlerin yönlendirmeleriyle hazırlanan 1935 Hindistan Anayasası ile çalışma, savunma ve din ile ilgili işler İngiliz valinin denetimi altına alınmış, diğer bütün hükûmet yönetiminin işleri ise bakanlıklara devredilmiştir. Anayasanın ilanından önce Hindistan'daki siyasi çalkantılardan hoşnutsuzluğu neticesinde İngiltere'ye yerleşen Muhammed Ali Cinnah'ın Liyakat Ali Han ve birçok Müslüman siyasi liderin çabasıyla Hindistan'a dönmesi bu dönemin Müslümanlar açısından diğer önemli gelişmesidir. Hindistan'a dönmesinin ardından Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin başkanı seçilen ve birçok bölge gezerek çeşitli mitingler düzenleyen Cinnah, kısa sürede Müslüman Par-

tisi'ni güçsüz ve hedefsiz yapısından arındırmış ve 1935 Hindistan Hükûmet Anayasası ertesindeki kritik süreçte Müslümanların bir siyasi aktör olarak nitelenmesini sağlamıştır. Bu yeni anayasal düzenin azınlık kategorisindeki Müslümanların yaşamlarına olumsuz etkileri olabileceğini tahmin eden Cinnah, tüm politikalarını Müslüman Partisi'ni dirençli bir yapıya dönüştürmek ve zamanı geldiğinde yönlendirme kabiliyetine erişmiş bir tarzda hamle yapma seviyesine getirmek niyetiyle gerçekleştirmiştir. Anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından 1937 yılının Şubat-Mart aylarında yapılan seçimlerin -bütün eyaletleri kapsayan- sonucunda farklı partilerle seçime katılan Müslümanlar bu dağınık yapılarından ötürü hezimete uğramış, Kongre Partisi ezici bir çoğunlukla eyaletlerde milletvekili çıkarma konusunda başarılı olmuş ve %50 temsil hakkını elde etmesiyle bakanlıkları kurma yetkisi almıştır. 1937 yılındaki tarihî seçim sonucunda Müslümanlar toplam 484, Kongre Partisi ise tek başına 714 vekil çıkarmıştır. Bu sonuçlar ertesinde 21 Mart 1937 tarihinde yapılan parti toplantısında Muhammed Ali Cinnah, Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin eksikliklerini gidermeye odaklanması ve Müslüman oyların ve temsil haklarının Kongre Partisi'ne kaptırılmasının nedenlerinin iyi analiz edilmesi telkininde bulunmuş ve Müslümanların tek ve en büyük temsilcisi olabilmek adına parti çalışmalarını hızlandırılmasını önermiştir.

İngilizlerin alt kıtayı sömürgeleştirme faaliyetleri sonucunda her geçen gün güç kazanan ve Müslümanların yönetimi sırasındaki pasif durumlarından sıyrılıp Hindistan siyasi yaşamında söz sahibi olmaya başlayan Hinduların, özellikle 1937-1939 yılları arasındaki hükûmette önemli bakanlıklar elde etmesi ve bu bakanlıkların yaptırım gücünü kullanarak Müslümanlar üzerinde yaşamın her alanında baskı oluşturmaları Hindistan Müslümanlarının siyasi ve

sosyal anlamda kazanım elde edememeleri sonucunu doğurmuştur. 1937-1939 yılları arasında Kongre Partisi'nin hâkimiyetinde geçen dönemde Müslümanların temsilcisi Müslüman Partisi'nin hükûmetteki ve yerel bölgelerdeki siyasi etkisi oldukça azalmış, Müslümanlar devlet memurluklarından uzaklaştırılmış, Urdu dilinin etkisi azaltılarak Hindi dili ön plana çıkarılmış, Vardha ve Vidya Mandir eğitim anlayışları yaygınlaştırılmış ve Banda Mataram uygulaması ile Hindistan'daki halkın Hindu milliyetçiliğine bürünmesi ve Müslümanlara karşı cephe alması sağlanmıştır. Bu olumsuz gelişmeler Müslüman milliyetçiliğinin önüne geçmekte ve bir süreliğine de olsa Müslümanların ülke idaresinde pasifize edilmesinde başarılı olmuştur. Doç. Dr. Hakan Kuyumcu Kongre Partisi'nin hükûmeti ele geçirdiği yıllar arasında aldığı Müslümanları ötekileştirici kararları şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. Resmî dil Hintçe yapıldı.
2. Kongre Partisi bayrağı ulusal bayrak statüsü verildi.
3. İnek kesimi yasaklandı.
4. Okullarda Gandhi'nin resmine ibadet etmeleri için Müslüman çocuklar zorlandı.
5. Bankim Çandra Çatterci'nin *Ananda Math* adlı romanından alınan, Müslüman karışılığı içeren bir şarkı olan Banda-Mataram Hindistan'ın ulusal marşı yapıldı.
6. Müslümanlara yeni cami yapmalarına izin verilmedi. Hindular, Müslümanlar ibadet ederken camilerin önünde davul çaldılar.
7. Varda Talim projesiyle Müslüman çocuklarını etkilemek Hindistan'da yaşayan insanların bütününün Hindistanlı olduğunu ve bundan dolayı bir ulus oldukları öğretilmeye çalışıldı.
8. Vidya Mandar Planıyla Mandar eğitiminin ilk düzeyinin Bihar ve C.P.'de zorunlu yapılmasına çalışıldı. Böylece Müslüman kültür ve gelenekleri yok edilecekti.
9. Hükûmet dairelerinin kapıları Müslümanlara kapatıldı.
10. Müslümanlar ticaret ve tarımda zarara uğratıldı.

11. Yargıya müdahale edilerek davalar Hinduların lehine sonuçlandı ve birçok Müslüman hapse gönderildi.¹

Açıkçası Hindu rejiminin katı yönetim politikalarının olumsuz yönleri ağır bassa da dolaylı yoldan Müslümanlar için olumlu etkilere de sebep olmuştur. Müslümanların kültürel ve siyasi yönlerden arka planda tutulmaya çalışılması Müslüman milliyetçiliğini tetiklemiş ve Müslümanları daha örgütlü ve planlı bir şekilde çalışmaya teşvik etmiştir. Bu durum ise Hinduların güç kaybetmesiyle ortaya çıkan yeni koşullarda Müslümanların ne istediğini bilen ve yol haritası olan bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Müslümanların 1937 seçimlerindeki parçalanmış ve güçsüz yapısını gözlemleyen Muhammed Ali Cinnah, çok geçmeden Tüm Hindistan Müslüman Partisi'ni yeniden organize etmek ve diğer Müslüman partilerini de bu parti içinde eriterek gelecek dönemlere siyasi anlamda daha kuvvetli bir şekilde girmek için ülke genelinde görüşmelere başlamıştır. Hindu Kongre Partisi yöneticilerinin Müslümanları yok sayıcı ve küçük düşürücü -özellikle Nehru kullanmıştır- ifadelerine karşı Cinnah "Bu ülkede dört parti-dört güç vardır. Birincisi İngiliz Hükûmeti, ikincisi Hindistan Hükûmdarı, üçüncüsü Hindular ve dördüncüsü Müslümanlar."² cümleleriyle Müslümanların Hindistan topraklarındaki konumunun ne olması gerektiğini vurgulamıştır. Cinnah, Müslümanları örgütlü bir mücadeleye hazırlamak ve Müslüman Partisi'nin kendisine muhalif cemaatleri de kapsayan bütüncül bir yapıya kavuşmasını sağlamak için ilk önemli adımı 8-11 Ekim 1938 tarihinde Karaçi'de gerçekleştirilen Müslüman Partisi'nin yıllık toplantısında atmıştır. Bu toplantıda alınan kararların ve yapılan konuş-

Kuyumcu, Hakan, *Pakistan Tarihi (1857-1958)*, Sage Yayıncılık, Konya, 2018, s. 107-108.

Çerağ, Muhammed Ali, *Tarih-i Pakistan*, Lahor, 1996.

maların yeni kurulacak bir Müslüman devletin deklaresinin yapılacağı 1940 Lahor Tasarısı'na zemin hazırladığı varsayılır. Bölünme fikrinin gelişimine katkıda bulunacak ve Müslümanların bu fikre tam anlamıyla inanmalarını sağlayacak gelişmelerin yaşandığı bu toplantıda Cinnah, Çekoslovakya, İrlanda ve Polonya örneklerini vermiş ve Hindistan'ın da bu ülkelerin yapısal değişikliklerinden ilhâm alması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle Karaçi toplantısında sunulan bildirinin 5. maddesi, Hindistan'ın birleşik yapısından sıyrılması gerektiği ve Müslümanların Hindulardan ayrı bir ulus oldukları, dolayısıyla kendilerini yönetecekleri bir devlet oluşumuna sahip olmaları gerektiği gibi fikirleri barındırması açısından önemlidir. Diğer konuşmacılardan Abdullah Harun ve Abdul Macid ise yaptıkları Müslüman eyaletlerden oluşan bir devlet kurulmasına dair konuşmalarıyla bölünme fikrinin ipuçlarını vermiştir.

II. Dünya Savaşı'nın 1939 yılında patlak vermesi ve İngilizlerin Almanya tehdidine karşı 3 Eylül 1939 tarihinde bu ülkeye savaş açarak sürece dâhil olması, Hindistan'da bırakmış olduğu kalıcı etkiler ve önemli dönüşümler nedeniyle Pakistan'ın kuruluş süreciyle ilgili yapılan araştırmaların genelinde, bu ülkenin tarihi açısından bir milat olarak kabul edilir. 3 Ağustos 1939'da başlayan savaşta, Hindistan'ın desteğini almadan uzak doğuda başarısız olacaklarını öngören Birleşik Devletler Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill'e baskı yapmış ve bağımsızlık vaadiyle Hindistan'ın savaşa dâhil edilmesini sağlamıştır.³ Hindistanlı askerlerin İngiliz ordusunun en büyük birliklerinden olması alt kıtadaki siyasetin bu savaştan yüksek derecede etkilenmesini sağlayan diğer etken olmuştur. 3 Eylül 1939 tarihinde İngilizlerin Nazi Almanya'sına açmış olduğu savaşa, Hindistan Genel Valisi Lord Linlithgow'un

Parker, Parker, R.A.C, *II. Dünya Savaşı*, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 323-324.

Hindistan'ın da katıldığını ilan etmesinin ardından Hindu Kongre Partisi -hükûmette söz sahibi olmalarını sağlayan bakanlıklara sahip olmalarının da vermiş olduğu öz güven ile- valinin bu açıklamasını reddetmiş ve “eğer İngilizler demokrasi ve özgürlük için savaşıyorsa önce Hindistan'ı özgür bırakarak bunu göstermeli” ifadesini kullanarak savaşa destek vermeyeceklerini ilan etmiştir. Savaşa girme kararında kendilerinin fikirlerinin alınmadığını gerekçe göstererek 23 Ekim 1939 tarihinde Çalışma Komitesi'nin toplantısı sonucunda merkezî hükûmetten bakanlıklarını çekme kararı alan ve savaşta İngilizlerin yanında olmayacaklarını deklare eden Hinduların bu siyasi girişimi alt kıtadaki Müslümanların kaderlerini de etkilemiştir. Kishwar Sultana'nın yeni bir politik oyunun başlangıcı olarak gördüğü bu dönem, siyasi dengelerin değiştiği, Müslümanların Hinduların aşırı siyasi milliyetçi politikalarından kurtulma yoluna girdiği bir süreç olmasından ötürü alt kıtanın gelecek planlamasında oldukça önemli izler bırakmıştır.

1935 Hindistan Anayasası'ndan aldıkları güç ile Temmuz 1937-Kasım 1939 arasında Hindistan'ın yönetiminde önemli bir söz sahibi olan ve bu kuvvetlerini Müslümanların geri planda kalması için kullandığı gözlemlenen Hindu rejiminin bu vesileyle son bulması, Hindistanlı Müslümanlar tarafından sevinçle karşılanmış ve 22 Aralık 1939 tarihi *Kurtuluş Günü -Yum-i Necat-* olarak ilan edilmiştir. Bu tarih Hindu otoritesi döneminde müthiş bir liderlik sergileyen ve Müslüman Partisi'ni yeniden organize ederek yeni bir devlet oluşumu için doğru zamanı beklemeye koyulan Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Partisi tarafından resmîleştirilmiş ve Müslümanlar için Hindistan'da yeni bir dönem başlamıştır. Müslümanların öneri ve onayları olmadan Hindistan'da yeni bir hükûmet oluşumunun ve anayasal planın olmaması gerektiği Hindistan'daki tüm siyasi

paydaşlara deklare edilmiş ve İngilizlerin Hindistan'ın kaderini belirleyecek adımları atma sürecine Müslümanları da dâhil etmesinin önü açılmıştır. Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin ufak yerel kazanımlar elde ederek, Müslümanları bu boyunduruktan kurtarma çabası takdire şayan olsa da kuramsal altyapısı oluşturulan Pakistan fikrinin gerçeğe dönüştürülmesinin önünde bu dönemde hâlâ büyük engeller olduğu görülmektedir.

Kongre Partisi'nin bakanlıklarının merkezî hükûmetten çekilmeleri ve İngilizler nazarında 1857 ertesi Müslümanların düştüğü duruma düşmeleri, Hindistanlı Müslümanlar için girilen yeni dönemde önemli fırsatların habercisi olmuştur. İki yıl süren ancak yüzyıllar sürmüş kadar Müslümanlarda olumsuz izler bırakan Hindu yönetimi ertesinde, Müslüman milliyetçiliği alt kıtada artmaya başlayarak düzenli bir bağımsızlık hareketine dönüşmüş, Muhammed Ali Cinnah ve beraberindeki Müslüman siyasi liderler kuramsal olarak yüksek sesle dile getirmeye başladıkları Pakistan fikrini gerçeğe dönüştürme konusunda siyasi girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu süreçte Müslüman Partisi'ne yüz binlerce kişi üye olmuş, birçok farklı dinî cemaat Müslüman Partisi'ne desteğini açıklamıştır. Hinduların baskı dönemlerinin geri kalmasının da vermiş olduğu itici kuvvetle Müslüman halk daha önce olmadığı kadar birbirlerine kenetlenmiştir. Müslüman Birliği Partisi'nin çalışma komitelerinin yapmış oldukları toplantılar ve Cinnah önderliğinde birlik ver beraberlik konusunda hiç olmadığı kadar bütüncül bir yapıya ulaşan Hindistanlı Müslümanların hedefe yönelik çalışmaları, bölünme fikrinin alt kıtada yayılmasını ve etki alanının genişlemesini sağlamıştır.

1939'da Çodhiri Halik-ul Zaman ve Abdurrahman Sıddıki'nin Hindistan genel sekreterlerinden Marquess Zet-

land ile ayrı bir devlet temalı görüşmeleri, Meyrut'ta 26 Mart 1939'da yapılan Müslüman Partisi çalışma komitesinde 1935 Anayasasının federasyon tarzı devlet önerisinin reddedilmesi, bu sürece destek veren ve Müslüman milliyetçiliğini ateşleyen diğer gelişmeler olmuştur. Müslümanlar arasındaki kenetlenmeyi politik alana taşıyan ve Müslüman Partisi'nin ileri gelenlerinin de desteğini arkasına alarak artık bağımsız bir devlet kurma ideolojisinin tüm Hindistan ile paylaşılmasının zamanı geldiğine inanan Muhammed Ali Cinnah, gerekli hazırlıkları yapmış ve Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin Lahor'da düzenlenecek olan yıllık toplantısında Hindistan'ın ve Güney Asya'nın tarihini etkileyecek önemli kararların açıklanacağını müjdesini vermiştir.

Kongre Partisi'nin, İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı esnasında alt kıtada uygulamak istediği siyasi politikalara ters düştüğü ve otoriter bakanlıklarını istifaya çağırıp siyasi yönetimden geri çekildiği dönem, daha önce de vurgulandığı üzere, Hindistan'ın siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılmasını sağlamıştır. Kongre Partisi'nin azalan siyasi otoritesi, uzun zamandır azınlık olarak görülmekten hoşnutsuz olan Müslümanlar için fırsat yaratmış ve bu fırsatı iyi değerlendirme amacıyla Müslümanlar, Müslüman Partisi çatısı altında, Cinnah'ın liderliğinde ülke genelinde çeşitli siyasi organizasyonlar düzenlemeye başlamıştır. Bu siyasi organizasyonların ortak söylemi ise zamanla ayrı ve bağımsız bir devlet kurma ideasına dönüşmüştür. İngilizlerin kendilerine özgü demokratik yönetim modelleri çerçevesinde daima azınlık olarak kalacaklarını düşünen Müslüman toplum, Muhammed Ali Cinnah'ın siyasi, psikolojik ve fiziki mücadeleyi içeren bağımsızlık reçetesi etrafında toplanmaya başlamıştır. Teorik olarak zemini oluşmaya başlayan özgür bir devlet ideasının ilk adımı bu karmaşık ve her türlü gelişmeye gebe olarak tanımlanan dönemde

olmuştur. Seyid Eşref Hüseyin Rızvi Hindistan Müslümanlarının bu özgürlük girişimi serüvenlerine başlama sürecini şöyle anlatmıştır:

Hindu Kongre bakanlıkları döneminde Müslümanlar pasif bir şekilde oldukları sürece Hinduların baskısı-etkisi altında kalacaklarının farkında idiler. Süreç böyle devam ettiği takdirde ulus bilinçleri zamanla kaybolup gidecekti. İşte bu yüzden diriliş vaktinin geldiğini düşündüler ve örgütlenmeye başladılar.⁴

8-11 Ekim 1938 tarihleri arasında Karaçi’de yapılan Müslüman Birliği Partisi toplantısında Cinnah’ın, Çekoslavakya örneğini zikrederek Müslümanlar için ayrı bir devlet fikrinin ilk ipucunu vermiş olduğunu daha önce belirtmiştik. İlk pratik adımı bu toplantıyla atılan Pakistan fikri, zamanla Hindistan Müslümanlarının resmî bir amacı olsun ya da olmasın bütün toplantılarında dillendirilmeye başlanmıştır. Muhammed Ali Cinnah önderliğinde Tüm Hindistan Müslüman Partisi, temsil ettiği toplumun bu istekli ve coşkulu örgütlenmelerinin de cesareti ve şevkiyle, henüz resmî kanallar aracılığıyla Hindistan’daki diğer paydaşlara deklare edilmeyen özgürlük önerilerini sunacakları bir toplantı düzenleme çabasına girişmişlerdir. Kuşkusuz bu toplantı kararının arkasında Hinduların kısa süreliğine de olsa otorite kaybetmeleriyle Hindistan’da ortaya çıkan yeni bir siyasi aktör ihtiyacı, İkinci Dünya Savaşı’nda ülkelerin gerçeklerle karşı karşıya kalma durumunun demokratik ulus devletlerin modern dünyadaki yerlerini tanımlamaları konusunda katalizör etkisi yaratması⁵ İngilizlerin savaş nedeniyle ticari faaliyetlerinin sekteye uğramasıyla yerel

Rızvi, Seyid Eşref Hüseyin, *Hayat-ı Kaid-i Azam*, Book Corner Showroom, Celum, 2014, s. 63-64.

Mazower, Mark, *Karanlık Kıta-Avrupa’nın 20. Yüzyılı*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

sermayedarların Hindistan'daki Müslüman milliyetçilere destek vermeye başlaması ve İngilizlerin alt kıtadan olası çekilmeleri ertesinde Hinduların tek yönetici olacağı riski gibi durumların da olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu yerel ve uluslararası koşullar doğrultusunda Cinnah ve Müslüman Partisi'nin ileri gelenleri, Müslüman Partisi'nin 27. Yıllık toplantısına her zamankinden daha büyük önem vermişler ve bu toplantının organize edilme sürecini bizzat yönetmişlerdir. Daha önce 28 Aralık 1938-39 tarihinde yapılması planlanan toplantı, kendisine atfedilen olağanüstü önem neticesinde daha verimli ve etkili olabilmesi için birkaç ay daha ertelenmiş ve Sikandar Hayat'ın çabaları ve Liyakat Ali Han'ın son şeklini vermesiyle 1940 yılının Mart ayında yapılması kararlaştırılmıştır. Müslüman yoğunluğu olduğu ve güçlü bir Müslüman Partisi yapılanmasının kurulduğu Pencab eyaletinin Lahor şehrinde yapılması planlanan toplantı öncesinde, 19 Mart 1940 tarihinde bu bölgede Haksar topluluğuyla polisler arasında çatışmalar yaşanmış, kayıtlara 'Haksar Trajedisi' olarak geçen bu olaylar esnasında yüzlerce kişi ölmüş ya da yaralanmıştır. Yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle bazı Müslüman liderler bu toplantının ertelenmesi veya yapılacağı yerin değiştirilmesi talebinde bulunduysalar da Muhammed Ali Cinnah, bu birlik tablosunun ve siyasi fırsatların bir daha aynı seviyede olmayacağını düşündüğünden bu talepleri reddetmiştir.

Muhammed Ali Cinnah tüm olumsuz gelişmelere rağmen yanına kız kardeşi Fatima Cinnah, Muhammed Ali Cevher, Navab Sadık Ali Han gibi isimleri de alarak 21 Mart 1940 tarihinde toplantının düzenleneceği Lahor şehrine ulaşmıştır. İlk iş olarak Haksar topluluğundan hastanede yatanları ziyaret eden Cinnah, bu davranışıyla bir kez daha Müslümanların ve Lahor halkının gönlünü fethetmiştir. Cinnah ardından Navab Sahab Memdud adlı yerel siyasi

liderin evine geçmiş ve tarihî Lahor Karar Tasarısının ilk raporları aynı gün bu evde hazırlanmıştır.

Tüm Hindistan Müslüman Partisi tarafından organize edilen Lahor'daki yıllık toplantıya Hindistan'ın her bölgesinden aralarında bazı muhaliflerin de bulunduğu Müslüman delegeler davet edilmiştir. İngilizlere ve Hindulara Hindistan'daki Müslümanların tek bir amaç doğrultusunda hareket ettiği mesajı vermek, uzlaşılamayan konularda Müslümanların yine kendi aralarında sorunlarını çözme arzusunda olduğunu göstermek, İngilizlere Müslüman Partisi'nin Müslümanlar üzerindeki etki düzeyinin yüksekliğini kanıtlayarak siyasi alanda imtiyazlı bir konum elde edebilmek gibi durumlar ise bu davetlerin nedenleri arasında gösterilebilir.

Müslüman Partisi'nin 27. Yıllık toplantısına katılmak için Pencab, Bengal ve Assam bölgelerinin başbakanları ve ülke idaresinde önemli yerel görevlerde bulunan üst düzey Müslüman yöneticiler de Lahor'a gelmiştir. Bu tarihî toplantıya Pencab bölgesinden 270, Bengal bölgesinden 152, Bihar bölgesinden 107, Madras bölgesinden 94, Bombay bölgesinden 90, CP-Berar bölgesinden 60 ve Acmere-Marvara bölgesinden 15 delege katılmıştır. Lahor toplantısının ilk çalışma taslağı Sikandar Hayat tarafından hazırlanarak Muhammed Ali Cinnah'a sunulmuştur.

22 Mart 1940 tarihinde Lahor'da bulunan Badişah Camii'nin yanındaki Minto Park'da (günümüzde Minare i Pakistan'ın bulunduğu yer) tarihî konuşmalar öncesi büyük hazırlıklar yapılmış ve yüz binler toplantının ilk oturumunu dinlemek ve izlemek için buraya akın etmiştir. 60.000 kişilik katılıma göre düzenlenen toplantı alanı yetersiz gelmiş, Müslümanlar sokaklara kurulan devasa hoparlörlerden liderlerin konuşmalarını dinlemek için kavurucu sıcakta beklemeye koyulmuşlardır. Toplantıya, o güne değin görülmemiş şekilde kadın katılımının olması da şaşırtıcı

bir durum olarak nitelenmiştir. Bu kadın desteğinin arkasında ise kuşkusuz Muhammed Ali Cinnah'ın Müslüman Partisi'nin yapılanmasında ve Müslüman toplumun örgütlenmesinde kadınlara vermiş olduğu özel önem ve değer bulunmaktadır. Kadınların siyasi ve toplumsal başarıdaki göz ardı edilemeyecek katkısını her mecrada dile getiren Cinnah, gençler ve kadınların kitleler hâlinde bağımsızlık mücadelesine katılmalarını sağlamıştır. Kız kardeşi Fatima Cinnah'ı beraberinde bu tarihî toplantıya getirmiş olmasıyla kadınların da tıpkı erkek delegeler ve katılımcılar gibi hedeflerine ulaşmada çok önemli olduklarını göstermiştir.

Müslüman Partisi'nin çalışma komitesi⁶ sabah erken saatlerde bir ön toplantı gerçekleştirmiş, Hindistan'ın anayasal işleri, uluslararası ilişkileri ve savunma durumu ile ilgili temel sorunlar tartışılmıştır. Tarihi toplantı Kur'an-ı Kerim okumaları ve dönemin ünlü sanatçılarının performans gösterileriyle başlamış, ardından Mian Beşir Ahmed Muhammed Ali Cinnah için yazmış olduğu "Millet Ka Pasban Hai Muhammed Ali Cinnah" adlı şiirini okuyarak Müslüman katılımcıların coşkusunu artırmıştır. Müslüman Partisi'nin ileri gelenlerinden Navab Memdut, Müslüman halka, göstermiş oldukları coşku ve ilgi nedeniyle teşekkürlerini sunmuş; Hindu ve İngilizlerin, Müslümanların kendi kendilerini seçme ve seçilme haklarını verme konusundaki olumsuz tavırlarının Hindistan'a başarısızlık getirdiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Batı tarzı yönetim sisteminin Hindistan için uygun olmadığını ve olmayacağını, Müslümanların haklarından çalacak bir federasyon tipinin kabul edilmeyeceğini açıklamıştır.

Muhammed Ali Cinnah, Liyakat Ali Han, İskender Hayat Han, Havacah Sir Nazimuddin, Abdur Rahman Sıddıki, Aşık Varsi, M. İsmail Han, Begum Muhammed Ali, Malik Barkat Ali, Sardar Evrengzib Han, Sadullah Han, Abdullah Harun, Seyid Abdur Rauf Şah ve Hacı Abdus Sattar İşhak.

Muhammed Ali Cinnah, Kur'an dinletisini ve konuşmacıların Müslüman haklarını yok sayan önerilere kapalı olduğuna dair konuşmalarını dikkatle dinledikten sonra büyük tezahüratlar eşliğinde kürsüye çıkmıştır. Konuşmasına Urdu diliyle başlayan Cinnah, tüm dünyanın kendilerini takip ettiğini, dolayısıyla önemli mesajlar vereceği konuşmasına İngilizce devam etmek istediğini kalabalığa iletmiş ve konuşmasına İngilizce devam etmiştir. Açıkçası Cinnah'ın konuşmasına İngilizce devam etmesi, kimi tarih eleştirmenlerince tenkit edilmiştir. Bu eleştiri sahiplerine göre Müslümanların millî duygularını ön plana çıkaran, bu duyguların temeline ise Urdu dilini yerleştiren Cinnah, kendilerinin ayrı bir ulus olarak görülmesi gerektiği görüşünün nedenleri arasında saydığı Urdu dilini kullanmamasıyla millîlikten uzak bir tavır sergilemiştir. Dahası toplantıya katılan Müslüman halktan sadece ileri düzey eğitim almış ufak bir kısım İngilizce konuşmaları anlayabilecek durumda iken, Cinnah'ın bu dili dünyaya seslenişte aracı olarak kullanması bir tezat durum ortaya çıkarmıştır. Cinnah'ın İngilizce konuşması törende bulunan çoğu kimse tarafından anlaşılmamış, Cinnah'ın sadece görsel hitabet gücü sayesinde halk coşkuyla gelişmeleri takip etmiştir. Tarihçi Farooq Ahmad Dar'ın Muhammed Ali Cinnah'ın İngilizceyi tercih etmesiyle ilgili bir başka tespiti ise Cinnah'ın Urdu diline İngilizce kadar hâkim olmayışındır.⁷

Müslüman Partisi'nin Hindistan'da kazandığı popülarite ve İngilizlerin nazarında elde ettiği önemli konumdan bahsederek konuşmasına başlayan Muhammed Ali Cinnah, öncelikle katılan veya kendilerini Hindistan genelinde radyodan takip eden bütün Müslümanlara ve Müslüman Partisi destekçilerine minnet duygularını sunmuştur. Kadınlara özel bir parantez açan Cinnah, onlara özel bir

Dar, Farooq Ahmad, "Jinnah and The Lahor Resolution", Journal of Research Society of Pakistan, 2015, Volume 52, No 1.

teşekkür konuşması yapmış ve partiye daha fazla kadın üyenin dâhil olması gerektiğini dile getirmiştir. İngilizlerin artık Hindistan ile ilgili alınacak kararlarda Müslüman Partisi'nin de görüşünü almaya başladığını belirten Cinnah, bu durumun Müslüman Partisi ve Müslümanların son dönemlerdeki önlenemez yükselişinin bir belirtisi olduğunu coşkuyla dile getirmiştir. Artık Hindistan Müslümanlarının tam anlamıyla uyandığını ve bu kutlu uyanışa kimse'nin engel olamayacağını deklare etmiştir. Müslümanların geçmiş yıllardan çok fazla ders çıkardığını, dolayısıyla artık çıkarlarını gözetmeden hiçbir oluşuma güvenmeyeceklerini katılımcılarla paylaşan Cinnah, aynı zamanda İngilizlerin Dünya Savaşı esnasında kendilerinden destek istediklerini, bu durumun hep birlikte neleri başardıklarının en büyük kanıtı olduğunu da açıklamıştır.

Muhammed Ali Cinnah'ın Lahor'daki tarihî konuşmasında özgür ve bağımsız bir Müslüman devlet kurma isteklerini sıraladığı bölüm, bu toplantıya atfedilen önemin asıl nedeni olarak değerlendirilir. Müslüman halka ve Hindistan'daki diğer paydaşlara seslenişinde Müslümanların kendilerine ait, kendi inanış ve kültürlerini özgürce yaşayabilecekleri bir ülke hedeflerine ulaşmaya kararlı olduklarını vurgulayan Cinnah, artık Hindistan'daki siyasi düzenin hiçbir kesimi mutlu etmeyeceğini dikkatle dile getirmiştir. Cinnah'ın konuşmasındaki ana temaları Dr. Fakhr-ul İslam şöyle sıralamıştır:

- a) Cinnah konuşmasında Hinduların, Hinduizm ve İslamın gerçek doğası hakkındaki anlayış eksikliklerine duyduğu şaşkınlığı öncelikle belirtmiş, Hinduizm ve İslamın sadece bir din değil, aynı zamanda sosyal düzenin kurulmasında önemli bir aktör olduğunu ifade etmiştir.
- b) Hindu ve Müslümanların iki ayrı dinî felsefe, sosyal gelenek, kültür ve edebiyata sahip oldukları, bunlar neticesinde ise birbirleriyle

evlenemedikleri, yemek dahi yemedikleri konusunda çıkarımlarda bulunmuştur.

- c) Müslümanların genel nüfus içindeki sayılarıyla azınlık, Hinduların ise çoğunluk olarak görülmesinin, dahası bu iki milletin tek devlet altında tek bir millet gibi yollarına devam etmelerinin beklenmesinin ileride telafisi mümkün olmayacak sonuçlara neden olacağı hususunda uyarılarda bulunmuştur.

Kaid-i Azam Muhammed Ali Cinnah konuşmasının son bölümünde açıkçası yıllık toplantının en önemli konusu olan bölünme ve Müslümanlar için ayrı ve özgür bir devlet düşüncelerine ağırlık vermiştir. Hindular ve İngilizlerin Hindistan'ı kapsayan ve bağlayan yönetsel adımlarının artık Müslümanlar için bir işe yaramayacağını belirten Cinnah, her iki yönetsel güçten de Müslümanlara fayda gelmeyeceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla İngilizlerle de Hindularla da kendi faydalarına olmayacak hiçbir anlaşma masasına oturmayacaklarını vurgulamıştır. İngilizler ve Hinduları kastederek Müslümanların bu zamana kadar şeytan ve denizin dibi arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığını, muhtemelen büyük sorunların bu dar yapıdan ortaya çıktığını katılımcılara aktarmış; artık Müslümanların arada kalan bir ulus olmayacağını, aksine karar verici bir konumda bulunacağını coşkuyla ifade etmiştir. Cinnah, konuşmasında Kongre bakanlıklarına da, uyguladıkları baskıcı politikalar sonucu Müslümanları yakınlaştırmak tek vücut olmuş bir hâlde mücadele etmelerini sağladıkları için teşekkür etmiştir. İki ulus teorisi üzerine eklemlediği bölünme kuramını tüm dünyaya duyuran Cinnah, İngilizlerin ülkelerinden çekip gittiklerinde Hinduların boyunduruğu altında kalmayacaklarını, kendilerine ait bir vatanda yaşamak istediklerini vurgulamıştır. Cinnah bu hususta halkı derinden etkileyen şu ifadeleri kullanmıştır:

Müslümanlar yaygın olarak bilindiği ve anlaşıldığı üzere bir azınlık değildirler. Müslümanlar bütün millet tanımlarına göre bir millettirler ve kendilerine ait bir vatana, toprağa ve devlete sahip olmalılardır.⁸

Muhammed Ali Cinnah konuşmasının bütününde Hindu ve Müslüman halkın birbirleriyle iletişim kurmaya başladığı andan itibaren aralarında oluşmaya başlayan temel farklılıkları ön plana çıkarmış ve bu temel farklılıkları referans göstererek özgür bir devlet kurma idealarını meşru bir zemine oturtmaya gayret etmiştir.

Muhammed Ali Cinnah, Hindistan'daki herhangi bir anayasal planın Müslümanların ve Müslüman Partisi'nin onayı alınmadan yapılamayacağını, aksi takdirde uzun süredir hiç olmadığı kadar güçlü olan Müslüman halkın buna direneceğini belirtmiş, isteklerinin göz önünde bulundurulmamasının Hindistan'da siyasi bir kaos ortamı yaratacağını üstüne basarak vurgulamıştır. Hindu ve Müslümanların birleştirilme gayesinin bir rüyadan ibaret olduğunu yeniden belirtmiş ve İngilizlere kendilerini siyasi muhatap olarak görmeleri gerektiği mesajını iletmiştir. Muhammed Ali Cinnah konuşmasının son bölümünde Hindistan'daki ulusların sorunlarına barış yolu ile çözüm bulmanın kutsal görevleri olduğunu, bu kutsal amaçlarını gerçekleştirme yolunda karşılarına çıkabilecek tehdit ve korkutmaların kendilerini asla yıldırmayacağını, hayallerini başarmak için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını söylemiş ve yüz binlerin coşkuya kapılmasını sağlamıştır.

Müslüman Partisi'nin Lahor'daki tarihî toplantısının ikinci oturumu 23 Mart 1940 tarihinde başlamıştır. İlk taslakları önceki iki gün içinde oluşturulan Lahor Karar Tasarısı bu oturumda tüm dünyaya deklare edilmiş ve Hindis-

Hussain, J, *A History of The Peoples of Pakistan Towards Independence*, Oxford Press, Karachi, 2017, s. 440.

tan Müslümanları için özgür bir devlet ideası ilk defa resmî olarak paydaşlara duyurulmuştur. Tasarımı tezahüratlar içinde Bengal aslanı olarak tabir edilen Bengal yöneticisi Fazl-ul Hak sunmuştur. Hindistan ve dünya tarihi için bir dönemeç olarak nitelenen kararlar şu şekilde dünyaya servis edilmiş ve Lahor Karar Tasarısı adını almıştır:

Aşağıdaki maddeleri içermeyişi takdirde, Hindistan'da uygulanabilir ve Müslümanların kabul edeceği hiçbir anayasal plan yer alamaz:

Şöyle ki, coğrafi olarak birbirlerine yakın olan bölgeler ayrı ayrı veya gerektiğinde birleştirilerek, gerekli bölgesel düzenlemelerin ardından bağımsız bölgeler hâline dönüştürülmelidir.

Müslümanların sayıca çoğunluk olduğu Hindistan'ın Kuzeybatı ve Doğu bölgeleri kurucu birimlerin özerk ve egemen olduğu bağımsız devletler hâline dönüştürülebilmesi için gruplandırılmalıdır.

Oluşturulan bu özgür devletlere uygun zorunlu, yeterli ve etkili güvenlik önlemleri alınmalıdır.

Gelecekte hazırlanacak anayasal planda Müslümanların azınlık olduğu bölgelerde dahi onların dinî, kültürel, siyasi ve yönetsel hakları güvence altına alınmalıdır.

Tasarının açık ve net olarak Müslümanlar için bağımsız bir devlet öngördüğü ve tamamen bu düşünce üzerine oluşturulduğu anlaşılabilir. Hindistan'ın birleşik yapısının ve tek yönetim modelinin reddedilerek yerine birden fazla devlet ve yönetim modelinin önerildiği kararlar bütünü, kısa sürede dünya genelinde büyük yankı uyandırmıştır. Müslümanların sayıca çoğunluk olduğu Pencab, Kuzey Batı Sınır Eyaleti, Sind, Beluçistan, Bengal ve Assam bölgeleri, tarihî tasarının atıfta bulunduğu ve kurulacak yeni devletin sınırlarına dair ipuçları veren eyaletler olarak değerlendirilmiştir. İlerleyen günlerde ilk süreçte üstü kapalı bir şekilde vurgulanan 'iki devlet ve iki millet' modeli, tasarının detayları ve amaçları daha açık ve net olarak kamuoyuyla

paylaşılarak nihai hedef olarak tartışılmıştır. Lahor Karar Tasarısının Müslümanlar için yeni bir devlet öngören ve Hinduların siyasi otoritesinden sıyrılmalarını sağlayacak yukarıdaki maddelerin yanı sıra Müslüman Partisi Komitesi, 1935 Hindistan Anayasasının somutlaştırdığı Federasyon Devlet modelinin ülkenin yerel koşulları ile uyumsuz ve iş göremez hâlde olduğunu da tasarıyla birlikte deklare etmiştir. Hindulara geniş siyasi haklar tanıyan 1935 Hindistan Hükûmet Yasası'nın Müslümanlar tarafından artık kabul edilmeyeceği ve Müslümanların artık kendi ülkelelerinde kendi oluşturacakları anayasal çerçeveler ile yaşamak istediği tüm Hindistan'a duyurulmuştur. İngilizlerin, bu anayasal planın revizesinde veya yeniden oluşturulmasında Müslümanların rızasını almadan adım atmamaları gerektiği de vurgulanmıştır.

Muhammed Ali Cinnah, karar tasarısının Bengal aslanı Fazl-ul Hak tarafından deklare edilişinin ardından yeniden söz almış ve iki ulus teorisi üzerine inşa ettiği bağımsızlık fikrini Lahor Karar Tasarısı doğrultusunda şu cümlelerle ifade etmiştir:

Müslüman ve Hindular ayrı destanlara, ayrı kahramanlara ve olaylara sahiptirler. Birinin kahramanı diğerinin düşmanı sayılır. Aynı şekilde bir tarafın zaferi diğer tarafın yenilgisine denk gelir hâldedir. Tek bir devlet altında bu iki ulusun yaşamaya devam etmesi sürekli artacak bir memnuniyetsizliğin habercisi olacaktır. Müslümanlar her açıdan bir millettir ve kendilerine ait bir vatanları, toprakları ve devletleri olmalıdır.⁹

Açıkçası Cinnah'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Lahor Karar Tasarısının temelinde Hindu Kongre Partisi'nin tek ulus teorisi temelli anlayışına karşılık iki ulus

Gauhar, Altaf, *Twenty Years of Pakistan 1947-1967*, Pakistan Publications, Karachi, 1967, s. 55-56.

teorisini öneren ve Hindistanlı Müslümanların bağımsız bir devlet kurma isteklerinin dikkate alınmasını içeren bir düşünsel altyapı bulunmaktadır. Seyyid Ahmed Han ile teorik zemini oluşmaya başlayan iki ulus teorisinin tek bir bildiriye indirgenmiş hâli olarak niteleyebileceğimiz bu tarihî kararlar bütünü, Müslümanların yeni bir vatan fikrine olan duygusal inanmışlıklarını hakikate dönüştürmüş ve alt kıtanın siyasi ortamını hareketlendirmiştir. Aynı zamanda Lahor'daki tarihî konuşmalarda İngilizlere artık Müslümanların haklarını tanıma ve onlara bu hakları kullanma fırsatı verme konusunda da çağrı yapılmış, Müslüman Partisi'nin onayını almadan atacakları her adımın eksik ve hatalı olacağı konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Bu uysal ve haklı çağrılar İngiliz yönetimince kabul görmüş ve İngilizlerin konuşmalar sonrası tepkileri Müslümanların iki güç karşısında mücadele etmekten ziyade Hindulara karşı bir bağımsızlık mücadelesi sergileyeceğinin ipuçlarını vermiştir.

Çodhiri Halik-ul Zaman, Mevlana Zafer Ali Han, Serdar Evrengzib Han, Hacı Sir Abdullah Harun, Navab İsmail Han, Kazi Mahmud, Lahor Karar Tasarısına destek veren diğer önemli kişilerdendir.

Lahor Karar Tasarısı ve Müslüman liderlerin İngilizler ve Hindulara karşı özgüvenli duruşları Müslüman halkı benzeri olmayan bir siyasi-sosyal harekete yönlendirmiştir. Ülke genelinde can ve mal güvenliğinin sağlanması, İslami gelenek ve göreneklerin muhafazası ve bilimsel gelişmişlik için ayrı bir devlet kurulması fikirleri etrafında toplanan Müslümanlar, Lahor Karar Tasarısının yarattığı coşkuyu tüm Hindistan'a yayarak etki düzeyini artırmışlardır.

Muhammed Ali Çerağ, Lahor Karar Tasarısının Hindistanlı Müslümanlar için ne denli önemli olduğu konusunda şu ifadeleri kullanmıştır:

Hindistan'ın Müslümanları geçen 50 yıldan bu yana siyasi anlamda cehaletteydiler. Ancak bu Lahor toplantısı onları doğru bir yaşam hayaline sahip kıldı.¹⁰

Lahor Karar Tasarısının beyanı Hindistanlı Müslümanlar için baskılardan kurtuluş ve gelecek için kazanım elde etme aşaması olarak değerlendirilir. Tasarının radyo aracılığıyla tüm Hindistan'a ilan edilmesiyle birlikte Müslüman Partisi ülke genelinde Müslümanların ve bölgedeki yönetim modelinden hoşnut olmayan diğer unsurların tek temsilcisi olma sıfatına erişmiştir. Müslümanlar için özgür bir devlet kurulmasından başka hiçbir öneri veya uygulama kabul edilmeyeceğine dair madde, Babürlü hâkimiyetinin otoritesinin sona ermesiyle birlikte çöküşe geçen ve bir zamanlar yön vericisi oldukları topraklarda önemli iç ve dış meselelerde fikirleri dahi alınmayan bir konuma gerileyen Müslümanlara yeni bir umut ışığı olmuş ve Müslümanlar için politik gücün bir kısmını geri alma ve ileride bu gücü genişletme şansı doğmuştur. Artık Müslümanlar gerçek kimliklerine kavuşmuş hissiyatıyla mücadele etmeye başlamış ve kendi geleceklerini tıpkı eskiden olduğu gibi kendileri belirlemek konusunda uzun zamandır olmadığı kadar bilinçli örgütlenmeye başlamışlardır. Muhammed Ali Cinnah'ın hayat ve ölüm arasındaki bir çekiliş¹¹ olarak nitelediği İngiliz ve Hindu egemenliğine karşı yürütülen bu kurtuluş mücadelesi serüveni artık Müslümanlar için ulaşılabilir bir hedef hâline dönüşmüştür.

İki ulus teorisinin eksik yönlerini tamamlayarak, Müslüman siyasi önderlerin ve Müslüman halkın iki özgür devlet oluşturma hedeflerini olgunlaştıran Lahor Karar

¹⁰ Çerağ, Muhammed Ali, *Tarih-i Pakistan*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 1996, s. 401.

Çerağ, Muhammed Ali, *Tarih-i Pakistan*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 1996.

Tasarısı, sunulduğu ilk andan itibaren tüm Hindistan'ın ana gündem maddesi olmuş, Hindistanlılar bu tasarıyı Hindistan'ın bölünme sürecinin başlama vuruşunu yapan olay olarak yorumlamaya başlamışlardır. Hindistanlı Müslümanlar siyasi örgütlenmeden uzak ve dağınık olan toplumsal yapılarının acı sonuçlarını Kongre bakanlıkları döneminde yaşadıkdan sonra, Müslüman Partisi önderlerinin başlattığı özgürlük söylemlerini kısa sürede benimsemiş ve eski imtiyazlı konumları geri alabilmek için Müslüman Partisi çatısı altında kitleler hâlinde toplanmışlardır. Lahor Karar Tasarısının yeni devlet fikrini tüm Müslümanlar arasında yayma ve Müslüman halkı planlı-programlı örgütlenme düşüncesi böylelikle gerçeğe dönüşmeye başlamıştır. *Tarih-i Pakistan* adlı eserinde Dr. Safdar Mahmud Lahor Karar Tasarısı sonrası Müslümanların durumu ve Müslüman Partisi'ne olan yaklaşımlarıyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Müslüman Partisi'nin bu tarihî oturumu Hindistan Müslümanları için bir yol haritası çizdi... Bu ana kadar Müslüman Partisi'nin Müslümanlar üzerindeki etkisi çok derin değildi. Ancak Müslüman Partisi'nin tarihî Lahor Karar Tasarısı tek vücut olmuş bir toplum oluşmasını sağladı.¹²

Lahor Karar Tasarısı Müslümanlar tarafından coşkuyla karşılanırsa ve bağımsızlık ilanı olarak değerlendirilse de tahmin edileceği üzere Hinduların, Hindu Kongre Partisi'nin ve diğer bölünme karşıtı grupların bu tasarıya tepkisi oldukça sert olmuştur. Ana ilkeleri bölünme ve alt kıtada bağımsız bir Müslüman ülke kurma ideası temelli olan bu bağımsızlık manifestosu, tek millet ve tek devlet teorisini benimseyen ve bütünleşik Hindistan modelini savunan

Mahmud, Safdar, *Pakistan: Tarih Aor Siyaset*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 2016, s. 30.

Hindularda derin bir kaygı oluşturmuş, Hindular ve diğer etnik gruplar, karar tasarısının kabul edilemez olduğunu ilan etmişlerdir.

Açıkçası Müslüman Partisi'nin Lahor'da düzenlediği bu yıllık toplantının yeni bir devlet için ilk ve en büyük adım olacağının tahmin edilemez oluşu, Hinduların bu geniş çaplı Müslüman hareketi karşısında şaşkın bir duruma düşmelerinin temel nedeni olarak değerlendirilebilir. Yine de Hindu siyasi liderler kısa zamanda bu tasarının bölünme sürecinin başlangıcı olabileceği tehdidini dikkate alarak karşı hamleler yapmaya başlamış ve temsil ettikleri toplumsal grupları (içlerinde bazı Müslüman gruplar da mevcut) bölünme karşıtı örgütlenmeye teşvik etmişlerdir. Müslümanlarda sevinç ve çalışma azmi uyandıran kararlar bütünü Hindularda ise öfke ve aşırı milliyetçi bir düşmanlık hissi yaratmıştır. İngiliz kamuoyunda ise -her ne kadar Hindistan'daki İngiliz siyasi liderler tarafsızlık stratejisi yürütse de- Lahor Karar Tasarısının Müslümanların haklı hayıflanmalarını içerdiği gerekçesiyle bu kararlara üstü kapalı bir desteğin olduğu görülmüştür. Örneğin 6 Nisan 1940 tarihinde İngiltere'de yayımlanmış, geniş okuyucu kitlesine sahip haftalık *Nature* dergisinde, Hindistan Müslümanlarının farklılıkları ve Hindistan'daki yönetsel-toplumsal düzenle uyumsuzluğu üzerine bir yazı çıkmış ve bu görüşler İngilizler tarafından beğeniyle karşılanmıştır.

Kongre Partisi'nin önemli siyasi lideri Gandhi, Lahor deklarasyonunu bir savaş olarak nitelemiş ve bu sözde bağımsızlık söylemlerini millî olmayan, sadece bencil bir tutumla gerçekleştirilen bir hareket olarak tasvir etmiştir. Bu tasvir Hinduların ve Kongre Partisi'nin Müslümanların özgür devlet isteklerine bakış açılarının da bir yansıması şeklinde değerlendirilmiştir. Gandhi; 'bölünme hedefli ve art niyetle oluşturulmuş' şeklinde nitelediği kararlara ve

iki ulus teorisi eksenli söylemlere, “Tanrı’nın tek yarattığını hiç kimse bölmemelidir.”¹³ diyerek tepki göstermiştir.

Hindu basın yayın organları Lahor Karar Tasarısını sert bir dille eleştirmiş ve kararın bir kaos ortamı yaratmaya hizmet etmekten başka bir şeye yaramayacağını belirtmişlerdir. Hindistan’ın önemli etnik toplumlarından olan Sihler ise ortak bir açıklama ile Müslümanların yeni devlet hayallerine ulaşmaları için Sih kanından oluşan bir nehri geçmeleri gerektiği konusunda sert bir açıklama yaparak Müslüman Partisi’nin Hindistan’ın bölünmesini sağlayacak uygulamalarına karşı olduklarını belirtmişlerdir. Müslümanların özgürlük söylemlerinin gerçekte Hindistan’ın bölünmesine yönelik bir plan olduğu konusunda halkı bilinçlendirme gayretine düşen Hindu liderler, bu konuda Sihler ve bazı Müslüman grupların da desteğini alarak İngilizlerin bölünme yanlısı bir karar vermemeleri için uğraşmışlardır. Aralık 1940 tarihinde Anti-Pakistan toplantısı düzenlenmiş ve burada Müslümanlara yeni bir devlet kurdurulmayacağı temalı etkili konuşmalar yapılmıştır. Lahor Karar Tasarısı ile ilgili Hindu lider Gandhi’nin Hindu ve diğer etnik grupların fikirlerini kapsayan sözleri ve ona Muhammed Ali Cinnah’ın vermiş olduğu yanıt, Muhammed Ali Çerağ’ın *Tarih-i Pakistan* adlı eserinde şöyle geçmektedir:

Gandi:

“Bu tasarı bir canlıyı kesmek ve onu parçalarına ayırmak gibidir. Müslümanlar bu şekilde bir olan bir vücudu ikiye bölme çabasındadırlar.”

Muhammed Ali Cinnah:

“Hindistan hâlihazırda ikiye bölünmüş bir hâldedir. İkiye böldüğümüz ülke nerede? Bizim parçaladığımız millet nerede? Hindistan’da sadece Hindu milleti ve Hindu devleti olamaz... İnsanlar bu doğal olarak bölünmüş devlet durumuna karşı çıktıkları için üzülüyorum. ‘Hindistanlı’ bir millet değil, bir milletler topluluğuna verilen addır. İngilizler Hindistan’ı sömürüye başladıklarında sadece kendilerine kolaylık sağlaması amacıyla Hindistanlıları Hindistan milleti şeklinde yazmaya ve söylemeye başladılar. Tek bir Hindistan milletinden söz etmek yanlış bir algının sonucudur. Bu durum sadece Kongre Partililerin isteyeceği bir durumdur. Tek millet düşüncesi sadece filozofik bir düşüncedir. Hindular hâlâ bu yanlışın etkisi altındadır. Birleşik millet kavramı sıradan bir sorun değildir. Milyonlarca insanın kaderini etkileyen bir sorundur.”¹⁴

Lahor Karar Tasarısı, bu tasarının karşısında yer alan gruplar tarafından bir iç savaş ilanı olarak nitelendirilmiştir. Muhaliflerce, uydurma bir özgürlük kararı olarak lanse edilen bu bağımsızlık manifestosu, özellikle Hindu siyasi liderleri fazlasıyla rahatsız etmiştir. Karar ertesinde yeni ortaklık arayışlarına giren Hindu liderler, bu süreçte bazı Müslüman gruplarla görüşmeler yapmış ve onları Hindistan’ın bütünlüğünün korunmasında birlikte hareket etmeye ikna etmeye çalışmışlardır. Bu girişimlerin de etkisiyle Özgür Müslüman Birliği, Meclis-i Ahrar-ı İslam, Bihar Bağımsız Parti, Tüm Hindistan Mumin Birliği ve Bütün Hindistan Şia Birliği gibi Müslüman kitlelerin temsilcisi olan siyasi oluşumlar, Müslüman Birliği Partisi’nin yeni bir devlet öngören tasarısını reddettiklerini, Hindistan’ın bütünlüğü içerisinde kazanılacak Müslüman haklarına yönelik çalışacaklarını bildirmişlerdir. Böylelikle Hindu Kongre Partisi öncülüğünde bu tarz muhalif grupların da dâhil olduğu Muhammed Ali Cinnah ve destekçilerinin Lahor

¹⁴ Çerağ, Muhammed Ali, *Tarih-i Pakistan*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 1996, s. 404.

kararlarına karşı bir hareket başlatılmıştır. Hareketin nihai hedefi ise Hindistan'ın bölünmesi ve güç kaybetmesinin somut bir adımı olarak nitelendirilen Lahor Karar Tasarısı karşısında her türlü önlemin alınması ve ülkenin bütünlüğünün muhafazası olmuştur. Aynı zamanda önemli ve etkili bir Müslüman siyasi lider olan Mevlana Ebul Kelam Azad da Lahor kararlarını şiddetle reddetmiş ve kendisi ve Müslüman destekçilerinin Hindistan'ın bölünmez bütünlüğü için çaba sarf edeceklerini bildirmiştir.

Günümüzde 'Pakistan Karar Tasarısı' olarak da anılan Lahor Karar Tasarısı, Hindistanlı Müslümanlar için kurulması planlanan bağımsız devletin ipuçlarını sunmuş ancak kurulacak bu devletin isminin ne olacağına dair hiçbir ibareyi bünyesinde barındırmamıştır. Tarihî toplantı sürecinin hiçbir aşamasında Pakistan ismi telaffuz edilmemiş, dolayısıyla deklarasyonda da bu isim geçmemiştir. Peki nasıl olmuş da Lahor Karar Tasarısı bir süre sonra Pakistan Karar Tasarısı olarak tanımlanmaya başlamış ve Müslüman halk kurmayı planladıkları devlete Pakistan olarak seslenmeye başlamıştır?

Hindu Kongre Partisi ve muhalif gruplara yakın Hindistan basın yayın organları Çodhiri Rehmat Ali'ye de atıflarda bulunarak Lahor Karar Tasarısını 'Pakistan Tasarısı' olarak yazmış ve Müslümanların kurmak istedikleri devletin Pakistan olduğunu ilan etmiştir. Hindistan'ın önemli gazetelerinden olan (Müslümanlara muhalif bir çizgide yayın yapmaktaydılar) *Milap*, *Pratap* ve *Bande Mataram* adlı gazeteler Lahor Tasarısını Pakistan Tasarısı olarak servis etmişler ve geniş okuyucu kitlesine sahip olan bu gazetelerin etkisiyle Hindistan'da Pakistan ismi popülerite kazanmıştır. 25 Aralık 1940 tarihinde katıldığı bir toplantıda Hindu'lara yakın olan basın yayın organlarına Pakistan ismini kullandıkları ve istemeden de olsa kendilerinin bağımsızlık hareketine müthiş bir ivme kazandırdıkları dolayısıyla

teşekkür eden Cinnah, bir süre sonra kendisi de Pakistan ismini benimsemiş ve kurulacak devleti Pakistan Devleti olarak zikretmeye başlamıştır.

Lahor Karar Tasarısının Pakistan Tasarısı olarak anılmaya başlanması ve Müslümanların sadece ismini koymadıkları özgürlük mücadelelerine artık isim de vermesiyle Müslüman Partisi'nin 23 Mart 1940 tarihindeki yıllık toplantısı belki de kendilerinin dahi tahmin etmediği derecede başarıya ulaşmıştır. Hindistan basınının Pakistan söylemi ve Kongre liderlerinin yetersiz muhalif politikaları neticesinde Pakistan fikri Lahor Karar Tasarısı ile birlikte alt kıtaya kök salmış ve bu gelişmeler, Müslümanlar için kurulacak devletin ayak seslerinin güçlü bir şekilde duyulmasını sağlamıştır. Böylece, asırlardır alt kıtada diğer uluslarla birlikte yaşayan ve bütünleşik Hindistan ideolojisi kapsamında Hindistan ulusu olarak nitelenen Müslümanlar, 1940 yılına kadar imtiyazlar elde etme ve özellikle son dönemlerde Hindular ile eşit haklara sahip olabilme çabalarını tamamlamış; artık yeni vatanları için, yani gelecekte ismi Pakistan olacak ülkeleri için mücadele etmeye başlamışlardır.

Ağustos Teklifi ve Cripps Heyeti

1 Eylül 1939 tarihinde patlak veren ve sonuçları dikkate alındığında katılan devletlerin çoğunda gerek ekonomik gerek sosyal gerekse siyasi alanda yıkıcı dönüşümler meydana getiren II. Dünya Savaşı'nın etkisi kısa zamanda Hint alt kıtasına kadar uzanmıştır. II. Dünya Savaşı'nı kazanma arzusunda olan ve hâkimiyeti altında bulundurduğu Hindistan'ın yerel güçlerinden bu savaşta maksimum seviyede faydalanmak isteyen İngilizler, çeşitli anayasal reformlar ve yönetsel iyileştirmeler üreterek Hindistanlıları ulusal anlamda kendilerine itaat etme, uluslararası mecrada ise

destek verme konusunda teşvik etme çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Henüz savaşa katılma konusunda çekinceleri bulunan Hindistanlı yerel politikacılara ve halka rağmen, İngiliz kolonisi Hindistan savaşa dâhil edilmiş, bu doğrultuda askerî, siyasi ve sosyal anlamda savaşın bir paydaşı hâline getirilmiştir. Savaş sonrası bağımsızlık ve geniş yetkilerle donanmış dominyon statüsü vaadiyle Hindistan'ın askerî gücünü kısmen arkasına alabilen İngilizler doğu cephelerindeki kazanımlar için Hindistan'ı stratejik değeri yüksek bir ortak olarak görmüş ve o güne değin bu ülkede yürütmüş olduğu politikaları revize ederek, Hindistanlıların var gücüyle kendileri için savaşmalarını sağlama niyetiyle çalışmalar yürütmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönem, Hint Yarımadası'nda özgürlük taleplerinin arttığı ve sosyalist devrimin ayak seslerinin duyulduğu bir dönemdir. İngiltere savaşın aktif ülkelerinden biri olduğu için savaşta gereksinim duyduğu asker ihtiyacını karşılamak amacıyla kolonisi Hindistan'ı yine bir oldubitti ile savaşa soktu... Başlangıçta İkinci Dünya Savaşı'nın ateşi Hindistan'a sıçramamıştı, ancak Japonların İngiliz sömürgesi Burma'yı işgal etmeleri sonucu bu savaşın kıvılcımları Hindistan'a sıçramaya başlamıştır. Bu durumu İngilizler Hindistan'da daha geniş bir alanda asker toplama fırsatına çevirerek bu ateşe yakacak sağlamışlardır.¹⁵

Açıkçası Hindistanlılarla kurmaya çalıştıkları bu yapay ortaklık bağı, İngilizlerin öteden beri edinmiş oldukları sömürü stratejilerinin bir uzantısı olarak görülse de bu durum Hindistan için bazı olumlu sonuçlara da kaynaklık etmiştir. Yapılan politik iyileştirmeler ve sosyal yaşama dokunan özgürlük uygulamaları Hindistan'ın karmaşık toplum yapısındaki bazı sorunların çözümüne önayak olmuş-

¹⁵ Durgun, Recep, *Ahmed Nedim Kasımi Toplumcu Gerçekçi Öyküleri*, Aybil Yayınları, Konya, s. 52.

tur. Ayrıca Fakhr-ul İslam'a göre, bu siyaseti ve toplum hayatını revize etme süreci alt kıtada milliyetçi hareketlenmelerin doğmasına zemin hazırlayarak Hindistanlılar arasında bir bağımsızlık havası-hevesi oluşmasını sağlamıştır. Bu durumu R.A.C. Parker ise şu cümlelerle tarif etmiştir:

Savaş kurtuluşu hızlandırdı ve İngilizlerin koşullarını dayatma gücünü azalttı... Hint insan gücü ve kaynaklarının savaş için seferber edilmesi geleneksel ilişkileri değiştirdi.¹⁶

İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin en önemli rakibi olan Almanya'nın savaşın ilerleyen dönemlerindeki bölge kazanımları İngilizleri oldukça endişeli bir ruh hâline sokmuş ve doğudaki toprak kayıpları ihtimaline karşın Hindistan'dan daha etkin ve geniş katılımlı bir şekilde faydalanmanın gerekliliğini hissetmiştir. Bu doğrultuda -savaşın Asya bölgesinde kızışmaya başladığı dönemde- İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Lord Linlithgow ülkenin siyasi lider ve kanaat önderleriyle mülakatlar yapmış ve Hindistan'ın gelecek planlarını aktardığı liderlerden savaşa destek vermelerini talep etmiştir. İngilizlerin, gücü ülkenin gerçek sahiplerine devretme niyetinin ana tema olduğu görüşmeler sonucunda Linlithgow, 8 Ağustos 1940 tarihinde ülkede azınlıkların temsilcilerinin de yer alacağı merkezî yürütme meclisi kurulması ve II. Dünya Savaşı sonuçlanana dek savaşın daha etkili yönetilebilmesi için danışma kurulundan oluşacak bir savaş kabinesi kurulması maddelerini içeren öneri paketi geliştirerek Hindistan'daki paydaşlara sunmuştur. August Offer (Ağustos Teklifi) olarak bilinen bu öneri kimi siyasi örgütleri memnun etse de ülkenin iki ana partisi olma konumundaki Tüm Hindistan Müslüman Partisi ve Hindistan Kongre Partisi tarafından reddedilmiştir.

¹⁶ Parker, Parker, R.A.C., *II. Dünya Savaşı*, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 323-324.

Müslüman Partisi ileri gelenleri, öneri ilk açıkladığında olumlu karşılamış ve ayrıntılandırarak bir sonuca varılmasının uygun olacağını açıklamış olsalar da vali ile olumsuz geçen görüşmeler ertesinde ilk kanaatlerini değiştirmişlerdir. Tüm Hindistan Müslüman Partisi Çalışma Komitesi'nin 31 Ağustos ve 28 Eylül tarihlerinde gerçekleştirmiş oldukları toplantıların ardından, Hindistanlı Müslümanlar Lahor Karar Tasarısında belirtmiş oldukları ana kriterlerine atıfta bulunarak bu önerinin Hindistan'ın bölünmesi ve yeni bir Müslüman devlet kurulmasına dair bir madde içermediği, kendilerinin ise bağımsız bir Müslüman devlet kazanımından başka herhangi bir öneriye sıcak bakmadıklarını vurgulayarak Genel Vali Lord Linlithgow'un önerisini eleştirmiş ve reddetmiştir. Kongre yöneticileri ise bu önerinin hâlihazırda kendilerinde olan merkezî otoritede güç kaybına neden olacağı, birleşik Hindistan ideolojilerine ters düştüğü ve maddelerdeki azınlık hakları neticesinde sivil isyanların başlayabileceği düşüncesiyle bu öneriyi reddettiklerini keskin bir dille açıklamışlardır.

İngiltere'nin Hindistan'ın siyasi ve sosyal işleyişini düzenlemek ve kendileri için savaşa resmî olarak dâhil olmasını sağlamak amacıyla ilan ettiği tarihî 'Ağustos Teklifi'nin arzu edilen şekilde neticelenmemesi, küresel gücün alt kıtadaki planlarını sekteye uğratmış ve İngiltere'deki merkezî hükûmet, ileride Asya bölgesinde karşılaşabilecekleri tehlikelerin farkındalığıyla bu sorunun çözümü için detaylı çalışmalar başlatmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Almanların birçok bölgedeki zaferleriyle İngilizler adına kara bir tabloya dönüşmeye başladığı süreç çok geçmeden Hindistan'ı çevreleyen bölgelere de sıçrayarak devam etmiştir. Güneydoğu Asya'nın modern donanmalara sahip en önemli güçlerinden olan Japonya'nın 1941 yılında savaşa dâhil olması ve 15 Şubat 1942'de Singapur, 8 Mart 1942'de Rangun bölgelerinin elden çıkması İngilizleri köşeye sıkıştırmış;

Endonezya, Malaya ve Birma gibi bölgelerdeki Japon zaferleri İngilizler için savaşın bir kaosa dönüşmesine sebep olmuştur.

İngilizlerin Hindistan'daki temel politikalarını gözden geçirmelerini sağlayan iki durum meydana geldi. İlki Nazi Almanyası'nın Polonya, Belçika, Hollanda, Norveç ve Fransa'da elde ettiği başarılarından sonra Sovyetler Birliği'ne 22 Haziran 1941'de saldırıya geçmesi. İkincisi ise Japonya'nın 7 Aralık tarihinde Pearl Harbour'da Amerika'ya saldırıda bulunması ve ardından hızla Filipinler, Endonezya, Malezya ve Burma'da zaferler elde etmesiydi.¹⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın Hindistan'ın yakınlarına kadar ilerlemesiyle rakiplerinin bir sonraki hedefinin Hindistan olacağı kanısına varan İngilizler, henüz Hindistanlı yerel siyasiler ve halkın savaş konusundaki desteklerinin tam kapasite sağlanamadığının farkındalığıyla acilen bu bölgedeki politikalarının yeniden gözden geçirme hususuna yoğunlaşmışlardır. Ayrıca Amerikan Başkanı Roosevelt, 8 Aralık 1941'de İngiltere Başbakanı Churchil ile yapmış olduğu görüşmede Hindistan'a ihtiyaç duyduklarını ve bu yüzden de Hindistanlıları memnun edecek kalıcı reformların yapılması gerekliliğini ısrarla vurgulamış, aynı şekilde Çin lideri Chiang Kai Shek Hindistan'a bir ziyaret gerçekleştirerek İngilizlere, Hindistan'ın tüm olanaklarıyla savaşa katılması için ne gerekiyorsa yapılması uyarılarında bulunmuştur.

İngiltere Başbakanı Winston Churchil bu gelişmelerden kısa bir süre sonra yapmış olduğu bir açıklamayla, İngiliz kabinesinin önemli isimlerinden Sir Staffird Cripss'i ve heyetini Hindistan ile iş birliği ve bağımsızlık konula-

Chandra, Bipan., Mukherjee, Mrıdula., Mukherjee, Aditya., Mahajan, Sucheta., Panikkar, K.N., *India's Struggle for Independence*, Penguin Books, New Delhi, 1989, s. 454.

rında görüşmeler yapması ve ülkenin kritik sorunlarına çözüm üreterek, Hindistanlıların desteğiyle savaşın seyrini kendileri adına olumlu bir hâle getirmesi için Hindistan'a göndereceklerini deklare etmiştir. Japonya'nın Asya'daki zaferlerinin ardından bir sonraki durak olabilecek Hindistan'ın güvenliğinin tehlikeye düştüğünü gözlemleyen İngiliz yönetimi, yeni Hindistan politikalarının ilk adımı olarak bir savaş kabinesi kurulması kararı almıştır.

İngiltere hükûmetinin başarısız Ağustos Teklifi sonrası oluşan karmaşık siyasi ortamı yumuşatmak ve hem İngiltere'nin bölgesel ve uluslararası siyasi durumunu etkileyecek Hindistan sorununu ortadan kaldırmak hem de Hindistanlıların öz yönetimlerini oluşturabilecekleri bir yapı kurarak onların desteğini almak için görevlendirdiği Sir Stafford Cripps ve beraberindeki heyeti, savaşın oldukça kızıştığı bir dönemde, 22 Mart 1942 tarihinde Hindistan'ın Delhi şehrine ulaşmıştır. Cripps Heyeti'nin Hindistan'a ulaşmasıyla Pakistan ideolojilerine bir adım daha yaklaştıklarını düşünen Müslümanlar, 23 Mart 1942 tarihinde Hindistan genelinde çeşitli kutlamalar yapmış ve Lahor Karar Tasarısı ile özdeşleşen bu tarihî günde tüm paydaşlara özgürlük hayallerini bir daha aktarmışlardır. Muhammed Ali Cinnah, 'Pakistan Günü' olarak kutlanan bu günün akşamında:

Müslümanların zararına olacak davranışlarda bulunacak herkesle mücadele etmeye hazırız... İdeallerimizi gerçekleştirme yolunda ölüm dahi olsa, biz bu ölümü kabul edeceğiz”¹⁸

cümleleriyle Müslümanları, özgür bir devlet kurma hayallerine sıkıca tutunmaya teşvik ederken, aynı zamanda Sir Stafford Cripps ve heyetine, kendilerine bağımsız bir Müs-

¹⁸ Çerağ, Muhammed Ali, *Tarih-i Pakistan*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 1996, s. 422.

lûman devlet önerisinden başka sunulacak hiçbir öneriye sıcak bakmayacakları mesajını da üstü kapalı iletmiştir. Kongre Partisi yetkilileri ise, Cripps'in Hindu lider Nehru'nun yakın dostu olmasının kendilerine fırsat yaratacağı ve Müslümanların otoritelerini sarsacak herhangi bir kazanım elde edemeyeceğini düşünerek, İngiliz hükûmetinin aldığı kararı memnuniyetle karşılamıştır.

Sir Stafford Cripps, Hindistan'a ulaştığında İngiliz hükûmetinin onayından geçen, savaş sonrası Hindistan'a dominyon statüsü vadeeden planı en kısa zamanda paydaşlara açıklayacaklarını ilan etmiştir. Cripps beraberinde getirdiği taslak planı tüm Hindistan'a duyurmadan önce ülkenin her kesiminden öncü siyasi liderlerle görüşme tertip edilmesini istemiş ve 23 Mart 1942-29 Mart 1942 tarihleri arasında yerel güçlerin temsilcisi olan isimlerle Hindistan'ın siyasi ve sosyal anlamda güncel durumu ve gelecek programlaması temalı detaylı görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Sir Stafford Cripps Hindistan'ın savaş sonrası özgürlük kazanabilmesi ve savaşın daha verimli bir hâlde yürütülebilmesini sağlayacak yönetsel düzen kurulması için hükûmet nezdinde hazırladıkları çözüm taslağını, yapmış olduğu bu görüşmelerin hemen ertesinde ilan etmiştir. Hindistan'a dominyon statüsü tanıyacak bu tasarı şu ana maddeleri içermiştir:

1. Dominyon statüsüne sahip yeni Hindistan Birliği'nin kurulması.
2. Savaşın sona ermesinin ardından, anayasa yapıcı konseyin kurulması ve gücün İngiliz hükûmetinden Hindistanlılara devri.
3. Savaşın yürütülebilmesi için başlıca siyasi partilerin temsilcilerinden oluşacak geçici bir hükûmetin kurulması.
4. Her eyalete, önerilen Hindistan Birliğinden uzak kalma ve İngiliz hükûmetiyle ayrı bir anlaşma yapabilme hakkı tanınması.¹⁹

¹⁹ Islam, Islam, Fakhr-ul, "The Decisive Decade of Freedom Movement

Cripps Heyeti ayrıca savaşın ardından Hindistan genelinde seçim yapılacağını, savaş esnasında ise finans ve müdafaa işlerinin İngilizlerin denetiminde olacağını da paydaşlara duyurmuştur. Cripps Heyeti önerisi ülkede büyük yankı uyandırmış, bütün Hindistan toplumunu yakından ilgilendirecek içeriğe sahip maddelerden oluşması dolayısıyla, birçok siyasi grup öneriyle birlikte kendi geleceklerini teminat alma konusunda faaliyetler yürütmeye başlamışlardır.

Özellikle dördüncü madde içeriğinde azınlıklara imtiyazlar getiren ipuçları bulunması, merkezî yönetimden hoşnut olmayan siyasi örgütleri bağımsızlık düşüncesi-ne teşvik ederken, merkezî otoriteyi elinde bulunduran ve nüfus bakımından çoğunluk olmalarının avantajlarını kullanan siyasi parti ve destekçilerinin tepkisini almıştır. Aynı şekilde ülkedeki Hindu ve Müslümanların en büyük temsilcileri olan Kongre Partisi ve Müslüman Partisi de heyetin Hindistan kararlarını kendi açılarından yeterli bulmayarak reddetmiştir. Kongre partisi özellikle yukarıda yer verilen ilk maddenin geçerliliğini savunarak, azınlıklara verilecek siyasi imtiyazların farklı etnik gruplardan oluşan Hindistan'da kaos ortamı oluşturabileceği ve Hindistan'ın siyasi-sosyal bütünlüğünü ve ahengini bozarak yeni devletçiklerin oluşabileceğini vurgulamıştır. Kongre Partisi İngilizlerin Hindistan'a savaş ertesinde veya daha farklı bir dönemde bağımsızlık vermesi yerine gücü derhal devretmesi gerektiğine inandıklarını ve bu öneride bu düşüncelerini gerçekleştirmelerine zemin hazırlayacak bir maddenin bulunmadığını ısrarla vurgulamışlardır. Buna ilaveten Kongre Partisi üst yönetimi, Müslümanların çoğunluk olduğu bölgelerde heyet önerisini referans göstere-

rek öz yönetim sistemi kurabilecek olmasını eleştirmiş, bu olası özerkliğin öteden beri savundukları Hindistan Birliği fikrini yok edebileceği endişelerini belirtmiştir.

Kongre partisinin ileri gelen yöneticilerinden olan Nehru, yakın arkadaşı Cripps ve beraberindeki heyetin kararlarını ilk okuduğunda bunalıma girdiğini belirtmiştir. Kongre Partisinin beklentilerini karşılayamayarak iki taraf arasında önemli sorunların doğmasına vesile olan Cripps Heyeti önerisine en şiddetli şekilde tepki gösteren diğer önemli Kongre lideri ise Gandhi olmuştur. Hindistan'daki sorunların yalnızca İngilizlerin bu coğrafyadan ellerini çekmesiyle son bulacağını düşünen Gandhi, heyet kararları hakkında şu sözleri sarf etmiştir:

Eğer Cripps'in önerisi taslak hâlindeki şekilden daha fazla bir şey içermiyor ve vaat etmiyor ise, burada kalmasına ihtiyaç yok. İngiltere'ye giden ilk uçağa binerek ülkesine dönse daha iyi olur.²⁰

Gandhi başka bir konuşmasında ise İngilizlerin Hindistan'a savaş sonrası tam dominyon statüsü vaat eden Cripps Heyeti önerisini:

“Batmış bir bankanın ileri tarihli bir çeki”²¹ olarak tanımlayarak İngilizlerle bu koşullar altında uzlaşmayacakları ve iş birliği yapmayacakları mesajını vermiştir.

Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Partisi yöneticileri -Kongre Partisi kadar sert bir dille kararı reddetmeseler de- Cripps Heyeti önerisi ilk ilan edildiğinde maddelerin geliştirilebilir olduğu düşüncesiyle uzlaşma sinyali vermişler, ancak süreç içerisinde bu görüşlerinden uzaklaşarak öne-

²⁰ Pramanik, Sukanta, “Cripps Mission: the Beginning Process to the way of Indian Independence”, *Journal of Humanities And Social Science*, 2014, Volume 19, No 3, s. 4.

Gauhar, Altaf, *Twenty Years of Pakistan 1947-1967*, Pakistan Publications, Karachi, 1967, s. 58.

riyi kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Öneri paketi eyaletlerde Müslümanlara belirgin hak kazanımları sağlayacak gibi gözükse de Müslüman toplum tam bağımsızlık talepleri dolayısıyla bu maddeleri tatmin edici bulmamıştır. Muhammed Ali Cinnah, öneriye sıcak bakmamalarının en önemli nedenini, kendilerini Pakistan'ın bir Müslüman Devlet olarak alt kıtada kendisine yer bulması dışında hiçbir öneri ve kararın tatmin etmeyecek olması olarak açıklamıştır. Müslüman Partisi yöneticileri aynı şekilde, bu kazanım dışındaki bütün anlaşmaların, kendileri dışındaki yerel gruplara ve merkezî otoriteyi elinde bulunduran Kongre Partisine fayda sağlayacağına vurgu yaparak, bu tür kararların ilk kez gerçekleştirmeye bu kadar yaklaştıkları Pakistan hedeflerini yeniden ulaşılamayacak hâle getireceğini belirtmişlerdir. Dr. Safdar Mahmud Hindistan'da oluşan bu tablo hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Cripps 23 Mart 1942'den 29 Mart 1942 tarihine kadar Hindistanlı yerel siyasi liderlerle görüşmeler gerçekleştirdi ve siyasi durumu anlamaya çalıştı. Bu görüşmelerden sonra Cripps, bir bildiri yayınlayarak savaştan sonra Hindistan'ın geleceğini belirlemek için çalışacak bir meclis kurulacağını ilan etti. Cripps'in bu meclis ilanına göre, merkezî üst yönetim eyaletlerde kurulan meclislerden oluşacaktı. Eğer eyaletlerden birisi bağımsız olmayı arzu edip, bağımsız karar almak isteyecek olursa buna müsaade edilecekti...Cripps kararlarında Müslümanlar için ayrı bir ülkenin ufak ipuçları var gibiydi. Muhammed Ali Cinnah, bu kararlar hakkında büyük endişe duyuyordu. Çünkü Pakistan'ın kurulması Müslümanlar için yaşam veya ölüm kadar büyük bir durumdu. Oysaki Cripps projesinde buna dair sadece ufak ibareler mevcuttu.²²

Müslümanların öneri maddelerini kabul etmemelerinin diğer bir önemli nedeni, Müslümanların Pencab bölgesinde çoğunluk olmaması dolayısıyla, olası genel seçimlerde, Pakistan ideası için mühim olan bölgedeki hak talebini kaybetme tehlikesinin varlığıdır.

Müslüman partisinin kabul etmemesinin nedeni Pencab'daki Sih tehlikesiydi. Örneğin Multan'da 8.288.000 Müslüman, 9.348.000 Sih ve diğer gayrimüslimler bulunuyordu. Bu buradaki yönetimin kaybedilebileceği anlamına gelebilirdi... Pencab'da yaklaşık 2.600.000 Sih Müslümanlardan daha fazlaydı.²³

Ayrıca gelecekte Müslümanlar için kurulması hedeflenen Pakistan sınırları için stratejik önemi yüksek olan Sind eyaletinde de genel seçimlere bağlı olabilecek temsil kaybı, Müslüman Partisi yetkililerini Cripps önerisinden uzaklaştırmıştır. 13 Nisan 1942 tarihinde toplanan Müslüman Partisi çalışma komitesi yukarıda saymış olduğumuz bu ana nedenlerden ötürü Cripps Heyeti önerilerini kesinlikle kabul etmeyeceklerini deklare etmiştir.

Hindistan'ın ana siyasi partiler ve bunların temsilcisi oldukları halkların memnuniyetsizliği nedeniyle Cripps Heyeti'nin Hindistan'ın geleceğini şekillendirecek planı ve önerisi başarısız olmuştur. Sir Stafford Cripps oldukça kısa süren Hindistan macerasını sonlandırarak 12 Nisan 1942 tarihinde yeniden İngiltere'ye dönmüş ve süreci burada takip etmeye başlamıştır. Öte yandan, Cripps Heyeti'nin başarısızlığı İngilizlerin bölgesel planları ve savaş stratejisi açısından olumsuz sonuçlar doğurmuş olsa da Hindistan halkına ve siyasi parti temsilcilerine bağımsızlık yolunda oldukça önemli fırsatlar yaratmıştır. Bağımsızlığın ufak

Sandhu, Akhtar Hussain., Mahmood, Amna, "CRIPPS MISSION PROPOSALS AND MUSLIM-SIKH RELATIONS IN THE BRITISH PUNJAB", J.R.S.P., 2011, Vol. 48, No. 1, s. 9-10.

ipuçlarının bulunduğu öneri süreci, Hindistan halklarının İngilizlerin bölgedeki otoritesinin ve yaptırım gücünün azaldığını fark etmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla Cripps Heyeti'nin çalışmaları Hindistan'daki azınlıkların siyasi sürece eklenmesi, önemli kararlar öncesi Hindistan'ın yerel siyasi unsurlarının da onayının ve desteğinin alınmaya başlanması ve en önemlisi İngiltere'nin gücü devrine ilişkin niyetinin en açık şekilde ilk defa ilan edilmesi açısından Hindistan'da yeni bir tarihi döneme girilmesinin fitilini ateşlemiştir. Hindistanlılar ve İngilizlerin çözme gayretinde oldukları sorunlara bir çözüm üretmemiş olsa da Cripps Heyeti'nin çalışmaları hem İngilizlerin Hindistanlıların ne istediğini tam olarak anlaması, hem de Hindistanlıların İngilizlerin Hindistan'ın geleceğini şekillendirme hususunda tam olarak ne düşündüğünü kavraması yönünden oldukça mühim faydalar sağlamıştır.

Hindistan'ı Terk Et Hareketi

Cripps Heyeti'nin Hindistanlılarla bir türlü uzlaşa sağlayamamaya başarısızlıkla ülkesine dönmesi İngiltere'nin II. Dünya Savaşı sonuçlanmadan Hindistan'a bağımsızlık tanıyacak bir öneri sunmayacağı gerçeğini gözler önüne sermiştir. Hindistan'daki siyasi karmaşa ekonomik dinamikleri de etkilemiş, savaşın devam etmesi nedeniyle olumlu bir tablo yansıtmayan Hindistan ekonomisi taraflar arasındaki giderilmeyen bu sorunların da etkisiyle önemli kayıplar yaşamıştır. Bu durum ise Hindistanlıları İngilizlere karşı muhalif girişimlerde bulunmaya teşvik etmiştir. Kongre Partisi liderleri, son önerilerin gözlemlenmesi doğrultusunda, İngilizlerin Müslümanlar ve Hindistan'daki diğer azınlıklara yönelik hak kazanımlarını içeren bir öneri üzerinde çalıştıklarını düşünmüş ve bu durumun tam

bağımsız bütünleşik Hindistan tahayyülüne ileride zarar getireceğine kanaat getirmiştir. İngilizlerin alt kıtadan ayrıldıklarında Pakistan'ın kurulacağını öngören Hindu liderler, İngilizlerle iş birliği yapmayacakları hususunda açıklamalar yapmış ve İngilizlere muhalif toplantılar düzenlemeye başlamışlardır. Japonya'nın İngilizlerle sorunlarının olduğu, dolayısıyla İngilizlerin Hindistan'dan ayrıldıkları takdirde Japonya'nın kendilerine karşı tehlike arz edecek bir davranışta bulunmayacağını düşünen Gandhi, kısa sürede büyük destek görmüş ve Hindu halk arasında bu zihniyet temelli muhalif hareketlenmeler oluşmaya başlamıştır. Kongre Partisinin önemli liderlerinden Nehru ilk başlarda İngilizlere karşı başlatılan bu muhalefete karşı mesafeli olsa da ilerleyen süreçte o da bu akıma destek vermiştir.

Kongre Partisi liderleri 6-14 Haziran 1942 tarihleri arasında Varda'da bir toplantı gerçekleştirmiş ve toplantı sonucunda İngilizlerin Hindistan'a siyasi bağımsızlık tanımadıkça kendilerinin müdahil olacağı herhangi bir çözümün ve uzlaşının gerçekleşmeyeceği açıklanmıştır. Gandhi öncülüğünde başlayan bu siyasi hareketlenmeler süreç içerisinde kuramsallaşmaya ve ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde 8 Ağustos 1942 tarihinde Tüm Hindistan Kongre Komitesi gerçekleştirmiş olduğu bir toplantı sonucunda İngilizlere karşı, tarihi 'Hindistan'ı Terk Et' (Bharat Choro)akımını başlattıkları kararını deklare etmiştir. "Yap ya da öl mottosuyla Gandhi, özgürlük ateşini içinde barındıran her Hindistanlının bireysel anlamda harekete geçmesini istedi".²⁴

Gandhi bu hareketin İngilizlerin Hindistan'dan ayrılışına kadar süreceğini belirtmiştir. Hindistan'ın bölünmeden bağımsızlık elde etmesini öngören, şiddet içermeyen ve daha çok sivil itaatsizlik şeklinde ilerlemesi planlanan 'Hindis-

²⁴ Sarkar, Sumit, *Cedit-i Hindustan*, Çev. Mesud Haşimi, National Council for Promotion of Urdu Language Publications, Yeni Delhi, 2003, s. 421.

tan'ı Terk Et' hareketi kısa sürede Hindu halktan büyük destek görmüş ve ülke genelinde örgütlenmeler çoğalmıştır.

Hindistan'ı Terk Et 'Bharat Choro' basit ama oldukça güçlü ve etkili bir slogan olarak ortaya atıldı. Buna aynı zamanda 'Ağustos Devrimi' de denildi. Bu hareketle, Hindu ve Kongre sempatanları askerî ve kahramanlık sıfatlarıyla İngilizlere karşı örgütlendi.²⁵

Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Partisi yöneticileri, hareketi oldukça tehlikeli olarak yorumlayarak başarılı olması ve İngilizlerin gücü hızla devrederek alt kıtadan ayrılması durumunda Hinduların otoriteyi yeniden ele geçirecekleri ve Pakistan hayallerini tam bağımsız birleşik Hindistan fikri içinde eritecekleri düşüncesiyle harekete destek vermeme kararı almışlardır. Nüfus olarak çoğunluk olan Hindular karşısında demokratik seçimler olsa dahi azınlık bir toplum olarak yaşayacaklarını iyi bilen Cinnah, harekete Müslümanların kesinlikle dâhil olmaması uyarılarında bulunmuş ve İngilizlere Hindistan'ı bölmeleri ve iki ayrı devlet şeklinde bir yapıya kavuşturarak Hindistan'dan ayrılmaları önerisini sunmuştur. Cinnah bir konuşmasında İngilizlerin olası ayrılışı ertesinde Müslümanların isteklerini tam olarak karşılamaları durumunda harekete destek verebileceklerini ima ederek Kongre Partisi liderlerine şu mesajı vermiştir: "Eğer Müslümanlar ile tam uzlaşa içinde olacaklarsa ben bizzat Hindistan'ın özgürlüğü için savaşır ve Gandhi ile hapse giderim".²⁶

²⁵ Chandra, Bipan., Mukherjee, Mrindula., Mukherjee, Aditya., Mahajan, Sucheta., Panikkar, K.N., *India's Struggle for Independence*, Penguin Books, New Delhi, 1989, s. 457.

Mahmud, Safdar, *Pakistan: Tarih Aor Siyaset*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 2016, s. 31.

Ağustos 1942'de Müslüman Partisi Hinduların bu girişiminin Hindistan'daki tüm ulusların bağımsızlığına yönelik olmadığını, bu durumun sadece Hindu egemen bir devlet yönetimi kurup, Müslümanların Pakistan hayallerini sona erdirmeye yarayacağını bildirmiştir. Müslüman Partisi İngilizler ile Hindular arasındaki bu kargaşa esnasında Müslümanların eyaletlerde daha da güçlenerek örgütlenmesi için çalışmalar yürütmeye başlamıştır.

Gandi'nin bireysel gayreti ile şekillenen veya tam bağımsızlık ya da ölüm sloganıyla kısa sürede toplumsal bir başkaldırı hâline dönüşen Hindistan'ı Terk Hareketi, İngilizleri oldukça öfkelenmiştir ve onları öteden beri iş birliği içinde oldukları Hindulara karşı yaptırım uygulamaya zorlamıştır. İngilizler hiç beklemedikleri bir zamanda aynı şekilde hiç beklemedikleri bir stratejik ortağından gelen bu güçlü başkaldırıyı bastırmak için tıpkı 1857 yılında Müslümanlara karşı uyguladıkları yöntemleri uygulamış ve Hindistan bir İngiliz Hindu çatışmasına sürüklenmiştir. İngiltere başbakanı Winston Churchill, Hinduların kendilerini bütün Hindistan'ın temsilcisi olarak görmek suretiyle, Müslümanlar dışarıda bırakış yalnızca kendilerinin muhatap alınarak tam bağımsızlık önerisinin sunulması şeklindeki yaklaşımına ve bunların başlatmış oldukları muhalefete karşılık olarak, 10 Eylül 1942'de yapmış olduğu açıklamada, Müslümanların farklı ulus olma yolunda oldukları ve Kongre Partisi dışında bir politika ürettikleri, dolayısıyla onların da muhatap alınarak çözüm ortağı yapılması gerektiği gibi önemli ifadeler kullanmıştır.

İngiliz hükûmetinin Gandhi öncülüğünde örgütlenen Hindu toplumun isyankâr tavırlarına tepkisi oldukça şiddetli olmuştur. 9 Ağustos 1942 tarihinde Gandhi, Nehru ve Azad başta olmak üzere Kongre Partili liderler İngilizler tarafından tutuklanmış, toplum siyasi liderlerinden mahrum bırakılarak hareketin yükselen ivmesinin önü kesilmiştir.

Bu gelişmeler ise Hindistan'da yeni bir kaos ortamının habercisi niteliğinde olmuştur. Liderleri tutuklanan Hindu- lar, politik başkaldırılarını şiddetle birleştirerek sokaklara taşırılmışlar ve hükûmetin otoritesini tanımadıklarını de- klare etmişlerdir.

Bombay, Delhi, Ahmedabad, Bihar, Kanpur, Varanasi ve Patna'da halk ayaklandı ve hükûmete karşı isyan etti. İngilizler bu ayak- lanmaları bastırdı. 9 Ağustos'taki tutuklamalardan 6-7 hafta sonra hareket tüm Hindistan'a yayıldı... İnsanlar tepkilerini birçok yolla gösterdi. Bazı yerlerde kalabalık halk polis merkezlerine saldırdı. Bazı yerlerde postahanelere saldırı meydana geldi. Tren istasyonları- na ve hükûmetin sembolü olan diğer yerlere saldırıldı... Tren rayları söküldü, iletişim ağı koparıldı. Bazı köprüler tahrip edildi. Illegal yayınlarla halk örgütlenmesi sağlandı. Bazı bölgelerde işçiler iş bı- raktı... Ayaklanma isyana dönüştü...²⁷

Başlama süreci değerlendirildiğinde Müslümanların 1857 yılında başlatmış oldukları bağımsızlık isyanına benzer şe- kilde kendiliğinden olarak görünen ancak ülke genelinde bu denli etkiler meydana getirmesi ve kontrollü büyümesi düşünüldüğünde ise önceden kurgulanmış bir başkaldırı özelliklerini de yansıtan bu geniş kapsamlı hareket, çok geçmeden devlet kurumlarına da sıçramış, bazı devlet memurları Kongre Partisi için çalışmalar gerçekleştirerek hükûmetin işleyişine içten zarar vermek için çaba sarf et- miştir.

Hindistan'daki bu kaotik süreç içerisinde yaklaşık ola- rak 250 tren istasyonu, 500 postahane, 150 polis merkezi tahrip edilmiş, çoğunluğu Hindu 60000 kişi tutuklanmış,

Chandra, Bipan., Mukherjee, Mrdula., Mukherjee, Aditya., Mahajan, Sucheta., Panikkar, K.N., India's Struggle for Independence, Penguin Books, New Delhi, 1989, s.461.

on binlercesi gözaltına alınarak çeşitli suçlardan yargılanmıştır.

Hinduların İngilizlere karşı başlatmış olduğu isyan gerek başlama ve ilerleme süreci değerlendirildiğinde gerekse sonuçları bakımından Müslümanların 1857 yılında gerçekleştirmiş oldukları başarısız bağımsızlık hareketiyle benzer özellikler göstermiştir. Hareket bir ay içinde binlerce Kongre Partisi ve Gandhi destekçisinin ölümüne sebebiyet vermiş, özellikle harekette oldukça aktif olan kadınlar oldukça ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Hindular bu başarısız toplumsal hareket ertesinde İngilizlerin ağır yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmış, güvenilirlikleri kaybettikleri düşüncesiyle siyasi konumlarını en azından o dönem için Müslümanlara bırakmışlardır. Müslümanlar 1857 Savaşı ardından kaybetmiş oldukları itibarlarını ve siyasi olanaklarını bu harekete destek vermeyerek, uzlaşa politikasıyla yeniden kazanmışlar ve İngilizlerin Hindistan planlarında yok saymadığı büyük bir güç olarak yeniden alt kıtada konumlanmışlardır. İngilizlerden bir zamanlar Hinduların yaptığı gibi muhalefetle değil barışçıl yollarla kazanımlar elde etme yolu seçen Müslümanlar Pakistan'ın kurulması hususunda İngilizlerin bakış açısının değişmesini sağlamıştır. Japonların İngilizleri yenilgiye uğratacağını öngören ve stratejisini bu düşüncelerin üzerine kuran Hindu Kongre Partisi ise İngilizlerin Japonları geri püskürtmesiyle hayal kırıklığına uğramış ve bölgedeki otoritesi her geçen gün azalmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus Müslümanların Hinduların başlatmış olduğu bağımsızlık hareketine ulusal değil çıkarıcı bir yapıda olduğu gerekçesiyle destek vermeyişidir. Zira tarihçiler Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman partisinin olası destek açıklamasının, Müslümanları da sürece eklemleyerek hâlihazırda oldukça geniş kitleleri tetikleyen hareketin başarılı olmasını sağlayabileceği görüşünde birleşmişlerdir.

Muhammed Ali Cinnah ve arkadaşları olası bir bağımsızlık kazanımı sonrasında Hinduların sözlerinde durmayacağı ve küçük imtiyazlarla kendilerini geçiştireceği düşüncesinde olduklarından harekete destek vermek bir yana engel olmaya çalışmışlar ve bu doğrultuda bu geniş çaplı bağımsızlık girişimi Hindular adına hüsrarla sonuçlanmıştır.

Hindistan'ı Terk Et hareketinin başarısız olması Müslümanların Pakistan hayallerine bir adım daha yaklaşmasını sağlamış ve Hindistan'da yeni bir dönemin açılmasının zeminini hazırlamıştır. Zira değişen güç dengeleri Müslümanları İngilizlerin tıpkı Hindular gibi en önemli stratejik ortağı yapmıştır. Cripps Heyeti'nin başarısızlığı Hindistan Ulusal Hareketini tetiklemiş, bu hareketin hüsrarla sonuçlanması Müslümanların alt kıtada tekrar eski siyasi ve sosyal gücüne kavuşmasına vesile olmuş, Müslümanların güçlenmesi Kongre Partisi hegemonyasının sona ermesini sağlamış ve tüm bu birbirini etkileyen gelişmeler neticesinde kadim Hindistan medeniyeti artık usul usul bölünme evresine geçmeye başlamıştır.

Lord Wavell ve Simla Konferansı

Hindistan'ın ikinci dünya savaşı esnasında oldukça karmaşıklaşan siyasi ve toplumsal yapısı, aynı zamanda Gandhi öncülüğünde çoğunluğu Hindulardan oluşan toplumsal başkaldırıların oluşturmuş olduğu istikrarsız gözüken yönetsel yapı, İngiliz merkezî hükûmetini farklı stratejiler üretmeye itmeye başlamış ve bu doğrultuda İngiliz hükûmeti ikinci dünya savaşının önemli komutanlarından olan Lord Wavell'ı Hindistan'a genel vali olarak atamıştır. 1943 yılı Mart ayında Hindistan'a gelen genel vali Lord Wavell ilk olarak İngiltere'nin Hindistan'a tam bağımsızlık verme niyetinde olduğunu ve süreci bu niyet ışığında yerel pay-

daşlarla birlikte yürüteceğini açıklamıştır. Haziran ayında İngiltere başbakanı Churchill Lord Wavell'a Hindistan'ın geleceği hususunda planlar hazırlama ve savaşın koordinasyonu için gerekli tedbirler alma yetkisi ve emri vermiştir. Merkezî hükûmetten almış olduğu destek ertesinde Lord Wavell gücün sağlıklı bir şekilde devri için Hindistanlı siyasi liderlerden oluşacak bir ülke yürütme meclisi kurulması konusunda çalışmalara başlamıştır. Çeşitli liderlerle yapmış olduğu görüşmelerden sonra Lord Wavell 14 Haziran 1945 tarihinde valilik ve başkomutanlık yetkisi hariç tüm hükûmet bakanlıklarının yetkilerinin Hindistanlılara devredilmesine ve bölgede çözüm bekleyen diğer problemlere dair bir bildiri yayınlamış ve Hindistan'ın gelecek dönemdeki durumunun ne şekilde çözüme kavuşturulacağını yol haritasını duyurmuştur. 'Wavell Planı' olarak da bilinen bu planın temel amacı Hindu ve Müslümanlara eşit temsil hakkı tanımak, ikinci dünya savaşında yerel siyasi partilerle ortaklaşa hareket etmenin zeminini hazırlamak ve Hindistan'ın yönetsel ve siyasi sıkıntılarına çözüm üretmek olmuştur. Lord Wavell dış ilişkiler, finans ve savunma alanlarında yetkiye sahip olacak yürütme meclisinin kurulmasını içeren Wavell Planı'nın Simla'da, 24 Haziran 1945 tarihinde düzenlenecek olan bir yuvarlak masa konferansında tartışılacağını ve kesin bir yapıya kavuşturulacağını açıklamış ve bu konferansa Hindistan'ın birçok siyasi partisinin yetkililerinin davet edileceğini ilan etmiştir. Wavell Planı'nın önemli maddeleri Wavell tarafından şöyle sıralanmıştır:

1. Merkezî Yürütme Kurulu Hindistanlı siyasi partiler ve diğer ana toplulukların eşit-dengeli şekilde temsil edilmesine göre yeniden oluşturulacak.
2. Yürütme Kurulunda Müslüman ve Hindulara eşit sandalye hakkı verilecek.

3. Genel vali tarafından tüm siyasi partilerin katılacağı bir konferans düzenlenecek. Bu katılımcıların önerilen ilgili toplulukların üye listelerine dair uzlaşıları tespit edilecek.
4. Önerilen konferansın başarılı olması durumunda tüm eyaletlerde ana siyasi partilerden oluşacak bakanlıklar kurulacak.

Lord Wavell Planı açıklandığı andan itibaren Hindistanlılarda büyük bir heyecan yaratmış ve bağımsızlık hedeflerine yaklaştıkları hissiyatı oluşturmuştur. Zira Hindistanlılar, uzun bir aranın ardından ilk defa bu plan doğrultusunda finans, savunma ve dış ilişkiler alanlarında özgür hareket edebilme hakkına sahip olmuşlardır. Bu önemli hükûmet kademelerinin kendilerine tam bağımsızlık hedeflerinde büyük fırsatlar yaratacağını iyi bilen Hindistanlı yerel liderler, geçmişten de ders alarak İngilizlerle uzlaş politikasıyla daha büyük kazanımlar elde edebilme gayretine düşmüşlerdir.²⁴ Haziran 1945 tarihinde başlayan Simla Konferansı'na Hindistanlı siyasi liderlerden oluşan toplam 22 kişi davet edilmiştir.

24 Haziran tarihinde, konferansın açılışının hemen ardından Lord Wavell, Muhammed Ali Cinnah, Mohandas Karamchand Gandhi ve Ebul Kalam Azad ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu siyasi liderlerin görüş ve önerilerini aldıktan sonra kendi planını bu liderlere aktarmıştır. 24 Haziran-14 Temmuz 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Simla Konferansında ikinci dünya savaşında ortak hareket etme, eşit temsilcilerden oluşan yürütme meclisinin kurulması ve yürütme kuruluna isim önerileri hususunda uzlaş sağlanmıştır. Aynı şekilde mevcut anayasanın daha iyisi yapılarına kadar yürürlükte kalabileceği konusunda da tüm partiler ortak açıklama yapmıştır. Ancak eşit temsil hakkı hususunda birçok tartışma yaşanmış ve bir türlü bütün taraflarca kabul görececek bir öneri sunulamamıştır. Çeşitli görüşmelerin ardından Lord Wavell yürütme mec-

lisindeki temsil hakları ile ilgili 16 kişilik aşağıdaki öneriyi sunmuştur:

- Beş Hindu Temsilci (İkisi Kongre Partisinden olmayan)
- Beş Müslüman Temsilci (Biri Müslüman Partisinden olmayan-Pencab Başkanı olan)
- Bir Sih Temsilci
- İki Diğer Kastlardan Temsilci
- Bir Hindistanlı Hristiyan temsilci

Müslümanlar ile eşit temsil hakkına sıcak bakmayan Kongre Partisi yetkilileri planın bu maddesini reddettiklerini açıklamış ve bu konuda geri adım atmayacaklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda yürütme meclisine kendilerinden başka diğer kastlardan Hindu temsilciler alınmasının da otoritelerini sarsacağını savunarak bu maddenin revize edilmesini talep etmişler, aksi takdirde sonuç için yardımcı olmayacaklarını ilgili kurullara bildirmişlerdir. Ancak bir süre sonra Kongre Partisi yetkilileri Müslümanlar için tanınan temsil şekline doğabilecek fırsatlar olduğunu fark ettiğinden ve Sihler ile diğer kastlardan Hindu temsilcilerin kendilerine destek verebileceğini düşünerek genel valinin önerisini kabul etmiştir.

Müslüman Partisi yetkilileri de aynı maddeden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Genel valinin Müslümanlara yürütme meclisi için ayrılan beş sandalyeden dördünü Müslüman Partisine, geri kalan bir tanesini ise Pencab Müslümanlarına tahsis edeceklerini açıklaması üzerine Cinnah öncülüğündeki Müslüman yetkililer bu durumun kabul edilemez olduğunu genel valiyeiletmişlerdir. Son durumlara ve yapılan son seçimlere göre Müslümanların tek temsilcilerinin kendileri olduğunu belirten Müslüman liderler, Pencab Müslümanlarının ve mecliste yer alacak Sihlerin Hindularla ortak hareket etmeleri durumunda eşit

olarak belirtilen temsil hakkının gerçekte bu şekilde işlemeceğini belirtmişler ve bu doğrultuda diğer maddelere destek verseler de bu maddeyi kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Muhammed Ali Cinnah “Wavell Planı’nın eşitsiz maddelerini imzaladıkları takdirde ölüm fermanlarını imzalamış olacakları”²⁸ uyarısında bulunarak tüm Müslümanları bu karara karşı muhalefet etmeye davet etmiştir. Kongre Partisi Müslümanların bu kararını eleştirerek Müslüman halkın tek temsilcisinin Müslüman Partisi olmadığı gerekçesiyle Lord Wavell’in bu önerisini desteklediklerini açıklamıştır.

Simla Konferansı Hindistan’da yaratmış olduğu olumlu hava ve ülkeye kazandırmış olduğu yeni bağımsızlık ipuçlarına rağmen yürütme meclisindeki temsil sayıları ve şekli hususundaki anlaşmazlıklardan ötürü başarısız olmuştur.

1945-1946 Merkez ve Eyalet Seçimleri: Hindistanlı Müslümanların İlk Politik Zaferi

Simla Konferansının başarısız olması, İngiltere merkezî hükûmeti ve bu hükûmetin Hindistan’da görevlendirmiş olduğu yetkilileri bölgedeki çıkmazların çözüme kavuşturulması için farklı arayışlara yönlendirmiştir. Bu doğrultuda Hindistan Genel Valisi Lord Wavell, Hindistan’da merkezî ve yerel genel seçimlerin yapılacağı, bu seçimlerin ertesinde ise Hindistan’da yeni ve bütün siyasi paydaşları memnun edecek modern siyasi düzenin kurulacağını duyurmuştur. Genel Vali Lord Wavell seçimler öncesi hükûmetten son direktifleri almak ve Hindistan’a dair güncel politik önerileri geliştirmek için Londra’ya gitmiştir. 24

²⁸ Chawla, Muhammed Iqbal, “Punjab Politics and the Wavell Plan: A Note of Critical Reappraisal”, *Journal of Punjab Studies*, 2007, Volume 14, No 1, s. 76.

Ağustos-17 Eylül tarihleri arasında Londra'da hükûmet ile görüşmelerde bulunan Lord Wavell Hindistan'a dönmüş ve seçimler ertesinde merkezî yasama meclisi ve anayasa yapıcı meclisin kurulacağını, böylelikle Hindistan'ın bağımsızlaşması konusunda son adımların da atılmış olacağını açıklamıştır. Müslüman Partisi ve Kongre Partisi liderleri daha önceki önerilerden çok da farklı olmayan bu öneriyi reddetmişlerdir. Kongre Partisi kendilerini tatmin edecek tek önerinin kendilerinin merkezî otoritesi altında kurulacak Birleşik Hindistan yapısı olacağını bildirirken, Müslüman Partisi yöneticileri Pakistan'ın kurulmasını sağlamayacak hiçbir öneriye katılmayacaklarını deklare etmiştir. Karşılıklı restleşmeler ülkede yapılacak genel seçimlere daha büyük bir önem kazandırmış, her iki parti de olası bir zafer sonucunda istediklerini daha güçlü bir şekilde elde edebilecekleri bilinciyle seçimlere hazırlanmaya başlamıştır. Bu esnada İngiltere'de yapılan seçimler sonucunda İşçi Partisi iktidara gelmiştir. Hindistan'ın bütünleşik yapısını destekleyen siyasilerin fazlaca olduğu İşçi Partisi'nin hükûmeti kurması ve Kongre Partisi ile bu partinin yakın ilişkiler içinde olduğunun bilinmesi Müslümanları seçimlere daha organize bir şekilde girme konusunda teşvik etmiştir. Zira Cinnah ve diğer Müslüman Partisi yöneticileri seçim kampanyasına başlama evresinde yapmış oldukları görüşmelerde olası bir seçim kaybının Kongre Partisi ve İngilizlere Pakistan'ın kurulmaması için alacakları kararlar için fırsat tanıyacağını bildirmiştir.

Müslüman Partisi Müslümanlar ve Hindular arasındaki katı dinî ve toplumsal farklılıklar dolayısıyla, tek bir ülke çatısı altında daha fazla ilerlenemeyeceği savını seçim sloganı yapmıştır. Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Partisi örgütleri, Müslümanların tek isteğinin iki ulus teorisinin gereği olarak yeni ve bağımsız bir Müslüman devlet kurulması olduğunun altını çizerek, bu hedefe ulaşmaları

için ülke genelindeki bütün Müslümanların birleşmesi ve Müslüman Partisini desteklemesi gerekliliğini vurgulamıştır. Kongre Partisi ise Hindistan'da yaşayan tüm etnik unsurların oluşturduğu Birleşik Hindistan fikrini seçim stratejisi yapmış ve Müslümanların, Sihlerin, Hinduların ve diğer bütün yerel unsurların bir arada huzurla yaşayacağı bu ülke için Müslümanlar başta olmak üzere bütün diğer yerel unsurlardan destek istemiştir. Hem Müslüman Partisi hem de Kongre Partisi bu seçimlerin Hindistan'ın geleceğinde kilit rol oynayacağını çok iyi bildiklerinden var güçleriyle bu seçime hazırlanmışlardır. Muhammed Ali Cinnah bu seçimlerin belki de Hindistan'daki Müslüman toplum için tarihin en önemli dönemeci olduğunu iyi idrak ettiğinden seçim kampanyası sürecinde Haziran-Aralık 1945 tarihleri arasında binlerce yeri ziyaret etmiş, yüzlerce konuşma yapmış ve yaklaşık 32 röportaj vererek Müslümanları Müslüman Partisi çatısı altında toplanmaya davet etmiştir.

Hindistan'da genel seçimler Merkezî Yasama Meclisi için Aralık 1945 tarihinde, eyaletler için ise 1946 yılının başlarında yapılmıştır. Seçimler sonucunda Hindu Kongre partisi ülke genelindeki oyların büyük bir kısmını alarak merkezî yasama meclisindeki Hindu sandalyeleri kimseye kaptırmamıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Hinduların nüfus bakımından sayıca Müslümanlardan fazla olması bu sonucun temel nedeni olduğudur. Zira Müslümanlar genel nüfus içinde yaklaşık dörtte bir (4/1) oranında bir sayıya sahiptir. Bu doğrultuda Müslüman Partisi, Müslüman oyların büyük bir kısmını alarak mecliste Müslümanların en önemli temsilcisi olma sıfatına erişmiştir. Müslüman Partisi merkezdeki 30 Müslüman sandalyeden hepsini alarak Müslüman oyların genelini Kongre Partisine kaptırmış olduğu önceki seçimlere nazaran müthiş zafer elde etmiştir. Eyaletlerde ise Müslüman Partisi toplam 495 Müslüman sandalyenin 430 tanesini almaya hak

kazanmıştır. Bağımsız şekilde seçime gidilen Bengal'de ise 119 oyun 113'ünü alan Müslüman Partisi burada kendi başbakanını çıkarmaya hak kazanmıştır. Genel Müslüman oyların %87.2'lik oranını elde eden Müslüman Partisi tüm paydaşlara ülkedeki Müslümanların tek temsilcisi olduğunu kanıtlamıştır. Seçim zaferi ertesinde 11 Ocak 1946 tarihinde Cinnah öncülüğünde Müslüman Partisi liderleri halkla birlikte bu başarıyı "Zafer Günü" olarak kutlamışlardır.

Hindistan genelinde yapılan genel seçimlerin Müslümanlar için öneminin daha iyi anlaşılabilmesi adına, seçimlere dair sayısal bilgilerin verilmesi kuşkusuz önemlidir. 1945-46 tarihlerinde yapılan merkezî ve yerel seçimlere dair sonuçlar şu şekilde oluşmuştur:

Merkezî Yasama Meclisi-Toplam 102 Sandalye

Kongre Partisi: 57

Müslüman Partisi: 30

Bağımsızlar: 5

Akali Sihler: 2

Avrupalılar: 8

Eyalet Meclisleri-Toplam 495 Müslüman Sandalye

Kuzeybatı Sınır Eyaleti: Toplam 38, Kazanılan 18

Pencab : Toplam 86, Kazanılan 75

Sind: Toplam 35, Kazanılan 28

Bengal: Toplam 119, Kazanılan 113

Assam: Toplam 34, Kazanılan 31

UP: Toplam 66, Kazanılan 55

Bombay: Toplam 30, Kazanılan 30

Madras: Toplam 29, Kazanılan 29

CP: Toplam 14, Kazanılan 14

Bihar: Toplam 40, Kazanılan 34

Orissa: Toplam 4, Kazanılan 4

Toplam Müslüman Sandalye: 495

Kazanılan Müslüman Sandalye: 430

Not: Sind eyaletinde seçimler yenilenmiş ve Müslüman Partisi bu eyaletteki oyların bu kez tamamını kazanarak yukarıdaki ilk seçim sandalye sayısına 7 adet daha eklemiştir.

Bu sayısal oranlarla sonuçlanan Hindistan Merkezî ve Eyalet Genel Seçimleri, Müslüman Partisinin öteden beri savunduğu Müslümanların tek temsilcileri olduğu savlarını güçlendirmiş ve başta İngilizler olmak üzere herkese Müslümanların bağımsız bir devlet istedikleri ve bu devletin kurulması yolunda tek temsilcilerinin Müslüman Partisi olduğu gerçeğini göstermiştir. 1937 seçimlerinde toplam 484 Müslüman sandalyeden sadece 108 tanesini alabilen yani %22'lik bir oran yakalayabilen Müslüman Partisi 9 sene içerisinde Cinnah öncülüğünde bu oranı %87'ye çıkarmıştır. Müslüman Partisinin bu olağanüstü zaferi Hindistan'da yeni bir döneme girilmesini sağlamıştır. Bu sonuçlarla birlikte Pakistan hedeflerine doğru güçlü bir adım atan Müslüman Partililer Kongre Partisinin artık Hindistanın tek temsilcisi olmadığını, Müslümanların kendilerinin belirleyeceği bir siyasi düzen kurmadaki kararlılığını artık herkesin görmesinin zorunlu bir hâle geldiğini vurgulamıştır.

1945-46 tarihlerinde gerçekleştirilen genel seçimlerini önemine dair Dr. Safdar Mahmud'un şu cümleleri önemlidir:

1945-46 yıllarındaki seçimler Müslüman Partisi için bir ölüm kalım meselesiydi. Çünkü bu seçimler Müslümanların tek temsilcisi olduklarını kanıtlamaya yarayacaktı...Müslüman Partisi seçimlerden

zaferle ayrıldı ve Pakistan hedeflerine muhalif Müslüman ve diğer gruplara gözdağı vererek İngilizlere de mesaj verdi.²⁹

Kongre Partisinin Hindu milliyetçi bir zemine kaymasıyla-özellikle 1937-39 yıllarındaki bakanlıkları döneminde-birlikte başlayan Müslüman milliyetçiliği Muhammed Ali Cinnah'ın üstün zekâsı ve siyasi becerisi ile çizmiş olduğu hedef yolunda hızla yükselmiş ve kısa sürede bu denli büyük başarıların elde edilmesini sağlamıştır. Seçimler ertesinde Müslümanlar arasında müthiş bir ahenk yakalanmış ve başarının vermiş olduğu özgüvenle Müslüman Partisi öncülüğünde Müslüman halk tıpkı eski dönemlerdeki gibi kendilerini bu ülkenin önemli bireyleri olarak hissetmeye başlamışlardır. Seçimlerin Müslümanlar açısından başarıyla sonuçlanması ertesinde artık Hindistan'da Müslümanları yok sayarak onların onayını almayan bir tasarının uygulanmasının mümkün olmayacağı döneme girilmiştir. Bu gelişmeler ertesinde bir başka önemli gelişme ise 7-9 Nisan 1946 tarihinde Tüm Hindistan Müslüman Partisi tarafından organize edilen toplantının gerçekleşmesi olmuştur. Seçilmiş yaklaşık 500 Müslüman Partisi milletvekili ve diğer önemli siyasi yetkililerin katılımıyla Delhi'de gerçekleştirilen toplantı sonucunda bir bildiri yayımlanmış ve Bengal ve Assam, Pencab, Kuzeybatı Sınır Eyaleti ve Beluçistan bölgelerini içine alan ve adeta Pakistan'ın şeması olan bağımsız Müslüman devlet fikri bir kez daha yinelenmiştir. Pakistan'ın habercisi niteliğindeki bu bildiri geniş yankı bulmuş ve İngilizlerin Hindistan planlarında Müslümanların Pakistan'ın kurulması dışındaki bir öneriye sıcak bakmayacakları gerçeğini göz önünde bulundurarak karar almalarına kaynaklık etmiştir.

²⁹ Mahmud, Safdar, *Pakistan: Tarih Aor Siyaset*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 2016, s. 34.

Kabine Heyeti ve Hindistan Planı

İngiltere’de yapılan genel seçimlerden zaferle ayrılarak hükûmet kurma yetkisi alan İşçi Partisi çok geçmeden Hindistan’ın siyasi ve toplumsal refaha kavuşabilmesi adına ayrıntılı çalışmalar başlatmış ve Hindistan’ın iki büyük milleti Müslümanlar ve Hinduların artık barış ve huzur içinde kolayca birarada tutulabilmesinin mümkün olmadığını farkındalığıyla, Hindistan’ın özgürleştirilmesine yönelik somut adımlar atma gayesiyle politika üretmeye yönelmiştir. 19 Ocak 1946 tarihinde alınan bir kararla Başbakan Clement Attlee tarafından Hindistan’a İngiliz kabine bakanlarından oluşan bir grubun gönderileceği duyurusu yapılmıştır. Hindistan’daki siyasi aktörlerle gücün dağılımı ve transferi konularında ortak öneriler geliştirmek ve Müslüman Partisi ile Kongre Partisi arasında siyasi uzlaşmayı sağlamak niyetiyle oluşturulan bu kabine heyeti 1946’da İngiltere hükûmeti tarafından görevlendirilmiş ve 24 Mart 1946 tarihinde Delhi’ye ulaşmıştır. Lord Pethich Lawrence, Sir Stafford Cripps ve A.V. Alexander adlı bakanlardan oluşan kabine heyeti Hindistan’a vardktan kısa bir süre sonra 3 Nisan-27 Nisan tarihleri arasında çeşitli siyasi partilerle anayasal sorunların çözümü ve merkezde-eyaletlerde güç dağılımı konularında mülakatlar gerçekleştirmiştir.

Kabine Heyeti görüşmelerinde Müslüman Partisi’ni Muhammed Ali Cinnah, Liyakat Ali Han, Sardar Abdur Rab ve Navab İsmail temsil ederken, Kongre Partisi’ni Nehru, Ebul Kelam Azad, Abdul Gaffar Han ve Valabhai Patel temsil etmiştir. Kabine Heyetinin ve yerel aktörlerin karşılıklı önerileriyle geçen görüşmelerde Müslüman Partisi iki ayrı anayasal taslak oluşturulması ve Hindu ve Müslüman çoğunluklu eyaletlerde yönetimler oluşturulması önerilerini sunarken Kongre Partisi tek hükûmet altında federal yönetim tarzı oluşturulmasının en uygun olacağı

fikrini dile getirmiştir. Görüşmeler doğrultusunda Kabine Heyeti Müslüman Partisi'ne iki öneri sunmuştur:

1. Tam bağımsız ancak eyaletlerin bazılarında bölünmelerin olacağı bölünmüş Pakistan
2. Bölünmemiş eyaletlerden oluşan ancak tam bağımsız olmayan Pakistan

Muhammed Ali Cinnah, Pencab ve Bengal eyaletlerinin bölünerek Pakistan'ın kurulmasını içeren ilk öneriyi bu eyaletlerin olası bölünmelerinde Pakistan kurulsada dahi beraberinde büyük sorunlar meydana getireceği düşüncesiyle reddetmiştir. İkinci öneriye ise daha ılımlı yaklaşılsa da merkezdeki Kongre Partisi hükûmetinin tıpkı 1939 bakanlıkları dönemindeki gibi bir yönetim benimsediği takdirde Müslümanlar için büyük kayıpların oluşabileceği öngörüsüyle reddetmiştir. Kongre Partisi ise tek ihtiyaçlarının merkezde güçlü bir yönetim ve tek devlet çatısı altında azınlıkların da meclisteki iradesiyle oluşturulacak anayasal düzen olduğunu belirterek durumu İngilizler için daha da karmaşık bir hâle sokmuştur.

Kabine Heyeti Müslüman Partisi ve Kongre Partisini memnun edecek tek bir kararın alınamayacağını tecrübe ettikten sonra detaylı bir çalışma yapmış ve kendilerinin hazırlayacağı bir planı sunacaklarını deklare etmiştir. Tek millet temalı devlet organizasyonunu öngören Kabine Heyeti planı 16 Mayıs 1946 tarihinde kabine heyeti tarafından açıklanmış ve Hindistanlı siyasilere onaylamaları veya reddetmeleri konusunda çağrı yapılmıştır. Kabine Heyeti Planı'nın ana maddeleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. İngiliz Hindistan ve devletlerden bir Hindistan Birliği oluşturulacak. Birliğin Yasama ve Yürütme Meclisi olacak. Toplumsal meseleler ortakların çoğunluk oylarıyla karar bağlanacak.

2. Savunma, dış ilişkiler ve iletişim alanlarında ortak hareket edilecek.
3. Eyaletlerdeki diğer yerel güçlerin kendi yasama meclisleri ve yürütme kurulları olacak. Grup kurma özgürlüğüne sahip olarak, her eyalet bir milyon insan için bir temsilciyi kurucu meclise gönderecek.
4. Merkezde geçici bir hükûmet kurulacak.
5. Birlik olunması dışındaki konulardan ileride vazgeçilebilecek.
6. Eyaletler A, B, C olmak üzere üç gruba bölünecek. Eyaletlerin yasama meclisleri gruplardan çıkma veya kalma konusunda özgür olacak. Bu gruplar şu şekilde oluşturulacak:
 - A- 6 Hindu Çoğunluk Eyalet (Madras, Bombay, Birleşik İller, Bihar, Merkezî İller, Orissa)
 - B- Kuzeybatı 4 Müslüman Çoğunluk Eyalet (Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Sind, Pencab ve Beluçistan)
 - C- Kuzeydoğu 2 Müslüman Çoğunluk Eyaleti (Assam ve Bengal)

Gerek Kongre Partisi gerekse Müslüman Partisinin Hindistan'a yönelik fikirleri irdelendiğinde Kabine Heyeti Planı her iki partinin de istediğini vermekten uzak kalmıştır. Zira bu plan Hindistan Kongre Partisi'nin otoriter yapısını tehdit ederken birleşik Hindistan düşüncelerine eyaletlerdeki hak kazanımları nedeniyle tehdit oluşturmuştur. Aynı şekilde plan Müslüman Partisinin tarihi Lahor oturumundan bu yana Pakistan'ın kurulması dışında herhangi bir kararı tanımayacakları düşüncelerine de karşılık vermeyen bir tarzda oluşturulmuştur.

İngiltere Hükûmeti'nin görevlendirmiş olduğu Kabine Heyetinin Hindistan'ı bütünleşik bir yapıda tutma arzusuyla hazırladıkları son plan niteliğindeki Heyet Planı 6 Haziran 1946 tarihinde Müslüman Partisi tarafından kabul edilmiştir. Muhammed Ali Cinnah ve diğer Müslüman liderlerin Pakistan'ın kurulmasını öngörmeyen bu planı kabul etmesinin nedeni ise eyaletlerde oluşturulacak Müs-

lûman yönetimlerin ileride daha da güçlenerek Pakistan'ı sorunsuz bir hâlde kurabileceği düşüncesine sahip olmaları olmuştur. İngiltere ile restleşerek bir kazanım elde edilemeyeceğini düşünen Müslüman Partisi yöneticileri geçici hükûmette de yer alarak süreci güçlenerek geçirmeyi tercih etmişlerdir. İngilizlerin Hindistan'dan ayrılma düşüncesini her geçen gün yeni kararlarla hızlandırması Müslümanları olası bir çözümsüz ayrılma süreci ertesinde Kongre Partisi'nin sayısal çoğunluktan ötürü yeniden otoriteyi ele geçireceği konusunda endişelendirmiş ve 27 Temmuz 1946'da Bombay'da gerçekleştirmiş oldukları toplantı sonucunda İngilizlerle iş birliği yapacakları ve kurulacak meclisle birlikte yer alacaklarını bir kez daha yinelemişlerdir. Kongre Partisi ise önce bu plana karşı çıkmış ve yetersiz olduğu eleştirisini yöneltmiş, kısa süre sonra ise kurucu meclis ve birleşik Hindistan fikirlerini kendi çıkarlarına yakın bulduklarından kararı kabul ettiklerini açıklamıştır. Kongre Partisinin İngilizlerin önerilerine tatmin edici olmasa da olumlu dönütler vermesini sağlayan diğer önemli bir gelişme ise 10 Temmuz 1946 tarihinde Nehru'nun Mevlana Azad'dan Kongre Partisi başkanlığını devralması olmuştur.

İki partinin de onayını alan Kabine Heyeti geçici olarak kurulacak yeni merkezî hükûmet için Müslüman Partisi ve Kongre Partisine 5, Sihlere 1 ve Hristiyanlara 1 temsil hakkı tanınacağını açıklamıştır. Kongre Partisi'nin itirazı üzerine ise bu kararı revize ederek 14 kişilik bir yönetim kurulacağı duyurulmuştur. 6 Kongre Partili, 5 Müslüman Partili, 1 Sih, 1 Hristiyan ve 1 Parsi vekilden oluşan bu öneriyi ise Muhammed Ali Cinnah kabul etmemiştir. Kongre Partisinin Müslümanların aleyhine yürütmüş olduğu lobilerin de etkisiyle Genel Vali hükûmetin katılmak isteyenlerle her şekilde kurulacağını açıklamış, Müslüman Partisi liderleri bu gelişmeler ertesinde hükûmeti kurma konusunda uzlaşa içinde olabileceklerini bildirmiştir. Müs-

lûmanların hükûmette yer alacaklarını bildirmesine rağmen İngiliz heyeti Kongre Partisiyle hükûmeti kuracaklarını mesajını vererek Müslümanları kabine dışında bırakacaklarını açıklamıştır. 6 Ağustos 1946'da Genel Vali Kongre Partisi yöneticisi Nehru'ya geçici hükûmeti kurma yetkisini verdiklerini açıklamış ve Kongre Partisi 8 Ağustos 1946'da bu öneriyi kabul ettiklerini duyurmuştur. Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Partisi'nin diğer yöneticileri Kongre Partisine tanınan bu imtiyazın ertesinde 16 Ağustos 1946 tarihini Direkt Hareket Günü olarak ilan etmiş, Müslümanların bağımsızlıkları için topyekûn mücadele etmeye hazır olmaları talimatını vermiştir.

Genel Vali bu gelişmelerin ardından 2 Eylül 1946 tarihinde Müslüman Bieliği Partisi olmadan çalışmalarına başlayan geçici hükûmete Müslüman Birliği Partisinin de dâhil edileceğini açıklamıştır. Geçici hükûmette yer almadıkları takdirde farklı Müslüman grupların bu meclise dâhil edilebileceğini ve Kongre Partisi'nin hükûmette yalnız bir güç olarak kalarak kendilerinin siyasi sonunu hazırlayacağını düşünen Müslümanlar, öneriye sıcak bakarak geçici hükûmette yer alacaklarını genel valiye bildirmiştir.

Kurulan geçici hükûmette Müslüman Partisi de aktif olarak yer alsa da, Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman Partisi bürokratları, Kongre Partisi liderlerini Müslümanları yok sayarak siyaset yapmakla eleştirmiş, özellikle Nehru'nun Müslüman karşıtı tavır takındığını İngilizlere bildirmiştir. Bu gelişmeler ve tartışmalı siyasi ortamda kurulan geçici meclis Müslüman Partisi ve Kongre Partisi vekilleri arasındaki uzlaşısızlıklardan ötürü başarılı olmamış, Hindistan'da Müslüman ve Hinduların en azından siyasi olarak ortak hareket edemeyeceği gerçeği İngilizler tarafından idrak edilmiştir.

Pakistan'ın Kuruluş Beyanı: Lord Mountbatten ve 3 Haziran Bildirisi

Hindistan'da yaşanan son siyasi gelişmeler alt kıtanın iki ana siyasi aktörü Müslüman Partisi ve Kongre Partisi arasında fikir ayrılıklarının derinleşmesini tetiklemenin ötesine geçmiş, tabandaki Müslüman ve Hindu grupları etkileyerek bölgede isyanlara varan kaos ortamının oluşmasını sağlamıştır. Hindistan'daki huzursuz ortam İngiltere'nin bölge politikalarının aksamasına neden olmuş, sivil isyanların ve etnik gruplar arası çatışmaların kalıcı çözümün üretilmediği her gün artarak devam etmesi, İngilizleri Müslümanlara ve Hindulara tatmin edici öneriler sunmaya zorlamıştır. İki grup arasında iç savaşın çıkabileceği sinyali alan İngiltere hükûmeti, tam bağımsızlık için son çalışmaları başlatmıştır. Bu doğrultuda ilk iş olarak Hindistan'da geniş yetkileri bulunan genel valiyi değiştirme ve bölgeye daha deneyimli bir bürokrat göndermeyi gündeme alan hükûmet yetkilileri, Hindistan Genel Valisi Lord Wavell yerine Lord Mountbatten'ı getirmeyi düşündüklerini açıklamıştır.

“İngiltere başbakanı Clement Attlee ve hükûmeti, çalkantılı Hindistan siyasi yaşamını düzeltebilmek ve yeni politikalar geliştirebilmek için Genel Vali Lord Wavell'in yerine bir aday belirleme gayretine düştü. Attlee ve kabinesi önemli ve başarılı bir siyasi kariyeri olan Louis Francis Albert Victor Nicholas Mountbatten'a teklif götürdü. Mountbatten ilk başlarda teklife yanaşmasa da 1 Ocak 1947 tarihindeki görüşmelerinde Attlee onu ikna etti ve Mountbatten hükûmetin teklifini kabul etti”.³⁰

Lord Mountbatten'ı Hindistan'daki siyasi sorunları çözmesi için ikna eden İngiltere hükûmeti başbakanı Clement

³⁰ Dar, Farooq Ahmad, “Jinnah and The Lahor Resolution”. Journal of Research Society of Pakistan, 2015, Volume 52, No 1, s. 202.

Attlee, 20 Şubat 1947 tarihinde, daha önce Temmuz 1948 olarak belirttikleri Hindistan'dan çekilme tarihlerinin Haziran 1948'den önce gerçekleşeceğini, bu doğrultuda tüm siyasi aktörlerle kalıcı barış ve tam bağımsızlık için uzlaşi içinde olacaklarını açıklamıştır. Mart 1947'de Clement Attlee gücün devri ve tam bağımsızlık konularında ülkesinin tüm partilerinin desteğini almış ve Lord Mountbatten'ı, bu kararların en verimli şekilde uygulanması talimatıyla Hindistan'a göndermiştir.

Hindistan'ın yeni genel valisi Louis Francis Albert Victor Nicholas Mountbatten eşi ve kızı ile birlikte 22 Mart 1947 tarihinde Delhi'ye ulaşmış, Hindistan'ın içinde bulunduğu siyasi çalkantıların da farkındalığıyla hemen ülkenin ileri gelen partilerinin siyasi liderleriyle mülakatlara başlamıştır.

Yeni Genel Vali Lord Mountbatten Hindistan'a vardığında (Mart 1947) kendini oldukça zor ve karmaşık politik ortamın içinde buldu. Tüm alt kıtada sivil isyanlar devam ediyordu. Mountbatten hızlıca politik partilerin siyasi liderleriyle görüşmelere başladı. Bir zamanlar Kongre Partisine yakınlığıyla bilinen Mountbatten bu karmaşık durumları gözlemleyerek alt kıtada tek çözümün bölünme olduğunu anladı.³¹

Genel Vali Lord Mountbatten özellikle Kongre Partisi ve Müslüman Partisi yöneticileriyle yapmış olduğu görüşmeler neticesinde her iki ana partinin de memnuniyetle karşılayacağı, birleşik Hindistan ideası içinde barışçıl ve uzlaşi içeren bir siyasi düzenin imkânsız olduğunu gözlemleyerek, bu iki toplum için tek çözümün bölünme ve iki ülke olarak yola devam etme olduğuna kanaat getirmiştir.

Rahim, M. A Chughtai., M. D. Zaman., W. Hamid, A, *A Short History of Pakistan Book Four*, The Inter Services Press Limited, Karachi, 1967, s. 225.

Kongre Partisi yetkilileri ile görüşmelerini tamamlayan ve Kabine Heyeti kararlarındaki Birleşik Hindistan fikri doğrultusunda çalışmalarını sürdüren Lord Mountbatten, Muhammed Ali Cinnah ile yapmış olduğu görüşmelerde bu fikirden uzaklaşmış ve ayrılık fikrine yönelmiştir. Zira Muhammed Ali Cinnah bu görüşmeler esnasında gene Vali Lord Mountbatten'a Pakistan'ın kurulması ve tam bağımsızlık dışında Hindistan için hiçbir çözüm bulunamayacağını, aynı zamanda Hindistan için bu kararların uygulanması dışında bir barış yolu mevcut olmadığını keskin ifadelerle iletmiş ve Lord Mountbatten'ı bölünmeye yönelik plan hazırlaması için teşvik etmiştir. Muhammed Ali Cinnah bu esnada Hindistan'ın askerî ve siyasi anlamda güçlü bir grubu olan Sihlere iş birliği önerisi sunmuş ve Hindulara karşı kendi yanlarında olmaları durumunda bağımsızlık ertesinde Pakistan sınırlarında kalacak toprakları için kendilerine geniş imtiyazlar sunulacağını bildirmiştir. Cinnah'ın stratejik hamlesine karşın Sihler Müslümanlarla ortak hareket etmeyi reddetmişler ve Hinduların yanında olacaklarını açıklamışlardır. Cinnah'ın bütün Hindistan Müslümanlarının hayalinin bağımsız Pakistan olduğunu ısrarla vurgulaması, Kongre Partisi liderlerinin-özellikle Gandhi ve Nehru-ise birleşik Hindistan içinde azınlıklara imtiyazlar verilmesi kararlarında geri adım atmamaması ve gücün Hindu çoğunluklu bir kurucu meclise devredilmesi gerektiği fikrinden taviz vermek istememesi Lord Mountbatten'ın İngiltere'ye dönerek bölünme sürecinin hızlandırılması ve en kısa zamanda bu sürecin sonuçlandırılması hususunda temaslarda bulunmasının önünü açmıştır. Özellikle Kongre Partisinin Pencab bölgesinin Müslüman ve Müslüman olmayan bölgeler şeklinde bölünmesi önerisi iki taraf arasında büyük tartışmalara sebebiyet vermiş, Müslüman Partisinin bu bölgenin bölünmesine karşı çıkmasına rağmen Lord Mountbatten bu bölgenin bölünece-

ğini açıklaması üzerine artık alt kıtada uzlaşa umudu kalmamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken, Hindistan'da büyük iç çatışmalara sebebiyet verebilecek düzeyde olan sivil isyanlar çıkmış, Müslümanlar Kongre Partisi'nin bağımsız bir Müslüman Devlet kurulma sürecini geciktirmeye yönelik tutumunu eleştirerek sokağa dökülmüştür. Ülkedeki huzursuz toplumsal ortamın Hindu-Müslüman iç savaşına dönüşebileceğini kavrayan Nehru, bölünmeye katı bir şekilde karşı çıkan Gandhi'nin etkisini kırarak hükûmeti kendi otoritesi altına almasının da verdiği özgüvenle, 18 Nisan 1947 tarihinde arzu eden eyaletlerin Pakistan'a katılmasına engel olunmayacağı açıklamasını gerçekleştirmiştir. Bu durum Kongre Partisi ve Hinduların da bölünmeye adapte oldukları ve Müslüman bir devletin kurulması önünde engel olamayacakları şeklinde yorumlanmış ve Müslümanları iki ulus teorisi temelli devlet oluşumlarını gerçekleştirebilme yolunda teşvik etmiştir. Hindistan'da bölünme dışında bir alternatifin kalmadığını kavrayan, aynı zamanda daha önce açıklanan ve 1948 olarak belirlenen bölünme tarihinin Mayıs-Haziran 1947 tarihlerine çekilmesini düşünen Mountbatten, çalışmalarını bölünme odaklı devam ettirmiş, Nisan 1947 tarihinde hazırlanan taslak plana son şeklini vermek ve hükûmetin onayını almak amacıyla Mayıs 1947 tarihinde İngiltere'ye gitmiştir. Hindistanlılara bağımsızlık getirecek bölünme planını mayıs ayında hükûmet yetkililerine onaylatan Lord Mountbatten, 31 Mayıs 1947 tarihinde Hindistan'a dönmüş ve 2 Haziran 1947'de onaylanmış bölünme planını paylaşarak, Hindistanlı liderlere planın değerlendirilmesi ve kabineleri ile görüştüğten sonra birkaç saat içinde olumlu veya olumsuz yanıtlarını vermeleri telkininde bulunmuştur. Kongre Partisi adına yetkili olan Nehru her ne kadar isteklerine tam anlamıyla cevap vermese de planı kabul ettiklerini kısa sürede Mountbatten'a bildirmiştir. Cinnah ise önlerine konulan planın

Pakistan'ın kurulmasını sağlasa da ileride Pakistan'ın zararına olabilecek birçok maddeyi de beraberinde getirdiği düşüncesiyle zaman istemiştir. Genel Vali Lord Mountbatten'in "Liderlerin kendi başlarına karar alacakları zamanlar vardır"³² cümleleriyle bu isteğini reddetmesi Cinnah'ı Birleşik Hindistan ve bazı yönlerden zayıf bırakılmış bağımsız Pakistan seçenekleri arasında çaresiz bırakmış ve Cinnah planı bu hâliyle kabul etmek zorunda kalmıştır. 3 Haziran 1947 tarihinde Muhammed Ali Cinnah, Nehru ve Baldev Singh Mountbatten'in planını kabul ettiklerine dair yazılarını yayınlamışlar ve Hindistan'a özgürlük getiren plan 3 Haziran Planı (Bildirisi) 3 Haziran 1947 tarihinde saat 7 sularında Tüm Hindistan Radyosunda halka duyurulmuştur.

Muhammed Ali Cinnah, 3 Haziran 1947 tarihli Tüm Hindistan Radyosu yayınında yapmış olduğu bağımsızlık bildirisi temalı konuşmasında, öncelikle gücün iki devlete transferi sürecinin barışçıl yaklaşımlarla yönetilmesi gerektiğini vurgulamış, planın kendilerini memnun etmeyen ve beklentilerini karşılamayan yönlerinin de olmasına rağmen, Hindistan Müslümanları için önemli bir kazanımın habercisi olduğunu anlatmıştır. Tarihî konuşmanın tam metni aşağıdaki gibidir:

Majestelerinin Hükûmeti'nin Hindistan halkına yetki devri planını içeren açıklaması şimdiden yayınlandı ve yarın sabah Hindistan'da ve yurtdışında yayınlanmak üzere basına açıklanacak. En ciddi değerlendirmemizi yapmamız için planın ana hatlarını veriyor. Soğukkanlılıkla, sakin ve sükunetle incelememiz gerekiyor. 400 milyon insanın yaşadığı bu büyük alt kıtanın karmaşık siyasi sorununun çözümünde önemli kararlar almamız ve karşı karşıya olduğumuz ciddi sorunları aşmamız gerektiğini hatırlamalıyız. Gerçekleştirme-

³² Dar, Farooq Ahmad, "Jinnah and The Lahor Resolution". Journal of Research Society of Pakistan, 2015, Volume 52, No 1, s. 207.

miz gereken meşakkatli ve çetin görevlerimizin dünyada eşi benzeri yoktur.

Özellikle Hindistanlı liderlerin omuzlarında ağır sorumluluklar vardır. Bu nedenle, güç aktarımının barışçıl ve düzenli bir şekilde yapıldığını gözlemleyebilmek için tüm enerjimizi harekete geçirmeli ve konsantre olmalıyız. Barış ve düzeni korumak için her topluluğa ve özellikle Müslüman Hindistan'a en içten şekilde sesleniyorum. Planı, planın içerdiklerini ve ruhunu fazlasıyla inceliyor, sonuca varıyor ve kararlarımızı alıyor. Bu kritik anda bize yol göstermesini ve bir bütün olarak planın toplamını göz önünde bulundurarak sorumluluklarımızı akıllıca ve devlet adamı akıllığıyla yerine getirmemizi sağlamasını Allah'tan niyaz ederim.

Planın bazı mühim açılardan bizim görüşümüze uymadığı açıktır ve planın ele aldığı bazı konulara katıldığımızı veya bunlardan memnun olduğumuzu söyleyemeyiz-hissedemeyiz. Şimdi, Majestelerinin Hükümeti tarafından bize sunulan planın, bizim tarafımızdan bir uzlaşma veya anlaşma olarak kabul edilip edilmeyeceğini değerlendirmemiz gerekiyor. Bu noktada, 9 Haziran Pazartesi günü toplantıya çağrılan Tüm Hindistan Müslüman Birliği Konseyi'nin kararına peşin hüküm vermek istemiyorum, nihai karar ancak tüzüğümüze, içtihatlarımıza ve uygulamalarımıza göre bu Konsey tarafından alınabilir. Ama genel olarak, toplayabildiğim bilgiler kadarıyla, Delhi'deki Müslüman Birliği çevrelerindeki tepki umut vericiydi. Tabii ki, nihai kararı vermeden önce artıları ve eksileri açısından planın çok dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekiyor. Genel Vali'nin çeşitli güçlere karşı çok cesurca savaştığını hissettiğimi söylemeliyim ve aklımda bıraktığı izlenim, yüksek bir adalet ve tarafsızlık duygusuyla harekete geçtiği yönünde. Görevini yerine getirmesi ve Hindistan halklarına barışçıl ve düzenli bir şekilde iktidarı devretmesi için görevini daha az zor hâle getirmek ve elimizden geldiğince ona yardım etmek bize kalmıştır. Şimdi, yayınlanan plan, 11. paragrafta, Kuzey Batı Sınır Eyaletindeki Yasama Meclisi seçmenlerine, 4. paragraftaki iki alternatiften hangisini benimsemek istediklerini seçecekleri bir referandum yapılacağını açıkça gösteriyor ve referandum İl Hükümeti ile istişare içinde Genel Vali himayesinde yapılacaktır. Bu nedenle, Sınır Eyaleti halkının kararının ve yetkisinin, Pakistan Kurucu Meclisine mi yoksa Hindustan Kurucu Meclisine mi katılmak

isteyip istemedikleri konusunda elde edileceği açıktır. Bu şartlar altında, Sınır Eyaleti Müslüman Birliği'nden, mecburen başvurdıkları barışçıl sivil itaatsizlik hareketini geri çekmesini talep ediyorum ve Müslüman Birliği'nin tüm liderlerini ve genel olarak Müslümanları, sınır halkımızı, kararlarını Pakistan Kurucu Meclisi'ne katılmaya güçlü bir oy vermeleri için örgütlemeye çağırıyorum.

Tüm Müslüman sınıfları tarafından ve özellikle de sınır bölgesi kadınlarının büyük bir kısmı tarafından, sivil özgürlüklerimiz için verilen mücadelede çekilen acılar ve gösterilen fedakarlıklar için takdirimi ifade etmekte zorlanıyorum. Suçu paylaştırmadan, ki bunu yapmanın sırası değil, acı çekenlere, ölenlere veya malları yıkıma uğrayanlara derinden sempati duyuyorum. Ve sınır bölgesinin bu referandumu barışçıl bir şekilde geçirmesini ve sınır bölgesi halkının adil, özgür ve doğru bir karara erişebilmesinin herkesin kaygısı olması gerektiğini hararetle umuyorum. Bir kez daha herkese barış ve düzenin korunması çağrısında bulunuyorum. Yaşasın Pakistan!³³

4 Haziran tarihinde ise Cinnah, Nehru, Baldiv Singh ve Mountbatten bir radyo programına katılarak kurulacak iki devlet hakkında bilgiler vermişler, Mountbatten daha önce Haziran 1948 olarak belirlenen bölünme tarihinin 14 Ağustos 1947 olarak değiştirildiğini açıklamıştır. Planın halkla paylaşımının ertesinde, Tüm Hindistan Müslüman Partisi heyeti, 9 Haziran 1947 tarihinde Delhi'de gerçekleştirmiş oldukları toplantıda, Kongre Partisi yetkilileri ise 15 Haziran 1947 tarihindeki parti toplantısında planın son ve kesin hâlini resmî olarak kabul etmişlerdir. 18 Temmuz 1947 tarihinde İngiliz Parlamentosunun Hindistan ve Pakistan adı altında iki bağımsız devlet kurulmasını içeren yasayı kabul etmesiyle Hindistan'da bölünme süreci resmen başlamıştır.

³³ Cinnah, Muhammed Ali, *Jinnah Speeches as Governor-General of Pakistan, 1947-1948*, Sang e Meel Publications Lahor, 2013, s. 9-11.

Hindistan'a bağımsızlık kazandıracak ve Pakistan'ın kurulmasını sağlayacak olan tarihi 3 Haziran Planı aşağıdaki başlıkları ve özetlenerek aktarılan maddeleri içermiştir:

1. Yeni Dominyonlar

*1947 Ağustos ayının on beşinci gününden itibaren, Hindistan'da, Hindistan ve Pakistan adı altında iki yeni dominyon kurulacaktır.

2. Yeni Hâkimiyet Bölgeleri

Bu bölümün 3. ve 4. hükümlerine tabi olarak, belirlenen günden önce Majestelerinin egemenliği altındaki, İngiliz Hindistan'ına dâhil olan bölgeler artık Hindistan toprakları olacaktır. Bu bölümün 2. Hükümünde aşağıda belirtilen alanlar Pakistan toprakları olacaktır:

2.2. Doğu Bengal, Batı Pencab

3. Bengal ve Assam

*1935 Hindistan Anayasası'na göre şekillenen Bengal Eyaleti sona erecektir ve onun yerine Doğu Bengal (Pakistan) ve Batı Bengal (Hindistan) olarak bilinecek iki yeni eyalet oluşturulacaktır.

4. Pencab

*1935 Hindistan Anayasası'na göre şekillenen Pencab Eyaleti sona erecektir ve onun yerine Batı Pencab (Pakistan) ve Doğu Pencab (Hindistan) olarak bilinecek iki yeni eyalet oluşturulacaktır.

5. Yeni Dominyonların Genel Valisi

*Yeni Dominyonların her biri için, Majesteleri tarafından atanacak ve dominyon hükûmetinin amaçları doğrultusunda Majestelerini temsil edecek bir genel vali olacaktır. Şu şartla ki, yeni dominyonlardan herhangi birinin Yasama meclisi tarafından aksi yönde bir hüküm koyulmadığı takdirde, aynı kişi her iki dominyonun genel valisi olabilecektir.

6. Yeni Hâkimiyetler için Mevzuat

*Yeni dominyonların her birinin yasama meclisi, bölge dışı operasyonlara imkân tanıyan kanunlar da dahil olmak üzere, kanun yapma hususunda tam yetkiye sahip olacaktır.

7. Yeni Hâkimiyet Kurulmasının Sonuçları

*Birleşik Krallık'taki majestelerinin hükûmetinin, belirlenen günden hemen önce İngiliz Hindistan'ına dâhil olan bölgelerin hükûmetine karşı hiçbir yükümlülüğü bulunmayacaktır.

8. Yeni Dominyon Hükûmetleri İçin Geçici Hükûmler

*Yeni dominyonlar söz konusu olduğunda, dominyon yasama meclisinin yetkileri, dominyonun anayasasına ilişkin hükümler yapmak amacıyla, ilk etapta o dominyonun kurucu meclisi tarafından kullanılabilir ve bu kanunda dominyon yasama meclisine yapılan atıflar buna göre yorumlanacaktır.

9. Bu Kanunun Yürürlüğe Girmesi İçin Emirler

* Genel Vali kendisine gerekli ya da uygun görünen bir hükmü emirle yapar.

10. Devlet Hizmetleri Sekterliği

*Hindistan Hükûmeti Yasasının hükümlerini yürürlükte tutan bu yasanın hükümleri, devlet sekreterliği tarafından Hindistan'daki kraliyetteki kamu görevlerine ve sivil görevlere atamalara ilişkin ve kadro ayrılmalarına ilişkin hükümlere uygulanmayacaktır.

11. Hindistan Silahlı Kuvvetleri

*Genel vali tarafından bu yasanın önceki hükümleri uyarınca verilecek emirler, majestelerinin Hindistan silahlı kuvvetlerinin yeni hâkimiyetler arasında bölünmesi ve bölünme tamamlanıncaya kadar bu kuvvetlerin komuta ve idaresi için hükümler koyacaktır.

12. Hindistan'daki İngiliz Kuvvetleri

*Bu kanundaki hiçbir şey majestelerinin Birleşik Krallık'taki hükûmetinin veya Deniz Kuvvetleri Komutanlığının, Ordu Konseyinin, Hava Konseyinin ya da majestelerinin hükûmeti ile ilgili herhangi bir Birleşik Krallık otoritesinin, belirlenen günde veya sonrasında, yeni dominyonların birinde veya belirlenen günden önce Hindistan'a dâhil olan ve Hint kuvvetleri olmayan bölgelerden birinde olsun, yargı yetkisini ve otoritesini etkilemez.

13. Deniz Kuvvetleri

*Deniz disiplin yasasının Hint deniz kuvvetleri dışındaki majestelerinin deniz kuvvetlerine uygulanmasında, majestelerinin donanmasına ve majestelerinin gemilerine yapılan atıflar, tayin edilen günden itibaren majestelerinin Hint donanmasına veya gemilerine yapılan atıfları içermeyecektir.

14. Devlet Hizmetleri Sekreterliği ve Hindistan Öz Hesapları ile İlgili Hükümler

15. Devlet Hizmetleri Sekreterliği Tarafından ya da Devlet Hizmetlerine Karşı Yasal İşlemler

16. Aden

17. Bölünme Yetkisi

18. Mevcut Yasalara İlişkin Hükümler

19. Yorumlar

20. Kısa Başlık³⁴

Hindistan'ın bölünerek Pakistan'ın tarihteki yerini almasını öngören-iki ülkenin de dominyon statüsü kazandırılarak özgürlüğüne kavuşturulduğu unutulmamalı- bu tarihi plan 4 Temmuz 1947 tarihinde İngiltere Parlamentosunda kabul edilmiş, 18 Temmuz 1947'de ise yasalaşmıştır. İngiltere Parlamentosundan çıkan kesin karar ertesinde 15 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan resmen kurulmuştur.

Planda belirtilen yeni eyaletlerin oluşturulmasında referandum yapılması kararlaştırılmış ve bu referandumlar ve sınır oluşumları sonucunda iki ülke kesin sınır hatlarını oluşturmuştur. Bölünme planı dikkatle incelendiğinde, İngiliz hükûmetinin iki ülke üstündeki hâkimiyetinin tam olarak sonlanmadığı açıkça görülebilir. Zira İngilizler bölünme planına kendilerinin görevlendireceği genel valiler aracılığıyla, ülkelerin ulusal-uluslararası politikalarına müdahil olabilecekleri uygulamaları kolaylıkla gerçekleştirmelerine imkân tanıyacak alt maddeler eklemişler ve bu doğrultuda iki ülkenin ilk dönemlerini politik-askerî ve ekonomik anlamda yönlendirme hakkına sahip olmuşlardır.

3 Haziran Planı'nın bölünme isteğine dair referanduma işaret ettiği bölgelerde planın uygulanışı şu şekilde olmuştur:

Bengal bölgesinde 20 Haziran 1947 tarihinde oylama yapılmış ve yerel meclis 120 oya 90 oyla yeni kurucu mecliste olacakları kararını almıştır (Pakistan'a katılma kararı).

Pencab meclisi 23 Haziran 1947'de toplanmış ve 91 oya 21 oyla yeni meclise katılma kararı almıştır (Pakistan'a Katılma Kararı). Kuzeybatı Sınır Eyaletinde 6-17 Temmuz 1947 tarihleri referandum yapılmış ve 2, 784 oya karşılık 2,89,244 oyla yeni meclise katılma kararı alınmıştır. (Pakistan'a Katılma Kararı).

Sind Eyaletinde Yasama Meclisi 26 Haziran 1947'de toplanmış ve 30 oya 20 oy oranıyla yeni meclise katılım kararı almıştır. (Pakistan'a Katılma Kararı).

Eyalet meclislerinden çıkan neticeler sonucunda henüz resmî olarak olmasa da eyaletler bazında Pakistan ve Hindistan'ın ayrı eyalet hükûmetleri kurulmuştur.

İki ulus teorisi temelinde inşa edilen Pakistan, nüfus bakımından en büyük Müslüman ülkelerden biri olma sıfatıyla ayrıntıları sunulan bu karmaşık ve zorlu sürecin sonunda, Muhammed Ali Cinnah'ın 7 Ağustos 1947 ta-

rihinde Hindistan'dan ayrılıp Karaçi'ye gelmesinin ardından, 14 Ağustos 1947 tarihinde resmen kurulmuş, Lord Mountbatten Karaçi'ye gelerek gücü Pakistan hükûmetine devretmiştir. Hindu Kongre partisi istemeyerek de olsa Birleşik Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Müslüman devletin kurulmasını kabul etmiş ancak Müslümanların yeni ülkelerinde ekonomik, mali ve sosyal anlamda zorluklar yaşaması için büyük çaba sarf etmiştir. Pakistan meclisi ilk genel valisi olarak Muhammed Ali Cinnah'ı seçerken Hindular İngiliz Genel Vali Lord Mountbatten'ı yöneticileri olarak belirlemişler, bu durum ise onları iki ülkenin toprak ve mal paylaşımlarında imtiyazlı konuma yükseltmiştir.³⁵

Pakistan'ın yukarıda bahsettiğimiz üzere ilk Genel Valisi Muhammed Ali Cinnah, ilk başbakanı ise Liyakat Ali Han olmuştur.

Bu gelişmeler ışığında yeni ülke Pakistan'ın yöneticileri büyük sorunlarla baş başa kalmış, İngilizlerin yanlı tutumlarından ötürü hevesle çıkmış oldukları bağımsızlık serüveninde endişe ve karamsarlığa kapılmaya başlamışlardır. Hindistan'ın öngörülen tarihten önce bölünmesi, bölünme taslağında finansal ve askerî varlıkların hangi oranda pay edileceğine dair net ibareler bulunmaması ve İngiliz vali Lord Mountbatten'ın uzlaştırıcı rolünden sıyrılıp taraf niteliğine bürünmesini sağlayacak bir kararla Hindistan genel valisi yapılması sonucunda Pakistan mali ve askerî varlıkların paylaşımı, sınırların oluşumu, eyaletlerin durumu ve

Muhammed Ali Cinnah'a ve Müslüman Birliği Partisi liderlerine Pakistan'ın kuruluş döneminde, geçiş süreci Lord Mountbatten'ı genel vali olarak kabul etmemeleri dolayısıyla günümüze kadar geçen zaman diliminde oldukça eleştiri de yöneltmiştir. Bu karara muhalefet edenler, Lord Mountbatten'ın vali kabul edilmesinin, bölünme sürecindeki kaosu, insanlık dramının ve Pakistan'ın hak kayıplarının önüne geçeceği fikrinde birleşmişlerdir.

sulama kanallarının hâkimiyeti gibi konularda Hindistan tarafına göre daha az kazanımlar elde etmiştir.

Örneğin bölünme öncesinde kesin hatlarla çerçevesi çizilmesi gereken bazı bölgelerdeki sınır hatları bölünmenin ertesinde 16 Ağustos 1947 tarihinde kurulan bir sınır komisyonu ile belirlenme gayretine düşülmüş, bunun neticesinde Pakistan'ın güçsüz bir ülke olarak doğmasına vesile olacak birçok karar alınmıştır. Jüt ihracatında önemli bir payı olmasından ötürü ticari olarak Bengal'in oldukça önemli bir bölgesi olan Kalküta ve Pencab'ın Müslüman yoğun bölgeleri Firozpur ve Gurdaspur Hindistan'a devredilmiş, yine Pakistan'ın tarımsal faaliyetleri için oldukça mühim olan nehirlerin doğduğu birçok bölge Hindistan tarafında bırakılmıştır. Özellikle Gurdaspur'a ayrı bir parantez açmak gereklidir. Bu bölge günümüzde dahi süren Keşmir sorununa doğrudan etki eden bir bölge olarak tarif edilir. Zira Hindistan bu bölgeyi ele geçirmesi ile birlikte Keşmir'e bir sınır koridoru kurabilmiştir. Bu durum İngilizlerin prensliklere hangi ülkeye katılacaklarını coğrafi ve demografik parametreler göz önünde bulundurarak belirlemeleri tavsiyesi bulunduğu gerçekliğiyle Hindistan'ın bölge üzerinde hak iddia edebilmesinin önünü açmıştır. Firozpur bölgesi ise ana sulama kanallarının olduğu bir bölge olması dolayısıyla Pakistan için hayati bir öneme sahiptir. Ancak bu bölge aynı şekilde Hindistan sınırlarına dahil edilmiş ve Pakistan'ın tarımsal faaliyetleri gerçekleştirmede Hindistan'ın güdümünde olmasıyla sonuçlanabilecek bir hataya sebebiyet verilmiştir.

Pakistan'ın kuruluşunun ilk yıllarında karşılaştığı bu oldukça büyük ve kısa sürede çözülmesi zor olan sorunlar göstermektedir ki bölünme süreci irdelenirken Hindistan'ın 'niçin' bölündüğü değil 'nasıl' bölündüğü³⁶ çalış-

³⁶ Ali, Rabia Umar, "Planning for the Partition of India 1947: A Scuttled Affair", Pakistan Journal of History and Culture, 2009, Volume XXX, No I.

manın merkezine oturtulmalı ve bu doğrultuda gelişmeler anlamlandırılmalıdır. Zira Hindistan'ın aceleci bir bölünme taslağıyla bölünmesiyle tarih sahnesine çıkan Pakistan Devleti, Hindistan'ın 'nasıl' bölündüğü sorusunun karşılığında alınan 'adaletsiz ve yeni sorunlara gebe' cevabı sonucunda, bir dizi çözümü zor problemle karşı karşıya kalmıştır. Müslümanların iki ulus teorisi kapsamında girişmiş oldukları kendilerine ait bağımsız Müslüman devlet temalı özgürlük hareketleri nihayete erişmiş olsa da yeni devletlerine giden uzun yolda İngilizlerin bölgeden çekilirken bölünme taslağına ve sınır oluşum komisyonlarının raporlarındaki maddelere yerleştirdikleri temsili mayınlar bir bir patlamış, Hindistanlı Müslümanlar ve geride bıraktıkları Hindistanlılar bu patlamalar sebebiyle dünya tarihinin en sancılı acılarını tatmışlardır. Pakistan ise bu sorunlu İngiliz bölünme planından en çok nasibini alan ülke olmuştur. Hindistanlı Müslümanların Hint alt kıtasında kurulacak bir Müslüman devletin alt kıtadaki Hindular ve Müslümanlar arasındaki sorunları kökten çözeceği hipotezi, İngilizlerin aceleci tavırları ve bilinçli kayırmacılığı, Hindistan tarafının ise fırsatçı siyasi hamleleri neticesinde bölünmenin ertesi gününde çökmüş, artık iki ayrı devlet olarak yola devam etme kararı alan bu iki toplum arasında daha büyük sorunlar baş göstermiştir. Dahası bu iki ülkenin acemi siyasi kararları milyonlarca insanın hayatını etkilemiş, alt kıtada bu dönemde dünya tarihinde eşine az rastlanan acıyla dolu toplumsal buhranlar yaşanmıştır.

Pakistan Kuruluyor: Radcliffe Sınır Komisyonu

3 Haziran 1947 tarihinde yayımlanan ve Hindistan'a özgürlük vadederken Pakistan'ın kuruluşunu öngören tarihi bildiri, iki ülkenin uzlaşa sağlanamayan-özellikle Pencab ve Bengal eyaletleri- sınırlarının belirlenmesi için bir sınır ko-

misyonu kurulmasını da gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda Haziran 1947’de bir komisyon kurulmuş, 8 Temmuz 1947 tarihinde Hindistan’a gelen Sir Cyril Radcliffe bu komisyonun başına atanmıştır. Radcliffe Sınır Komisyonu’na İngiliz hükûmeti tarafından Doğu ve Batı Pakistan’ın sınırlarını tayin etme, yani Pencab ve Bengal eyaletlerini ikiye bölme ve sınırlarını belirleme yetkisi verilmiş ve alınacak kararların nihai ve bağlayıcı olacağı iki ülke yetkililerine bildirilmiştir. Radcliffe Sınır Komisyonu Pencab ve Bengal için iki ayrı alt komisyona ayrılmış ve her iki komisyonun yürütücülüğünü de Sir Cyril Radcliffe üstlenmiştir. Bengal ve Pencab eyaletlerinin sınırlarını belirleyecek olan komisyonlar aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Pencab Sınır Komisyonu

Hâkim Din Muhammed (Pakistan)
 Hâkim Muhammed Munir (Pakistan)
 Hâkim Mehr Chand Mahajan (Hindistan)
 Hâkim Tej Singh (Hindistan)

Bengal Sınır Komisyonu

Hâkim Abu Salih Muhammed (Pakistan)
 Hâkim M. Akram (Pakistan)
 Hâkim S.A. Rehman (Pakistan)
 Hâkim C.C. Biswas (Hindistan)
 Hâkim B.K. Mukerjee (Hindistan)

Radcliffe Sınır Komisyonu üyeleri çeşitli görüşmeler sonucunda nihai bir karara varamamışlar, iki ülke arasında sınır sorunu komisyonda uzlaşa içinde çözüme kavuşturulamamıştır. Bu doğrultuda son kararı komisyonlarda öne

sürülen temel savları dikkate almadan Sir Cyril Radcliffe vermiş ve Müslüman üyelerin muhalif çıkışlarına aldırmadan Müslüman çoğunlukların olduğu ve 3 Haziran Bildirisine göre Pakistan'a katılması gereken bölgeleri Hindistan'a devretmiştir. Açıkçası Hindistan ve Pakistan arasında günümüze kadar süregelen temel siyasi sorunların ana kaynağı da bu şekilde oluşmuştur. Radcliffe Sınır Komisyonu'nun kararları dikkatlice incelendiğinde, Pakistan'ın yeni bir ülke olarak ilk yıllarda yaşadığı temel sorunların da bu komisyon kararlarının bir uzantısı olduğu görülebilir. Bu kararlar neticesinde Müslüman çoğunluklu bölgeler Hindistan'a devredilmiş ve Pencab ve Bengal eyaletlerinin stratejik önemi olan bölgeleri Pakistan'ın elinden alınmıştır.

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun almış olduğu kararlar neticesinde Pakistan'ın kesinleşen sınırları şu şekilde oluşmuştur:

Batı Pakistan

Batı Pencab;

Lahor Bölgesi: Guccranvala, Gurdaspur, Lahor, Şeyhpura, Sialkot

Ravalpindi Bölgesi: Attok, Guccrat, Celum, Mianvali, Ravalpindi, Şahpur

Multan Bölgesi: Dera Gazi Han, Cang, Lialpur, Montgomeri, Multan, Muzaffargarh.

Kuzeybatı Sınır Eyaleti

Sind

Beluçistan

Amb

Çitral

Dir

Svat

Doğu Pakistan

Doğu Bengal
 Siylet
 Noakhali
 Tippera
 Chittagong'un Aşiret Bölgeleri
 Bakarganc
 Feridpur
 Miymensingh
 Cessore
 Murşidabad
 Nadia
 Bogra
 Dinacpur
 Malda
 Pabna
 Racşahi
 Rangpur

Sir Cyril Radcliffe'nin taraflı tutumu neticesinde, Kalküta, Murşidabad, Nadia, Gurdaspur, Patankot, Culandar gibi stratejik anlamda çok önemli olan bölgeler Hindistan'a devredilmiştir. Örneğin Kalküta'nın Hindistan'a devredilmesi sonucunda Pakistan, ticari değeri yüksek olan Jüt ürününden mahrum bırakılmış ve bu anlamda ekonomik kayba uğramıştır. Bengal'in en gelişmiş şehri olan Kalküta, köylü Müslüman halkın emekleriyle bu konuma erişmiş ancak alınan kararlarda bu durum göz ardı edilmiştir. Kalküta'nın tüm bunların dışında en önemli özelliği Pakistan'a kara, hava veya demir yolu kullanarak Hindistan'ın içinden geçmeden, deniz yoluyla Bengal'e ulaşma imkânı tanıyacak bir bölge olmasıdır. Dolayısıyla Pakistan'ın burayı kaybetmesi, 1971 yılında kaybedeceği Doğu Pakistan topraklarının elden çıkış sürecinin ilk adımı olmuştur. Bu

bölgelerin Hindistan'a kusurlu ve art niyetli devri Pakistan için sadece toprak ve gelir kaybına neden olmamış aynı zamanda bölge halkının yaşamları için gerekli olan temel kaynakların da egemenliğinin Hindistan'a kaptırılması sonucunu doğurmuştur. Zira, Pakistan için gerekli olan, elektrik ve su gibi temel kaynaklar Hindistan'ın inisiyatifine bırakılmış ve bu belirli bir dönem Pakistan devletini oldukça zor bir duruma sokmuştur. Pakistan'ın tarımsal faaliyetleri için mühim olan su kanallarının büyük bölümü, sorunlu bölme uygulamaları dolayısıyla Hindistan tarafında kalmış ve özellikle Pencab bölgesinde yaşayan çiftçiler için bu durum üretim anlamında büyük sorunlar doğurmuştur.

Sir Radcliffe öncülüğündeki sınır komisyonunun aldığı taraflı kararlardan en önemlisi günümüzde Hindistan ve Pakistan'ın sorunlu siyasal ilişkilerinin temel kaynağı olan Keşmir'in geleceğini de etkileyen Pencab eyaletindeki Gurdaspur bölgesinin büyük kısmının ve bölgenin en önemli noktası Patankot'un Hindistan'a devredilmesi olmuştur. Büyük bölümü Müslüman olan Gurdaspur'un önemi Patankot bağlantısı dolayısıyla, Keşmir ile Hindistan arasında bir bağ kurulmasını sağlayacak bir konumda olmasından ileri gelmektedir. Bölünme döneminde Keşmir'e ulaşım sağlayan iki ana yolun (1. Ravalpindi-Murree-Muzaffarabad-Baramula-Srinagar. 2. Sialkot-Cammu-Banihal) bölünme koşulları incelendiğinde Pakistan tarafında kalan bölgelerde bulunması, Keşmir'e giden üçüncü seçenek olan ve Gurdaspur'dan geçen rotanın Hindistan açısından kıymetini artırmıştır. %51,14'ü Müslüman olan Gurdaspur bölgesinin kendilerine katılmasıyla Hindistan, Pakistan ile 900 mil sınırı olan ve bu ülkenin doğal olarak devamı niteliğinde görülen Keşmir'e bir sınır oluşturmayı başarmış ve böylelikle Keşmir'e direk ulaşım sağlayan bu rotanın yeni sahibi olmuştur. Bu gelişme dönemsel koşullar göz önün-

de bulundurulduğunda oldukça önemli ve değerlidir. Araştırmacı Christopher Snedden Gurdaspur'un Hindistan'a katılmasına dair şu ifadeleri aktarmıştır:

The Times'a göre Hari Singh önceleri coğrafi bağ nedeniyle Pakistan'a katılmaya sıcak bakıyordu. Ancak bölgedeki bazı Müslümanların Hindistan'a katılma istekleri ve Gurdaspur koridorunun Hindistan'a geçmesi onun fikrini terse çeviren etkenler oldu.³⁷

Tarihçi Ihsan H. Nadiem ise bu mevzuda yapmış olduğu tespiti şöyle ifade eder:

Radcliffe Award'ın en tehlikeli sonucu Keşmir sınırı ve bölgesiyle ilgili olardı. Bu karardan ötürü çok kan aktı. İngilizler haksız şekilde Gurdaspur bölgesini Hindistan'a verdi ve böylelikle Hindistan toprakları Keşmir'e bağlanan bu koridora sahip oldu.³⁸

Gurdaspur ve diğer bölgelerin Hindistan'a devredilmesi stratejik sıkıntılara vesile olmasının yanı sıra insani dramların yaşanmasına da sebebiyet vermiştir. Özellikle Pencab bölgesinde, çoğunluk oldukları bölgelerden çıkmak zorunda bırakılan Müslümanlar, sınırı geçme serüvenlerinde ağır sorunlarla boğuşmak zorunda kalmış, kimileri yaşamlarını kaybederken, kimileri çocuklarını, eşlerini ya da ebeveynlerini kaybetmişlerdir.

Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman bürokratlar, başka seçenekleri olmadığını bildiklerinden, gönülsüz de olsa bu taraflı ve adaletsiz kararlara uymuşlar ve Pakistan'ın kuruluş sınırları böylece şekillenmiştir.

Pakistan bu gönülsüz ya da zorunlu anlaşmaya dayalı acil bölünme sürecinde birçok temel sorunla karşı karşıya

³⁷ Snedden, Christopher, *The Untold Story of the People of Azad Kashmir*, Oxford Press, Karachi, 2012, s. 35.

³⁸ Nadiem, Ihsan H., *A Brief History of Pakistan-From Earliest Times*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 2017, s. 182.

kalmıştır. Ülkenin yaşadığı-yaşayacağı sorunların önemli bir nedeni, Hindistan'ın ilk genel vali olarak İngilizlerin Hindistan'daki son yöneticisi olan Lord Mountbatten'ı seçmiş olmasıdır. Bu teklif Pakistan'a da iletilmiş ancak halk ve Muhammed Ali Cinnah bu öneriyi reddetmiştir. Lord Mountbatten'ın Hindistan'ın ilk valisi olması, bölünme sürecinde ve ertesindeki birçok anlaşmada Hindistan'ın lehine karar çıkmasını kolaylaştırmış, böylelikle Pakistanlılar, Hindistanlı Müslüman olarak İngiliz yönetiminde yıllarca yaşadıkları ayrımcı yaklaşımı, bu defa kurdukları devletin ilk yıllarında deneyimlemişlerdir.

III. BÖLÜM

Pakistan'ın I. Genel Valisi Muhammed Ali Cinnah ve Pakistan Devleti'nin İlk Kabinesi

Muhammed Ali Cinnah 7 Ağustos 1947 tarihinde büyük bir coşkuyla karşılandığı Karaçi'ye ulaşmış ve Pakistan 15 Ağustos 1947 tarihinde yaklaşık seksen milyon Müslüman nüfusa sahip bir ülke sıfatıyla kurulduğunu açıklamıştır. İngiliz Genel Vali Lord Mountbatten Karaçi'ye gelerek gücün Pakistan'a devrini resmî olarak gerçekleştirmiş ve Hindistanlı Müslümanların yüzyıllar süren özgürlük hareketleri başarıyla sonuçlanmıştır. 11 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan'ın Kurucu Meclisi başkanlığına seçilen ve Pakistan'ın ilk genel valisi olan Muhammed Ali Cinnah, yapmış olduğu ilk toplantıda, bağımsızlık uğruna yaşamlarını feda eden halkına minnettar olduğunu vurgulamış ve Hindistan ile iyi ilişkiler kurmak istediklerini belirterek, bu ayrılığın iki düşmandan ziyade iki dost ülkenin doğmasına vesile olması temennisini dile getirmiştir. Bu süreçte Pakistan'ın üstünde Hilal'in ve Ay'ın olduğu devlet bayrağı da takdim edilmiştir.

Pakistan araştırmacıları, Pakistan'ın kaosun içine doğduğu ve bu doğumun eksik olduğu fikrinde birleşmişlerdir. Zira Pakistan, eşi benzeri az görülür şekilde, kurulduğunda merkezî hükûmete, idari mekanizmaya, organize ordu gücüne, oturmuş mali sisteme ve başkente sahip olmamıştır. Dahası, Pakistan'ın kurulmasıyla birlikte Pakistan sınırlarında kalan bölgelerde-özellikle Pencab- çalışan

deneyimli Hindu ve Sih yönetici, bürokrat ve memurlar, bölgelerdeki çatışma ortamının etkisiyle yaşadıkları alanlardan ayrılarak Hindistan'a göç etmişlerdir. Eğitimli ve üst düzey yöneticilik yapabilecek Müslüman bürokratların sayıca az olmasından ötürü devlet mekanizmasında ciddi boşluklar doğmuş ve bu durum ülkenin verimli bir şekilde yönetilebilmesinin önünde büyük bir sorun yaratmıştır. Ayrıca devletin idaresi için gerekli olan resmî dokümanlar ve kayıtların büyük kısmı Hindistan'da kalmış, temel devlet dairelerinde çalışmak için gerekli fiziki olanaklar bölünme sürecinde hasar görmüştür. Muhammed Ali Cinnah, ülkenin acilen bir yönetime sahip olmasının ve bu doğrultuda temel yönetim dinamiklerinin oluşturulmasının gerekliliğinin farkındalığıyla, yakın arkadaşı ve Pakistan'ın kurulma sürecinde en önemli detekçisi Liyakat Ali Han ile birlikte kabine kurmak için girişimlere başlamıştır. Muhammed Ali Cinnah 15 Ağustos 1947 tarihinde kurucu kabineden tam yetkisini almış ve çalışma arkadaşlarından Muhammed Şerif'e derhal 1935 Hindistan Anayasası'nın modifiye edilmesi talimatını vermiştir. Pakistan'ın ilk kabinesi aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Başbakan: Navabzada Liyakat Ali Han

Savunma ve Dış İlişkiler Bakanı: Navabzada Liyakat Ali Han

Gıda, Sağlık ve Tarım Bakanı: Raca Gazanfer Ali Han

İletişim Bakanı: Serdar Abdul Rab Niştar

Ticaret, Sanayi ve Bayındırlık Bakanı: I.I. Chundrigar

Hukuk ve Çalışma Bakanı: Cogindar Nath Mandal

İçişleri, Bilgi ve Eğitim Bakanı: Fazlur Rahman

Maliye Bakanı: Gulam Muhammed

Muhammed Ali Cinnah ve kabinesinin ilk önemli işleri Karaçi şehrini Pakistan'ın başkenti yapmaları olmuştur.

İlk Adımlar, İlk Zorluklar

Pakistan Hükûmeti İngilizlerin Hindistan yanlısı tutumu, Sihlerin militarist eylemleri ve Hinduların bölünmeyi hazmedememe sıkıntısı nedeniyle, kuruluşunun ilk günlerinden itibaren iç ve dış birçok meseleyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Hindistan Kongre Partisi yöneticileri, Pakistan'ın kuruluşuna engel olamamanın vermiş olduğu can sıkıntısının etkisiyle, gücünü büyük bir çabanın sonucu doğan Pakistan'ın gelişimini durdurmak ya da sakat gelişimini sağlamak için kullanmıştır. Hindu kongre Partisi yöneticilerinin niyeti Pakistan'ı güçsüz kılarak Hint alt kıtasında kendi hükûmranlıklarını sürdürmek ve Pakistan'ı kendilerine muhtaç bir devlet hâline getirmek olmuştur. Bunun dışında Pakistan devlet mekanizması oluşturmada, iç isyanları bastırmada, mültecilerin yerleşik hayata geçmelerini sağlamada, ekonomik kaynak yaratmada ve yargı, yürütme ve yasama organları oluşturmada oldukça güçlük çekmiştir. Tüm bu sorunlara rağmen Muhammed Ali Cinnah ve kabinesi gerek dış ilişkiler gerekse iç işleyiş anlamında oldukça başarılı adımlar atmışlar ve Pakistan'ın ayakları üzerinde durmasını sağlayacak çeşitli reformlar yaparak ülkeyi Güney Asya'nın güçlü devletleri arasına sokabilmek için yoğun mesai harcamışlardır. Muhammed Ali Cinnah'ın genel valilik döneminde Karaçi'yi başkent yaparak bölgedeki Sindli politikacıları ve halkı merkezî hükûmete bağlı birer unsur hâline getirmesi ve 1948 yılında yayınlandığı sanayi politikası bildirgesi ile endüstrileşmenin önündeki engelleri kaldırması dolayısıyla Pakistan, emekleme dönemini daha fazla kalıcı hasar almadan tamamlamıştır. Cinnah'ın kısa sürecek yönetim döneminde en hassas olduğu noktalar ise azınlıkların korunması, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması ve mezhebe dayalı siyaset ve hizmet anlayışının terk edilmesi olmuştur. Cinnah, özgürlükler ülkesi olarak hayal ettiği Pakistan'ı, yönetimi

boyunca bir hoşgörü merkezi hâline getirmiştir. Bu olumlu gelişmelerin yanında, Pakistan'ı kuruluş sürecinde kitlesel göç ve mültecilik, temel kaynakların adaletsiz bölüşümü, prens devletlerin haksız gaspı, sulama kanallarındaki uzlaşsızlık ve güvenlik gibi sorunlar karşılamış ve hükûmet bu sorunların çözülmesi için girişimlere başlamıştır.

Mülteci Sorunu ve Mesken Sıkıntısı

Hindistan'ın bölünmesi ve Pakistan'ın kurulmasının bir gerçeğe dönüşmeye başladığı yıllarda, Hindu, Müslüman ve Sih gruplar arasında sürtüşmeler artmaya başlamış ve birçok bölgede sivil isyanlar baş göstermiştir. Müslüman ve Hindu liderlerin tansiyonun düşürülmesine yönelik tavsiyelerine rağmen, Şubat-Ağustos 1947 tarihleri arasında Müslümanlar ve Hindu-Sih gruplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve çok sayıda insan bu çatışmalardan ötürü yaşamını kaybetmiştir. Sınır komisyonunun duyurduğu kararlar neticesinde milyonlarca Müslüman yaşadıkları bölgelerden ayrılarak Pakistan tarafına göç etmiş, aynı şekilde milyonlarca Hindu ve Sih, ait oldukları yaşam alanlarını terk ederek Hindistan tarafına geçmiştir. Yapılan çalışmalar bu süreçte yaklaşık on milyon insanın yer değiştirdiği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bu geniş kapsamlı göçler esnasında yağma, tecavüz, kaçırma, hırsızlık, kaçakçılık isyan doruğa çıkmış, milyonlarca insan vefat etmiş, yirmi milyon insan evsiz, yurtsuz kalmıştır. Kimi kadınlar kaçırılarak taciz ve tecavüze uğramış, kimi çocuklar anne ve babalarından kopararak yaşamları karartılmış, kimi anne babalar ise evlatlarının gözleri önünde katledilmesine şahit olmak zorunda bırakılmıştır.

İngilizlerin amatör bölünme planının yarattığı travmalar hakkında, bizzat bu süreci deneyimlemiş olan ünlü

Urdu öykü yazarı Saadat Hasan Manto şu ifadeleri kullanmıştır:

“Son birkaç ayda, adına Hindistan denen bu topraklarda kan nehirleri öyle çok aktı ki cennet bile hayrete düştü... Kan ve çelik, savaş ve tüfek, insanlık tarihinde yeni değil. Adem’in çocukları her zaman bu oyunların içinde yer aldı. Ama insanın renkli tarihinin hiçbir kısmında bu şekilde biten bir oyunun örneği daha yoktur”.¹

Bu buhranlı ve kaotik süreçten en çok etkilenen Müslümanlar olmuş, Pencab bölgesinin önemli bir gücü olan ve Master Tara Singh öncülüğünde militarist eylemlere başlayan Sihler ve onları destekleyen Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) organizasyonu altında toplanan militan Hindu grupların baskı ve zulümlerinden bunalan Müslüman halk, çaresiz bir şekilde evlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Doğu Pencab’da toplandıkları kamplarda ölüme, baskıya ve zulme maruz kalan Müslümanlar Pakistan’a göç etmeye başlamışlardır. Yeterli ulaşım olanakları olmadığından, Müslümanların büyük bir kısmı yaya bir şekilde sınırı geçmek için yola koyulmuşlar, yolculukları esnasında yine Hindu ve Sih militarist gruplar tarafından yolları kesilmiş ve büyük bir zulme uğramışlardır. Pakistan’a yaklaşık beş milyonu Müslümanların ağır şiddete maruz kaldığı Doğu Pencab bölgesinden giren yaklaşık altı buçuk milyon Müslüman göç etmiştir.

Pakistan yeni bir ülke olduğundan, bu denli yüksek sayıda insanın ülkeye girmesinden ötürü çeşitli sorunlar meydana gelmiştir. Hindistan’da baskıya ve şiddete maruz kalan Müslümanlar canlarını kurtarmanın derdiyle, ellerindeki her şeyi geride bırakarak yollara düşmüş, bu nedenle göç süresince yiyecek, içecek ve ilaç temini hususunda zorlanmışlardır. Diğer bir sorun mesken ve yerleşilen sı-

Jalal, Ayesha, *Bölünmenin Acısı*, Çev. Burak Demiryakan, zoomkitap, İstanbul, 2015, s.17.

ğınma kamplarında temel insani kaynaklara erişim kısıtlılığı olmuştur. Özellikle Karaçi'de ve Batı Pencab'da buralara göç eden milyonlarca insanın barınması için yeterli sayıda mesken olmadığından bu mülteciler kurulan geçici sığınma kamplarında karşılanmış, ardından çok azı kısa sürede kalıcı evlerine kavuşabilmiştir. Milyonlarca insanın yaşama tutunmaya çalıştığı sığınma kamplarında Pakistan devleti yeni ve henüz devlet mekanizması oturmamış bir ülke olmasına rağmen, büyük bir gayret içinde su, ekmek, sağlık ekipmanları gibi temel insani kaynakları insanların hizmetine sunmuş ancak yine de büyük bir kargaşa ve dram yaşanmıştır. Kamplara sağlık malzemeleri yeteri kadar ulaştırılamadığından birçok hastalık baş göstermiş ve buna bağlı olarak çok sayıda ölüm olmuştur. Aynı zamanda temel gıda üretimi ve dağıtımı konusunda henüz verimli bir sistem kurulamadığından, gerek kamplardaki kişiler gerekse evi olan ve uzun süredir Pakistan tarafında yaşayan ancak çok sayıda insanın bölgelerine gelmesinden ötürü kaynak bölüşümü dolayısıyla temel gıdaya erişim güclüğü çekmeye başlayan yerli halk büyük sorunlar yaşamıştır. Hükûmetin girişimleriyle sığınma kamplarında rehabilitasyon merkezleri kurulmuş, büyük bir melankolinin hâkim olduğu ortamda, evlerinden kopup bilmedikleri bir serüvene atılmak zorunda bırakılan insanların yıkıma uğramış ruh hâlleri onarılmaya çalışılmıştır. Pakistan hükûmetinin bu gayretine yerel halk da katılmış, Batı Pencab halkı, sınırı geçen soydaşlarına yiyecek, içecek desteğinde bulunmuş, onlara barınak olanağı sağlamıştır. Pakistan Devleti, sığınmacıların barınabilmesi için Sahival, Faisalabad, Cang, Sukkur ve Karaçi gibi bölgelerde büyük sığınma kampları oluşturmuş ve aş evleri kurmuş ve bu büyük göç dalgasının olumsuz etkilerini en aza indirmeyi başarmıştır. Sınırlarda yaşanan problemleri çözüme kavuşturmak adına Pakistan ve Hindistan devletleri çeşitli anlaşmalar yapmış ve özellikle Batı

ve Doğu Pencab bölgelerinde yaşanan yağma, kaçırılma ve suikast gibi travmatik olaylar büyük oranda azaltılmıştır.

Göç sorununu doğuran bir diğer durum ise ülkenin batısındaki komşusu Afganistan'dan Pakistan'a başlayan Peştun Göç Hareketi olmuştur. Pakistan Hindistan'dan göç eden halkına konaklama ve iş fırsatı yaratamamışken, farklı bir ülkeden gelen insanlara da ev sahipliği yapmak durumunda kalmış ve bu gelişme özellikle Pakistan'ın ilerleyen senelerde ülkenin batısındaki merkezî yönetim zafiyetinin oluşma sürecine fide ekmiştir.

Varlıkların Bölüşümü ve Güvenlik Sorunu

İngilizler, Hindu liderler ve Pakistanlı liderler arasında yapılan anlaşmalar doğrultusunda, Hindistan'daki gelir varlıklarından yüzde beş kadarının Pakistan'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Mali olarak yaklaşık dört milyar rupiden Pakistan'ın payına düşecek olan yedi yüz elli milyon rupi, Hindistan'ın siyasi manevraları neticesinde daha da azaltılmış ve ilk olarak iki yüz milyon rupi ödeme yapılmıştır. Bölüşüm esnasında ortaya çıkan sınır ve prens devletler sorunları dolayısıyla iki ülke arasındaki ipler iyice gerilmiş ve Hindistan, Pakistan'ın güçsüz kalması için İngilizlerin de desteğini alarak türlü oyunlar çevirmeye başlamıştır. Ancak Pakistan'ın olayı Birleşmiş Milletler'e taşıması ve Hindu lider Gandi'nin aklı selim davranması sonucunda Pakistan'a beş yüz milyon rupi daha ödeme yapılmıştır. Hindistan'ın geliri göz önüne alındığında oldukça az olan bu pay Pakistan hükûmeti tarafından eleştirilse de anlaşma maddeleri gereği mecburen kabul edilmiştir. Kaynakların bölüşümünde bir diğer sorun askerî varlıkların bölüşümünde ortaya çıkmıştır. Yaklaşık kırk adet olan silah fabrikasından sadece beş adeti Pakistan'a verilmiş, on dört

bin beş yüz ton cephaneden ise yaklaşık dört bin yedi yüz üç ton kadar Pakistan'a devredilmiştir. Pakistan hükûmeti bu adaletsiz bölüşüm sonucunda Vah bölgesinde bir askerî teçhizat üretimi yapan fabrika kurulması kararı almış ve bu sıkıntılı süreci onarma yolları aramaya başlamıştır. Dahası İngiltere hükûmeti Muhammed Ali Cinnah'a iki ülkenin ortak orduya sahip olması önerisini sunmuş ancak Muhammed Ali Cinnah Pakistan'ın kendi ordusu olmadan bağımsız olamayacağını bildirerek bu ilginç ve tehlikeli teklifi reddetmiştir.

Pakistan'ın güvenlik sorunu sadece bu gelişmeler kaynaklı olmamıştır. 1857 yılındaki Müslüman isyanlarının bir diyeti olarak İngilizler Hindistan ordusunda genellikle Hinduları görevlendirmiş ve bu nedenle ordunun büyük kısmı Hindu askerlerden oluşmuştur. Dolayısıyla bölünme döneminde Pakistan ordusunun kurulabilmesi için çok az sayıda yetişmiş asker mevcuttur. Müslüman askerlerin büyük bölümünün Hindistan yönetiminde bırakılan bölgelerde görev yapması ise yine Pakistan için bir dezavantaj teşkil etmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında Hindistan ordusunun yüzde atmış beşlik bölümü Hindistan'da kalmış, Pakistan'ın payına ise yüzde otuz beşlik bir askerî bölüm düşmüştür. Bu durum Pakistan için özellikle ilk dönemlerde Hindistan ile yaşadığı sınır sorunlarında büyük sıkıntı yaratmıştır. Güçlü Hindistan ordusu karşısında yeni kurulmasının ve düzenli bir statüye henüz kavuşamamasının etkisiyle Pakistan ordusu güçsüz kalmış, bu durum siyasi olarak hükûmetin de elini kolunu bağlamıştır. Zira Hindistan bu zaafiyetten faydalanarak Müslüman çoğunluğun yaşadığı ve Pakistan'a dâhil olması gereken eyaletleri işgal etmiş ve Pakistan bu duruma karşılık verememiştir. Pakistan ordusunda görev yapan subayların büyük kısmının İngilizlerden oluşması ise Muhammed Ali Cinnah ve

kabinesinin siyasi manevralarının kısıtlanmasını sağlayan diğer önemli sorunlardan olmuştur.

Sulama Kanalları Sorunu

Radcliffe Sınır Komiyonu'nun kararları neticesinde Pencab'ın Batı ve Doğu Pencab olarak ikiye bölünmesi ileride yaşanacak çok sayıda sorunun temel kaynağı olmuştur. İngilizlerin sorunlu sınır çizgisi neticesinde, Pencab bölgesinin verimli tarım arazileri Pakistan tarafında kalmış, bu arazilerin muhtaç olduğu sulama kanalları ise Hindistan'ın hâkimiyetine geçmiştir. Sutlec, Ravi ve Bias nehirlerinin Hindistan'da doğarak Pakistan tarafına akması, Hindistan'lı siyasi liderlerin ellerine stratejik bir güç vermiş ve bu liderler Pakistan'ı güçsüzleştirmek için bu avantajlarını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Dahası yine sorunlu bir anlaşma metni ile Hindistan'a devredilen Cammu ve Keşmir bölgesinden Pakistan'a akan ve Pakistan'ın zirai gelişimi için elzem olan Celum, Cenab ve İndus nehirleri, yine Hindistan'ın insiyatifine bırakılmış ve Pakistan zor bir durumun içine itilmiştir. İki ülkeyi karşı karşıya getiren ana sorun Hindistan tarafındaki Firuzpur'dan doğan ve Pakistan'ın sınırlarında olan Batı Pencab'daki Bari Doab Kanal'a gelen su kaynağı olmuştur. Hindistan sınırlarında kalan bu kaynakların kullanımının kendilerine ait olması gerektiğini savunurken, Pakistanlı siyasi liderler, bu kaynakların Pakistan'ın ekonomik gelişimi ve toplum yaşamı için önem arz ettiğini öne sürerek uluslararası hukuk gereği kullanım hakları olduğunu savunmuştur.

Hindistan'ın siyasi liderleri ilk dönemlerde su kanallarının kullanımına izin vereceklerine dair demeçler verseler de 1 Nisan 1948 tarihinde sulama kanallarının akışını kesmişlerdir. Bunun üzerine Pakistan hükûmeti bir yandan

uluslararası alanda hakkını arama gayretine düşmüş, öte yandan alternatif sulama olanakları geliştirmekle meşgul olmuştur. 1952 yılında dönemin Dünya Bankası başkanı Eugene Black, sorunun çözümü için diyalog kurulması çağrısı yaparak kendilerinin de çözüm için finansal destek sağlayacakları açıklaması yapmıştır. Dünya Bankası'nın öncülüğünde iki devlet arasında yapılan görüşmeler uzun senelerin ardından sonuç vermiş ve 19 Eylül 1960 yılında Hindistan Başbakanı Javaharlal Nehru ve Pakistan başkanı Eyüb Han arasında imzalanan anlaşma ile sulama kanalları sorunu anca çözülebilmiştir. İndus Havzası Anlaşması (Indus Basin Treaty) adındaki anlaşmaya göre Ravi, Bias, ve Sutlec nehirlerinin kullanım yetkisi Hindistan'a verilmiş, Pakistan'a ise Celum, Cenab ve İndus nehirlerinin kullanım izni tanınmıştır.

Prens Devletler Sorunu

Hindistan'ın bölünme sürecinde, Britanya hükûmetini üst yönetim merkezi olarak tanıyan ve bağılıklarını merkezî yönetime bildiren ufak devletlerin yaklaşık 562² olduğu bilinmektedir. Hindistan Bağımsızlık Yasası'nda, İngiliz hükûmeti bu Navablar ve Racalar yönetiminde varlığını sürdüren prensliklere Hindistan'a ve Pakistan'a katılma, ya da özgürlüklerini ilan ederek bağımsız olarak devam etme seçeneği sunmuş, bunlardan 545 tanesi Hindistan'a bağlı dominyon statüsünde kalmayı seçerken, geriye kalanlardan 14 tanesi seçimini Pakistan lehine kullanmıştır. Bu riyasetlerden sadece Keşmir, Haydarabad ve Cunagadh

Bu devletçiklerden yaklaşık 140 tanesi merkezden güçlü yönetsel haklar (tam yasama) elde etmiş olanlar (Cammu ve Keşmir'de bu prensliklerin arasında), bu rakama yakın sayıda belirli oranda kontrolü İngiliz hükûmetine bırakmış olanlar, son olarak yaklaşık 300 tanesi ise oldukça kısıtlı yönetsel hakları olan merkeze bağlı küçük prenslikler.

bölünme gününe kadar Pakistan'a ya da Hindistan'a dâhil olma konusunda herhangi bir karar açıklamamışlardır. Manavadar ve Cunagadh yöneticileri taksimin hemen ertesinde Pakistan'a katılma kararı almış, ancak bu durum deniz yolunun Pakistan'ın kontrolü altına geçebileceği tehlikesi olduğunu düşünen Hindistan liderlerini rahatsız etmiştir. Zira Hindistan yönetimi 26 Ekim 1947'de Manavadar, 7 Kasım 1947'de ise Cunagadh'ı işgal ederek alınan bağlayıcı anayasal kararları zedelemiş ve bir bakıma Pakistan'ın tecrübesizliğinden ve askerî zafiyetinden faydalanarak stratejik konumdaki bu iki riyaseti yönetimi altına almıştır. Pakistan bu durumu Birleşmiş Milletlere taşımış ancak bu kurumdan da Hindistan'a yönelik herhangi bir yaptırım kararı çıkmayınca, bölünme şartlarına göre Pakistan'a dâhil olması gereken bu bölgeler Hindistan'ın kontrolünde kalmıştır.

14 Ağustos 1947'de bağımsızlığını ilan eden, on altı milyon nüfusa sahip ve yüzölçümü bakımından oldukça büyük bir eyalet olan Haydarabad'ın yöneticisi Nizam Mir Osman Ali Han, İngiliz bürokratlar ve Hindistan hükûmetinin baskısına direnerek politik ve kültürel kökleri derin olan bu riyasetin özerk yönetime kavuşmasını sağlamış, ancak diğer saydığımız devletler gibi Haydarabad'a da 13 Eylül 1948 tarihinde Hindistan hükûmeti tarafından operasyon düzenlenerek bu riyaset işgal edilmiştir. Lord Mountbatten'ın siyasi danışmanı Sir Conrad Corfield, Haydarabad'ın Hindistan'a sorunlu bir şekilde devredilmesine yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

Hindu çoğunluk halka ve Müslüman yöneticiye sahip olan, Hindistan'ın en büyük ikinci prens devleti Haydarabad ve Hindu yöneticiye, Müslüman çoğunluğa sahip Keşmir bağımsızlık ertesinde iki ülke arasında bir pazarlık

konusu yapılsaydı, Pakistan ve Hindistan bir anlaşmaya varabilirdi.³

Hindistan'ın bölünme sürecinde ve bölünme sonrası dönemde durumu en çok merak edilen ve her iki ülkenin de kendi sınırlarına dâhil etmek için günümüzde dahi var güçleriyle çalıştıkları riyaset, yüzölçümü bakımından Hindistan'ın en büyük, nüfus bakımından ise Haydarabad'dan sonra ikinci büyük riyaseti olan Cammu ve Keşmir olmuştur. Diğer riyasetler gibi Keşmir yöneticisi Maharaca Hari Singh'de bölünme günü ve ertesine kadar iki ülkeden birine katılım veya özerklik kararını açıklamamıştır. Yüzyıllardır öz yönetim pratiği olan ve neredeyse geçmişteki her dönemde bağımsız yönetime sahip olan bir bölgeye ait olma güdüsüyle özerk yönetim isteği ağır basan Hari Singh'in kararını açıklamaması iki ülkenin de iştahını kabartmış, Maharacayı etkisi altına almak için Hindistan ve Pakistan siyasileri bu bölgedeki çalışmalarını hızlandırmışlardır. Özellikle Hindistanlı siyasiler Acharya Kirplani, Kopurthala ve Patiala ve bu siyasileri destekler şekilde çalışan İngiliz Vali Lord Mountbatten'ın Keşmir'i Hindistan'a katma çabaları bölünme sürecinde hızlansa da Maharaca Hari Singh ve Başbakan Ram Chandra Kak bağımsızlık istediklerini dile getirerek taraf olmaktan imtina etmişlerdir. Maharaca Hari Singh nötr kalma niyetini pekiştirmek adına Pakistan ve Hindistan'a Durma, Bekleme ve Karar Almama (Standstill Agreement) önermiş ve ancak bu anlaşma zemininde en doğru kararın alınabileceğini bildirmiştir. Keşmir'in mevcut özerk yapısının bölünme ertesinde de devam etmesinin sağlanmasını isteyen Hari Singh 12 Ağustos 1947'de Durma, Bekleme ve Karar alma anlaşmasını iki devlete de sunmuş, Pakistan bu öneriyi kurulduğu günün hemen ertesinde 15 Ağustos 1947'de kabul ederek

Schofield, Victoria, *Kashmir IN CONFLICT, India, Pakistan and Unending War*, I.B. Tauris, London, 2003, s. 29.

imzalamışsa da Hindistan anlaşmada çeşitli eksiklikler olduğunu ileri sürerek olumsuz yanıt vermiştir.

Bölünme döneminde yaklaşık rakamlara göre 4.000.000 nüfusu bulunan Cammu ve Keşmir'in bütün nüfusunun %77'si, Keşmir (Vadi) nüfusunun %93'ü, Cammu nüfusunun %61'i ve Gilgit Baltistan'ın yaklaşık %100'ü Müslümandır. Tibet ve Ladakh bölgesinde ise çoğunluk olmasına rağmen Müslüman nüfusun varlığı bilinmektedir. Keşmir'in büyük bölümünün Müslüman olması İngiliz hükûmetinin bölünme taslağında belirttiği koşullar da göz önünde bulundurulduğunda Pakistan'ın bu bölgeyi topraklarına katma hususunda öne sürdüğü tezleri haklı çıkarmaktadır. Aynı zamanda Cammu ve Keşmir coğrafi olarak Pakistan'ın doğal bir devamı niteliğinde, Pakistan ile ekonomik, kültürel, ticari ve dinî güçlü bağları olan bir devlettir. 26 Ekim 1947 tarihinde yapılmış olduğu aktarılan ancak Pakistan ve Müslüman Keşmirliiler tarafından doğruluğu ve geçerliliği şüpheli bir belge olarak tanımlanan bir iltihak anlaşması ile Maharaca Hari Singh Cammu ve Keşmir'i Hindistan'a ilhak ettiğini açıklamıştır. İngiliz Genel Vali Lord Mountbatten ve Hindu Maharaca Hari Singh arasında imzalandığı öne sürülen belge ile birlikte artık Keşmir'in bütün yönetsel hakları Hindistan'a devredilmiş, bölgenin nüfus yapısı incelendiğinde en büyük grubu oluşturan Müslümanların ve diğer Keşmirliilerin kaderi bir kez daha kendilerine sorulmadan farklı bir otoritenin boyunduruğu altına geçmiştir. Cammu ve Keşmir'in şüpheli ve tartışmalı kararlar neticesinde yasal olarak Hindistan yönetimine geçmesi, bölgede artık geri dönülmez bir kaotik evreye geçilmesine zemin hazırlamıştır. Hindistan'ın katılım sözleşmesi ertesinde Srinagar'a ordu çıkarması, Pakistan tarafını da tetiklemiş, düzenli bir orduya henüz sahip olmayan ve bölünme sürecindeki eşitsiz askerî varlık paylaşımından ötürü yeteri kadar cephanesi bulunmayan

Pakistan'ın önderi Muhammed Ali Cinnah, Keşmirli ve Patan gruplara gerekli desteğin verilerek bölgeye gönderilmeleri talimatını vermiştir. Aynı zamanda ele geçirilen bölgelere Pakistan tarafından lojistik destek sağlanarak eldeki olanaklar çerçevesinde asker konuşlandırılmış, böylece Hindistan ve Pakistan devletlerinin Keşmir Meselesi temalı ilk savaşı başlamıştır. Bu süreçte Muhammed Ali Cinnah bütün Pakistan kuvvetlerine Keşmir'e taarruz emri verdiği hâlde kısa süre sonra bu kararından caymıştır. Yine de Pakistan hükûmeti Hindistan'ın Keşmir bölgesine asker çıkarttığı ve sınırları tehlikeye sokmaya başladığı gelişmeleri üzerine, milis güçler tarafından kurtarılan bölgelere Azad Keşmir Hükûmeti tanımını yaparak buraya General Gracey'nin kısmi desteğiyle ordu gönderme kararı almıştır. Hindistan ordusu kalabalık, oldukça güçlü ve donanımlı olsa da yerel savaşçıların bölgeyi ve dağlık alanları iyi bilmeleri dolayısıyla çatışmalar oldukça uzun sürmüş, Muzafferabad'ın da içinde bulunduğu Azad Keşmir olarak adlandırdığımız bölge Pakistan destekli Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Bir süre sonra Şeyh Abdullah'ın öncülüğündeki Müslümanların da desteğini alan Hindistan ordusu bölgenin büyük bölümünü oluşturan diğer kısımları kontrol altına alarak Müslüman mücahitlerin ilerleyişini durdurmuş, bölgede bir türlü çatışmaların sonlanmaması ve sivillerin ağır hasar görmeye başlamasıyla birlikte Hindistan ve Pakistan hükûmetleri masada bu durumların acilen görüşülmesi hususunda ortak mutabakata varmıştır. 1 Kasım 1947 tarihinde Lahor şehrinde gerçekleşen görüşmede, Lord Mountbatten referandum ile sorunun çözülmesi önerisini liderlere sunmuş, ancak bu öneri Muhammed Ali Cinnah tarafından 'bölgede konuşlu Hindistan güçleri ve Şeyh Abdullah'ın Müslümanlar üzerindeki kontrolü' var olduğu müddetçe bu referandumun adaletli bir şekilde yapılamayacağı gerekçeleriyle geri çevrilmiş-

tir. Böylelikle ilk uzlaşma görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmış, Hindistan tarafı bu gelişme üzerine sorunu 1948 yılı Ocak ayında Birleşmiş Milletlere götürmüştür. 1947 yılının sonlarına doğru Dir, Sivat, Çitral, Amb, Hunza ve Gilgit gibi devletçiklerin Pakistan'a katılma kararlarını bildirmesi ve yukarıda bahsedilen sürecin ardından Müslümanların Muzefferabad'ı da kapsayan bölgenin küçük bir bölümünü ele geçirmesiyle birlikte Keşmir ikiye bölünmüş ve Hindistan Pakistan arasında günümüze kadar sürecek sınır oluşumunun temeli atılmıştır. Pakistan ve Hindistan devletleri Keşmir Meselesi nedeniyle 1947, 1965 ve 1999 yıllarında savaşmıştır. Günümüze kadar geçen süre zarfında bu mesele üzerine çok sayıda Birleşmiş Milletler kararı alınmış olsa da sorun çözilememiş, aksine süreç içerisindeki görüşmeler ve öneriler meselenin sorunsallaşmasına sebebiyet vermiştir.

IV. BÖLÜM

Muhammed Ali Cinnah'ın Vefatı ve 2. Genel Vali Hoca Nazimuddin Dönemi

Pakistan'ın kurucusu ve ebedi lideri Muhammed Ali Cinnah, 1940 yılından itibaren çeşitli sağlık problemleri yaşamasına ve doktorlarının dinlenmesi gerektiği telkinlerine rağmen, Pakistan'ı kurmak, güçlendirmek ve gelecekte var olmasını sağlayacak temel dinamikleri oluşturmak için daha da fazla çalışmayı seçmiştir. Muhammed Ali Cinnah'ın sağlık sorunları zamanla ciddileşmiş ve 12 Nisan 1948 tarihinden itibaren hastalığı bedenini esir almaya başlamıştır. Muhammed Ali Cinnah 11 Eylül 1948 tarihinde Karaçi'de Pakistan'ın kuruluşundan yaklaşık on üç ay sonra yaşama veda etmiştir. Britanya hükûmetinin son Hindistan Devlet Sekreteri Lord Pethick-Lawrence'ın Muhammed Ali Cinnah'ın vefatı ertesinde kullandığı ifadeler, bu büyük liderin ülkesi için yaptıklarını özetler niteliktedir:

“Gandi bir suikastçının ellerinde öldü; Cinnah ise, Pakistan'a olan bağlılığı nedeniyle gözlerini yumdu”.¹

Muhammed Ali Cinnah kısa süren Pakistan yöneticiliği süresince, ülkeyi, modern, azınlıkların haklarının dahi eksiksiz olarak hukuki güvence altına alındığı, bütün mez-

Mujahid, Sharif-al, “Quaid-i Azam Mohammad Ali Jinnah: The Founder of Pakistan”, Journal of the Regional Cultural Institute, 1976, Vol. VIII, No 3&4, s. 49.

heplere ve etnik kökenlere saygılı ve eşit mesafede olunan, bürokrasinin hâkimiyetinden uzak bir tarza kavuşturmakla meşgul olmuş ve kendini 'yaşa ve yaşat' anlayışına sadık bir şekilde ülkeyi yönetmeye adanmıştır. Ekonomik gelişimde endüstrileşmenin önemine dikkat çeken Cinnah, ulusal mali politikaların uluslararası yapıya entegresine yönelik önemli planlamalar yapmıştır. Cinnah döneminde Pakistan devleti, uluslararası politik ilişkilerini ılımlı bir temel üzerine inşa etmiş ve bu sayede dünya genelindeki ülkelelerin Pakistan'ı tanıması kolaylaşmıştır. Burada önemli bir hususa değinmekte fayda vardır. Afganistan, Pakistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine destek vermeyen, hatta karşı çıkan tek devlet olmuştur. Özellikle Pakistan'la yaşadığı sınır uzlaşsızlıkları Afganistan'ın Pakistan'a destek vermemesinin temel sebebi olarak gösterilir. Pakistan'ın bu dönemde iyi ilişkiler geliştiremediği diğer bir devlet ise Sovyetler Birliği olmuştur.

Muhammed Ali Cinnah'ın erken vefatı, zaten eksik doğuşunun acılarıyla boğuşan Pakistan'da çok büyük bir boşluk-belirsizlik daha yaratmış, bunun farkında olan Müslüman Partisi liderleri, İngiltere'de eğitim görmüş ve ülkenin sevilen siyasilerinden olan Hoca Nazimuddin'i acilen Pakistan'ın ikinci genel valisi olarak atamıştır. Bu arada Hindistan Pakistan'ın içinde bulunduğu politik belirsizliklerin de vermiş olduğu destekle, daha önce yöneticisi tarafından Hindistan'a ya da Pakistan'a katılmayacağı açıklanan Haydarabad'a girmiş ve bu bölgeyi sınırlarına katmıştır. Hoca Nazimuddin geçmişte eğitim bakanlığı, içişleri bakanlığı ve eyalet başkanı olarak görev yapmış saygın bir bürokrat olarak nitelendiğinden Pakistan halkı tarafından da benimsenmiş ve destek görmüştür. Pakistan'da Muhammed Ali Cinnah'ın vefatı, bir başka dönüşüme daha sebebiyet vermiştir. Muhammed Ali Cinnah'ın döneminde büyük önem atfedilen genel valilik makamı, Cinnah'ın ar-

dından otoriter yapısını kaybetmeye başlarken, başbakanlık makamının ağırlığı artmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu durumda dönemin başbakanlık koltuğunda Pakistan hareketinin önemli isimlerinden ve Muhammed Ali Cinnah'ın en güvendiği kişilerden olan Liyakat Ali Han'ın oturuyor olmasının da payı büyüktür. Zira Liyakat Ali Han, ülke genelinde yapmış olduğu siyasi görüşmeler ve toplumsal temaslar neticesinde Pakistan halkının güven duyduğu bir politikacı olmayı başarmış ve siyasi anlamda prestijini yükseltmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak meclisin de desteğini alan Liyakat Ali Han, siyasi ve yönetsel gücün büyük bir kısmını eline almıştır. Bu dönem, Pakistan'da parlamenter rejimin ilk adımlarının atıldığı dönem olarak tarif edilir ve Pakistan'da demokratik yönetsel sürecin başlangıcı açısından bu döneme büyük önem atfedilir. Hoca Nazimuddin'in gölgede kalmaya başladığı bu dönemde Liyakat Han daha aktif bir politika izlemiş ve ülkenin sorunlarının çözümü için birçok paydaşla yaptığı görüşmeler sonucunda öncelikli hedeflerinin bir anayasa hazırlamak olduğunu deklare etmiştir. Zira bu dönemde Pakistanlı siyasiler, 1935 Hindistan Anayasasının revize edilmiş bir türünü anayasası olarak kullanmak durumunda kalmış ve kuruluşun ilk yıllarında siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarla mücadele etmekten dolayı henüz kendine ait bir anayasa hazırlama aşamasına gelememişlerdir.

Hoca Nazimuddin'in yönetim sürecinde karşılaştığı ilk ve en önemli sorun yöneticisi Müslüman olan ve Pakistan'a katılması öngörülen, 16 milyon nüfusa sahip ve bölünmeden önce Hindistan'ın en büyük prens devleti olan Haydarabad'ın 11 Eylül 1948 tarihinde Hindistan tarafından ele geçirilmesi ve bunun sonucunda bölgenin Hindistan'ın kontrolüne geçmesi olmuştur. Keşmir meselesinin ardından, Hindistan ve Pakistan arasındaki yıkıcı sorunlara bir yenisi daha eklenmiş ve henüz Muhammed Ali Cinnah'ın

vefatı sonrasında oluşan kaotik ortam düzeltilmeden, Hoca Nazimuddin ve Liyakat Ali Han'ın karşısında büyük bir kaybedişin sorumluluğu daha belirmiştir.

Hoca Nazimuddin ve Liyakat Ali Han'ın yönetimi döneminde yetmiş dokuz üyeden oluşan kurucu meclis ve siyasi liderler, bir anayasa yapılması gerekliliğinin bilinciyle ve sorumluluğuyla, bir yandan federal meclisin yürütme uygulamalarını gerçekleştirirken bir yandan da yeni anayasa oluşturulması için çalışmalara başlamıştır. Meclisin büyük bölümünü Pencab ve Sind eyaletlerinin toprak sahipleri ve ağaları oluşturduğundan², bu temsilciler kendi ticari işlerini yürütmekle meşgul olup, meclis toplantılarına nadiren katılmış dolayısıyla meclis yaklaşık yirmi ay sonunda anayasa yapma anlamında nihai kararlar alabilmiştir. Bu anayasa oluşturma çalışmalarının ilk adımı ise Liyakat Han öncülüğünde 12 Mart 1949 tarihinde ilan edilen ve Pakistan'ın Magna Carta'sı olarak nitelenebilecek Hedefler Kararı (Karardad-i Makasad/Objectives Resulotion) olmuştur. Hedefler kararı Pakistan'ın ilk anayasal taslağı olması ve gelecek yıllarda hazırlanacak anayasalara kaynaklık etmesi dolayısıyla Pakistan'ın anayasa tarihi açısından oldukça önemli ve değerlidir. Dönemin Pakistan başbakanı Liyakat Ali Han mecliste kararları takdim ederken aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Pakistan talebini harekete geçiren idealler devletin temel taşını oluşturmalıdır. Demokrasi kelimesini İslami manada kullandığımız vakit, yaşamın her alanını kapsadığını görürüz. Hükûmetimiz ve toplumumuz ile doğrudan ilişkili, eşit geçerliliğe sahiptir. Çünkü İslam'ın en büyük katkılarından biri bütün insanların eşit görülmesi fikridir”.³

Pakistan'ın kuruluş ertesindeki dönemde, feodal düzenin mirası olarak nitelenebilecek bu tür bulgulara rastlanmaktadır.

Nadiem, Ihsan H., *A Brief History of Pakistan-From Earliest Times*, Sang-e

Kabulü ertesinde kimi politik partilerin ve grupların yeterince İslami olmadığı için eleştirilerine maruz kalan, kimi partiler ve gruplar tarafından ise Muhammed Ali Cinnah'ın sekülerist düşünsel yapısını yansıtmadığı şeklinde yerilen Hedefler Kararı aşağıdaki şekilde anayasal meclis tarafından yayımlanmıştır:

Hedefler Kararı

Bütün evrenin üzerindeki egemenlik yalnızca Allah'a aittir ve O'nun halk aracılığıyla Pakistan devletine kendisinin çizdiği sınırlar dâhilinde kullanılması koşuluyla bahsettiği yetki kutsal bir emanettir;

Pakistan halkını temsil eden bu kurucu meclis bağımsız Pakistan devleti için bir anayasa çerçevesi oluşturmaya karar vermiştir.

Devlet gücünü ve yetkilerini halkın seçilmiş temsilcileri aracılığıyla kullanacaktır.

İslam'ın tarif ettiği demokrasi, özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve sosyal adalet ilkelerine tam olarak uyulacaktır.

Müslümanların İslam'ın Kur'an ve Sünnet öğretilerinde belirtilen öğreti ve gereklerine göre bireysel ve toplumsal yaşamlarını düzenleyebilmeleri sağlanacaktır.

Azınlıkların dinlerini özgürce ifade edebilmeleri, yaşayabilmeleri ve kültürlerini geliştirebilmeleri için yeterli hükümler sağlanacaktır.

Halihazırda Pakistan'a dahil olan veya dahil olma sürecinde olan eyaletler ve bundan sonra Pakistan'a dahil edilebilecek veya katılabilecek olan diğer eyaletler, yetkilerinde yapılabilecek bazı sınırlamalar ve limitler ile özerk olacakları şekilde bir federasyon çatısı altında toplanacaktır.

Hukuka ve genel ahlaka tabi, statü eşitliği, fırsat ve kanun eşitliği, sosyal, ekonomik ve siyasi adalet eşitliği ve düşünce, ifade, din, inanç, ibadet ve dernek kurma özgürlüğü dâhil olmak üzere temel haklar garanti edilecektir.

Azınlıkların, geri kalmış ve bastırılmış sınıfların meşru menfaatlerini muhafaza etmek için yeterli düzenlemeler yapılacaktır.

Yargı bağımsızlığı tam olarak güvence altına alınacaktır.

Federasyon bölgelerinin bütünlüğü, bağımsızlığı ve karada, denizde ve havada egemenliği de dâhil olmak üzere tüm hakları korunacaktır.

Böylece Pakistan halkı zenginleşsin ve dünya milletleri arasında haklı ve onurlu yerini alsın ve uluslararası barışa, ilerlemeye ve insanlığın mutluluğuna tam katkıda bulunsun.

Temel İlkeler Komitesi

Hedefler Kararı'nda ilan edilen maddeler kesin bir anayasa hükmünde olmaktan ziyade ileride yazılacak anayasalar için bir temel referans niteliğinde olmuştur. Bu kararların geliştirilmesi ve anayasa şekline dönüştürülebilmesi için çok sayıda komite toplanmış ancak uzun soluklu görüşmeler sonucunda fikir birliğine varılamamıştır. Hedefler Kararı'nın açıklandığı 12 Mart 1949 tarihinde toplanan komite ve aldığı kararlar ise Pakistan'ın siyasi ve anayasal tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte Başbakan Liyakat Ali Han'ın önerisi ve Genel Vali Hoca Nazimuddin'in talimatıyla Temel İlkeler Komitesi kurulmuş ve bu komite, Pakistan'ın gelecekte hazırlanacak olan anayasasını, Hedefler Kararı maddeleri temelinde hazırlaması görevi üstlenmiştir. Komitenin başına Mevlevi Tamizuddin atanmış, yardımcılığını ise Liyakat Ali Han yapmıştır. Te-

mel İlkeler Komitesi Hoca Nazimuddin ile birlikte toplam yirmi beş üyeden oluşmuştur. Pakistan çeşitli eyaletlerinde yaşayan birçok etnik, kültürel ve dinî farklılığa sahip gruplara ev sahipliği yaptığından, Temel İlkeler Komitesi'nin üzerinde yoğunlaştığı temel konu federal sistemin ne şekilde daha sorunsuz ve verimli işletilebileceği olmuştur. Temel İlkeler Komitesi tartışmalı geçen toplantıların sonucunda Pakistan'ın anayasal temellerinin kurulmasında oldukça önemli olan bir dizi karar almış ve bu kararlar 28 Eylül 1950 tarihinde Başbakan Liyakat Ali Han tarafından açıklanmıştır. Temel İlkeler Komitesi raporunda aşağıdaki maddeler yer almıştır:

Biri federal devlet çatısı altında toplanan birimlerin(eyaletler) temsil edildiği Birlik Kamarası, diğeri doğrudan halk tarafından seçilen temsilcilerin oluşturduğu Halk Kamarası olacak şekilde iki meclisli bir yasama organı oluşturulacaktır⁴.

Birlik Kamarası'nda bütün eyaletlerden eşit sayıda temsilci bulunacak, Halk Kamarası'nda nüfusu oranında temsilci bulunacaktır.

Her iki meclis eşit haklara sahip olacak, olası bir uzlaşısızlık durumunda iki meclisin iştirak edeceği bir toplantıda nihai karar alınacaktır.

Hükümetin başında başbakan olacaktır. Başbakan her iki karamaya karşı sorumlu olacaktır.

Her iki meclis de üçte iki çoğunlukla başbakanı görevden alma yetkisine sahip olacaktır.

Eyaletler tek meclisli yasama organına sahip olacaktır.

Federal yasa eyalet yasalarından üstün tutulacaktır.

Pakistan devleti bir federasyon olacaktır.

Eyalet başkanı ve vali tarafından Ulema Kurulu kurulacak ve bu kurul yasaların Kur'an ve Sünnete uygunluğunu denetleyecektir.

Meclisler beş yıl süreyle görevlendirilecektir.

İlk maddeden de anlaşılacağı üzere, Pakistan'ın anayasal serüveninde de Britanya yönetim sisteminin dolaylı etkisi gözlemlenmektedir.

Mali yasalar ve bütçe planları Birlik Kamarası ve Halk Kamarası üyelerinin ortak kararıyla onaylanacaktır

Urdu Dili devletin resmî dili olacaktır.

Eyalet meclisinin başkanı devlet başkanı tarafından seçilecek ve görev süresi beş yıl olacaktır.

Anayasa mahkemesi yargının başı olacak ve biri baş yargıç olmak üzere toplamda altı yargıçtan oluşacaktır

Devlet başkanı anayasayı iptal edebilme yetkisine de sahip olacaktır.

Temel İlkeler Komitesi'nin ilk raporu 1950 yılında yayımlanmıştır. Pakistan'ın gelecekte yazılacak anayasasının temeli olacağı varsayılan bu rapor şiddetli eleştirilere maruz kalmış ve özellikle Doğu Pakistan temsilcileri tarafından kınanmıştır. Temel İlkeler Komitesi'nin taslak raporu en fazla Hedefler Kararı'nda gözlemlenen İslami karakteri taşımadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Öte yandan Doğu Pakistanlı liderler nüfus oranlarına bakıldığında Birlik Kamarası'nda daha fazla temsilci bulundurmaları gerektiğini, küçük eyaletler ile aynı sayıda temsilci bulunduracak olmalarının haksızlık olduğunu öne sürmüşlerdir. Raporun diğer bir eleştirilme nedeni Urdu dilinin devletin resmî dili olarak kabul edilmesi olmuştur. Pakistan'ın özellikle Doğu Pakistan, Sind, Pencab gibi yerel dillerin fazlaca kullanıldığı eyaletlerinden bu duruma şiddetle karşı çıkılmış ve karar alıcılar eleştirilmiştir. Liyakat Ali Han komite raporuna yöneltilen eleştirileri dikkatle incelemiş ve muhalif düşünceleri çözümleyerek rapor maddelerinin revizesi için derhal çalışmalara başlamış ve komiteyi de bu doğrultuda yönlendirmiştir.

Temel İlkeler Komitesi raporunda geçen maddelere yönelik eleştiriler had safhaya ulaştığından hükûmet siyasilere ve kanaat önderlerinden tavsiyeler almaya karar vermiş ve sunulacak tavsiyeler doğrultusunda alınan kararların uygun hâle getirilebileceğini duyurmuştur. Bu çağ-

rı sonucunda, Pakistan'ın çeşitli mezheplere mensup önde gelen otuz bir uleması 21 Ocak ile 24 Ocak 1951 tarihleri arasında bir toplantı düzenlemiş ve İslam ışığında oluşturulacak anayasaya temel olacak yirmi iki maddeyi hükûmete önermişlerdir. Pakistan anayasasının İslamizasyonu sürecine⁵ temel katkırı yapan Ulema aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Başkan: Allame Seyid Süleyman Nadvi

Mevlana Seyid Abul Maududi, Mevlana Şems ül Hak Afgani, Mevlana Badar Alam, Mevlana İhtişam ul Hak Thanvi, Mevlana Muhammad Abdul Hamid Qadri, Mufti Muhammed Şafi, Mevlana Muhammad Idris Kandhalwi, Mevlana Khair Muhammad,, Mevlana Mufti Muhammad Hassan, Peer Sahab Muhammad Ameen-ul-Hasanaat, Mevlana Yusuf Binori , Hacı Khadim-ul-Islam Muhammad Ameen, Qazi Abdul Samad Sarbaazi, Mevlana Athar Ali, Mevlana Abu Cafar Muhammad Saleh, Mevlana Raghib Hassan, Mevlana Muhammad Habib-ur-Rehman, Mevlana Muhammad Ali Jalandhri , Mevlana Dawud Ghaznavi, Mufti Jafar Hussein Mujtahid , Mufti Hafız Kifayat Hussein Mujtahid , Mevlana Muhammad Ismail, Mevlana Habiullah, Mevlana Ahmad Ali, Mevlana Muhammad Sadiq, Abdul Khaliq, Mevlana Shams-ul-Hak Fareed Puri, Mevlana Mufti Sahab Dad, Mevlana Muhammad Zafar Ahmad Ansari, Peer Sahab Muhammad Hashim Mujaddadi.

Ulema'nın Yirmi İki Hedefi adında yayımlanan bildiri aşağıdaki maddeleri içermiştir:

1. Bütün doğa ve kanunlar üzerindeki mutlak egemenlik Allah Rabbil Alemin'e aittir.

Bu süreç, Pakistan'ın kuruluş döneminde benimsenen demokratik-seküler yönetim anlayışından, ülkenin kuruluş ideasını oluşturan, dinin ana belirleyici rol üstlendiği devlet yapısına geçişi yansıtmaları açısından önemlidir.

2. Tüm kanunların temeli Kur'an ve Sünnettir. Şeriat ile çeliştiği düşünülen mevcut yasalar yürürlükten kaldırılacak veya şeriata uyacak şekilde uygun şekilde değiştirilecektir.
3. Devlet, herhangi bir coğrafi, ırksal veya dilsel kavram ve düşünceye değil, İslam ilke ve ideallerine dayanmalıdır.
4. Devlet, Kur'an ve Sünnetin emrettiği uygulamaları emredecek ve yasakladıklarını yasaklayacaktır. İslam âdetleri, uygulamaları ve hukuku yeniden canlandırılırken veya tesis edilirken çeşitli mezheplerin inançları dikkate alınacaktır.
5. Devlet, din, ırk veya mezhep ayrımı gözetmeksizin kendi geçim kaynaklarını sağlayamayan vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu üstlenecektir.
6. Devlet, Müslüman dünyayla birlik ve dayanışma bağlarını güçlendirecektir.
7. Tüm vatandaşlar, can ve mal güvenliği, din özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, ifade, toplanma ve hareket özgürlüğü, çalışma ve fırsat eşitliğinden yararlanma özgürlüğü gibi Şeriat tarafından tanınan temel haklardan yararlanacaktır.
8. Hiçbir yurttaş İslam hukukunun sağladığı temel haklardan yoksun bırakılmayacak ve hiçbir hukuk mahkemesi tarafından vatandaşın savunma fırsatı sağlamadan ceza verilemeyecektir.
9. Tanınan Müslüman mezhepler, hukuk sınırları içinde tam bir din özgürlüğüne sahip olacaklardır. Bu mezhepler kendi takipçilerine kendi yöntemleriyle eğitim verme hakkına sahiptirler. Kişisel hukukları, kendi mezheplerinin yasalarına tabi olacaktır ve hukuk mahkemeleri, tarikat üyeleriyle ilgilenirken bu yasalara saygı gösterecektir.
10. Devletin gayrimüslim vatandaşları dinleri, eğitimleri ve kültürleri açısından benzer temel özgürlükten yararlanacaktır. Hukuk mahkemeleri, kişisel hukuku ilgilendiren davalara bakarken gayrimüslimlerin dinî hukuk ve geleneklerine saygı gösterecektir.
11. Devletin gayrimüslim tebaası ile yapılan tüm anlaşmalar ve antlaşmalar şeriata uygun olarak yerine getirilecektir. Gayrimüslim vatandaşlara Müslüman vatandaşlarla eşit temel haklar tanınacaktır.

12. Devlet başkanı, devletin Müslüman erkek vatandaşlarından olacaktır.
13. Devleti yönetmenin tüm sorumluluğu, yetkisini veya bir kısmını devletteki herhangi bir kişi veya kuruma devredebilecek olan devlet başkanına verilmiştir.
14. Devlet Başkanının oluşturduğu hükûmet, diktatörlük değil istişare ile karar alan nitelikte olacaktır. Devlet başkanının, halkın seçilmiş temsilcilerine danışarak sorumluluğunu yerine getirmesi yükümlülüğündedir.
15. Devlet başkanının, anayasanın tamamını veya bir kısmını feshe-derek ülkeyi yönetme hakkı yoktur.
16. Devlet Başkanını seçmekten sorumlu kurum, onu görevden alma veya görevini askıya alma yetkisine de sahiptir.
17. Devlet başkanının dokunulmazlığı yoktur ve diğer vatandaşlar gibi hukuka tabiidir.
18. Arazi hukukuna karşı hesap verebilirlik, hükûmetin üyeleri ve devletin tüm görevlileri için eşit derecede geçerlidir.
19. Yargı, yürütmeden bağımsız olacaktır.
20. İslam'ın temellerine aykırı olduğu düşünülen türdeki fikir ve ideolojilerin yayılması yasaklanacaktır.
21. Devlet üniter bir yapıya sahip olacaktır. Devletin topraklarını oluşturan farklı bölgesel ırk, aşiret veya dil alanları ayrılma hakkından yararlanamayacaktır.
22. Anayasanın Kur'an'a ve Sünnete aykırı olan hiçbir yorumu geçerli sayılmayacaktır.

Liyakat Ali Han'ın Son Dönemi ve Suikast Sonucu Vefatı

Liyakat Ali Han, Muhammed Ali Cinnah'ın en yakın çalışma arkadaşlarından olmasının kendisine kazandırdığı halk ve politikacı desteği ile başbakanlık sürecinde hükûmet politikalarını belirleyen en önemli kişi olmuş ve daha önce de bahsedildiği üzere, bu icraatları dolayısıyla genel valilik makamının otoritesinin başbakanlık makamına geçiş süre-

cine aracılık etmiştir. Liyakat Ali Han'ın döneminde ülkenin merkezîleşme politikaları nedeniyle eyalet yöneticileri muhalif icraatlar gerçekleştirmeye başlamış ve Pakistan'ın belki de ulusal geçmiş-güncel sorunların büyük bölümünde yer alan merkez-eyalet temsili ve otorite dengesi kargaşası türemiştir. Liyakat Ali Han, politik olarak en güçlü olduğu dönemde, Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu ülkeyi ziyaret ederek savunma iş birlikleri geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu gelişme, Pakistan'ın kuruluşu ertesinde yakın olmayı seçtiği politik yön hakkında önemli bilgiler içermektedir. Zira Liyakat Ali Han 1949 yılında Sovyetler Birliği'nden ve Amerika Birleşik Devletleri'nden ziyaret daveti almıştır. Liyakat Ali Han, bu iki görüşme ve yakın ilişkiler kurma taleplerinden Amerika Birleşik Devletleri başkanı Harry S. Truman'ın davetini kabul etmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret ederek Sovyetlere karşı savunma stratejileri oluşturmayı da içeren bir dizi anlaşmayla ülkesine dönmüştür. Liyakat Ali Han'ın bu kararının, Pakistan'ın soğuk savaş döneminde yeniden kurulan dünya düzeninde konumlanma sürecine ilişkin önemli ipuçları taşıdığı görülür.

Liyakat Ali Han Pakistan'ın anayasal taslaklarını oluşturma gayretinde olduğu esnada, aynı zamanda ülkenin diğer temel sorunlarıyla da meşgul olmuş ve bu sorunların çözümü için var gücüyle çabalamıştır. Ülkenin kuruluş yıllarından itibaren yöneticilerin en fazla zorlandığı konular göç sorunu ve azınlıkların korunması sıkıntısı olmuştur. Liyakat Ali Han bu sorunların çözümü için yapıcı bir yol izlemeyi uygun görmüştür. 1950 yılına gelindiğinde, Liyakat Ali Han, Hindistan ile yaşanan ve her iki ülkenin birçok alanda gelişimine ket vuran sorunların çözüme kavuşturulması için Hindistan'ı ziyaret etmiştir. Hindistan'ı ziyareti esnasında, Nehru ile önemli görüşmeler gerçekleştiren Liyakat Ali Han, iki ülke vatandaşları için hayati öneme sa-

hip anlaşmalar imzalayarak Pakistan'a dönmüştür. Temel olarak mültecilerin sorunlarının giderilmesi, azınlıkların korunması ve can-mal kayıplarının önlenmesi konularını içeren bu anlaşmalar tarihe Liyakat-Nehru Paktı olarak kaydedilmiştir. Liyakat Ali Han'ın dış ilişkilerde sergilediği ılımlı ve dengeli tutum, Pakistan'ın özellikle ilk yıllarında iç meselelere yoğunlaşmasına imkân tanınması anlamında önemlidir. Pakistan'ın kuruluşundan itibaren Hindistan ile arasındaki en önemli mesele olan Keşmir Meselesi'nin ülkeler arasında yarattığı tansiyon, yine onun döneminde Ocak 1949 tarihinde alınan Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda, bir nebze de olsa düşmüştür. Liyakat Ali Han döneminde, Birleşmiş Milletler toplantılarında alınan, 13 Ağustos 1948 ve 25 Temmuz 1951 tarihli kararlar, Keşmir bölgesinde yapılması uygun görülen plebisite temel oluşturmuş ve günümüze kadar geçen sürede geçerliliğini korumuştur-uygulamaya koyulmadığı unutulmamalı-.

Liyakat Ali Han 15 Ekim 1951 tarihinde Pakistan'ın Ravalpindi şehrinde City Muslim League tarafından organize edilen bir mitingde, Seyid Akbar adlı bir kişi tarafından silahlı saldırıya uğramış ve Pakistan için Muhammed Ali Cinnah'ın ansız vefatından dolayı ağırlaşan koşullar, bu defa anti-demokratik unsurların da yer aldığı tarzda, daha da karmaşık ve daha da çetin hâle gelmeye başlamıştır. Liyakat Ali Han kaldırıldığı hastanede yoğun çabalara rağmen kurtarılamayarak vefat etmiştir. Saldırgan olay yerinde vurularak öldürüldüğünden suikasti organize edenlere ulaşılammış ve düzenlenen suiikast hâlâ aydınlatılamamıştır.

Pakistan demokrasisinin kurucuları arasında yer alan Liyakat Ali Han'ın öldürülmesinin ardından Pakistan'ın üst yönetiminde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Hoca Nazimuddin genel valilik görevinden ayrılarak Liyakat Han'dan boşalan başbakanlık koltuğuna oturmuş, genel

valilik görevine ise dönemin maliye bakanı Gulam Muhammed atanmıştır.

Temel İlkeler Komitesinin İkinci Bildirgesi

Liyakat Ali Han'ın suikast sonucu ani ölümü, ülkede halihazırda var olan siyasi, hukuki ve toplumsal kargaşanın daha da artmasını sağlamıştır. Genel Valilik görevinden istifa ederek Liyakat Ali Han'ın girişimleriyle birçok yetkiye sahip bir makama dönüşen başbakanlık koltuğuna oturan Hoca Nazimuddin, 22 Aralık 1952 tarihinde Temel İlkeler Komitesi'nin ikinci bildirgesini açıklamış ve ülkenin anayasal sıkıntısının bir an önce çözüme kavuşturulacağını deklare etmiştir. Bildirge aşağıdaki ana maddelerden oluşmuştur.

1. Devlet başkanı, her iki kamara tarafında da seçilen bir Müslüman olacaktır ve beş yıllığına atanacaktır.
2. Merkez yasama meclisi Birlik Kamarası ve Halk Kamarası şeklinde iki kamaradan oluşacaktır.
3. Birlik kamarası 120 üyeden, Halk Kamarası ise 400 üyeden oluşacaktır.
4. Anayasa değişikliği merkezî meclisin ve eyaletler meclisinin onay ile yapılacaktır.
5. Üç konu listesi olacaktır.
6. Devlet başkanı ve valiler İslam hukuku uzmanlarından oluşan ulema kurulları atayacaktır. Bu kurullar, Kur'an'a ve Sünnet'e aykırı hiçbir kanunun çerçevelenmemesini sağlayacaktır.
7. 22 yaşına girmiş tüm Pakistan vatandaşları merkezî ve eyalet seçimlerinde oy kullanabilecektir.
8. Pakistan bir federasyon olacaktır.
9. Temel hak ve özgürlükler garanti altına alınacaktır.
10. Devlet başkanı 5 yıllık süreyle her iki kamaranın ortak oturumuyla seçilecektir. Başkan Müslüman olmalıdır.

Gulam Muhammed ve Hoca Nazimuddin'in Görevden Azledilişi

Hoca Nazimuddin dönemi, Pakistan'ın yeni yönetim sistemi ve anayasa oluşturma çabalarıyla meşgul olduğu bir dönem olmasından ötürü, halkın yaşamına doğrudan dokunan diğer alanlar görece ihmal edilmiş ve Hoca Nazimuddin'in hükûmetine yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır. Hoca Nazimuddin'in yanlış uygulamaları, iktisadi, zirai açıdan kötü bir döneme girilmesini sağlamıştır. Özellikle Kore Savaşı süresince elde edilmiş olan döviz akıllıca kullanılmamış, savaşın bitmesinden sonra Pakistan tarımının önemli ögesi olan buğdayın değerinin hızla düşmesi ve piyasalardaki durgunluk Pakistan'ın ihracatını kısmen düşürmüş ve ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Tahıl stoklarında büyük bir azalma olmuş, stoğun büyük kısmını tüccarlar kendi çıkarlarını gözetererek kullanmışlardır. Coğrafi zafiyetlerden ötürü türeyen kaçakçıların da etkisiyle tarım ürünlerinin maliyeti ve fiyatı yükselmiş, bu durum doğrudan zaten zor koşullar altında yaşamlarını sürdüren halkın ev ekonomisini etkilemiştir. Hoca Nizamuddin'in siyasi muhalifleri ülkede başgösteren kıtlık sıkıntısından yararlanmaya başlamış, Nazimuddin öncelikle başkanı olduğu Müslüman Partisi'nden ardından ise ülke genelindeki siyasi oluşumlardan ağır eleştiri almıştır. 24 Şubat 1952 tarihinde, sık sık ayaklanma görülen Bengal'de yaşanan sivil gösterileri bastırma amaçlı çeşitli güvenlik grupları oluşturan Hoca Nazimuddin, bu konuda başarılı olamamış ve isyanlar büyümüştür. Özellikle bu isyanlara katılan öğrencilerin üzerine açılan ateşler neticesinde birçok öğrenci ölmüş ve bu durum Hoca Nazimuddin'in hükûmetine olan öfkeyi artırmıştır. Bu isyanların temel nedeni büyük bir eyalet olan Bengal'in merkezden gerekli ekonomik desteği alamamış olduğu fikirleri ve Bengali dilinin de tıpkı Urdu gibi ulusal dil ilan edilmesi gerektiğine yönelik söylemle-

rin karşılık bulmamış olmasıdır. Bu sivil isyanların hemen ertesinde Hoca Nazimuddin'in kabinesi Bengali'yi de ulusal dil ilan etmiş ancak merkez ve Bengal eyaleti arasındaki çatışma ortamı dinmemiş aksine şiddetlenerek devam etmiştir. Bu gelişmelerden yaklaşık bir yıl sonra Pencap eyaletinde siyasi icraatları eleştirme ve ekonomik sorunlara başkaldırma niyetli bir hareket başlamıştır. Tehrik-e Tahafuz-e Khatam-e Nabbawaat 'olarak bilinen hareket, 1953 yılına gelindiğinde şiddetini artırmış ve bu harekete bağlı gelişen toplumsal olaylar ordunun duruma el koymasıyla sonlanabilmiştir.

Muhammed Ali Bogra

Ülkede baş gösteren siyasi sorunlar, sivil isyanlar, ekonominin kötü gidişatı, kıtlık ve anayasal çözümün henüz bulunamamış olması gibi nedenlerden ötürü, Genel Vali Gulam Muhammed, Hoca Nazimuddin'i 17 Nisan 1953 tarihinde görevinden almış ve sürpriz bir şekilde Amerika'da büyükelçi olarak görev yapan Muhammed Ali Bogra'yı başbakan olarak atamıştır. Müslüman Birliği Partisi üyelerinin bu kararı onaylaması ile resmen göreve başlayan Muhammed Ali Bogra, geçmiş yıllarda farklı ülkelerde edindiği bürokratik tecrübesine, enerjik bireysel yapısını da eklemiş ve Pakistan için yeni fikirler üretmeye başlamıştır.

Muhammed Ali Bogra ve kabinesi, ilk yönetim dönemlerini kıtlık, kaçakçılık, kara borsacılık gibi kaotik durumları kontrol altına alma gayretleriyle geçirdikten sonra, ülkenin belki de en önemli sorunlarının başında gelen anayasa sorununu gündeme almış ve bu sorunu çözüme kavuşturmak adına çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu döne-

min en önemli kazanımlarından biri Amerika Birleşik Devletleri ile kurulan yakın ilişkiler sayesinde temin edilen tahıllar olmuştur. Bu sayede ülkedeki gıda sıkıntısı bir nebze dindirilmiştir. Bu kapsamlı çalışmaların ardından, 7 Ekim 1953 tarihinde, *Muhammad Ali Bogra Formula* olarak da anılan ilk anayasal taslak meclise sunulmuştur. Muhammad Ali Bogra Formülü'nün önemli kısımları şu şekildedir:

Merkezî yasama meclisi, üst meclis ve alt meclis olarak iki meclise sahip olacaktı. Üst Mecliste Doğu Pakistan'ın da bulunduğu Pakistan'ın beş bölgesinden eşit şekilde olmak üzere toplam 50 milletvekili bulunacaktı. Alt Meclis, nüfus bazında, bu beş bölgeye bölünmüş 300 sandalyeden oluşacaktı. Doğu Pakistan'a 165 sandalye tahsis edildi ve Batı Pakistan'ın dört birimine 135 sandalye verildi. İki meclis toplandığında, her iki kanadın da eşit temsilcileri oluyordu:

Doğu Pakistan 10+165=175; Batı Pakistan 40+135=175.

Bu şekilde alt meclis için nüfus ilkesi kabul edilmesine rağmen, yasama organının tamamı için eşitlik ilkesi uygulandı.

Bölgeler	Üst Meclis	Alt Meclis	Toplam
1. Doğu Pakistan	10	165	175
2. Pencab	10	75	85
3. Kuzey Batı Sınır Bölgesi	10	24	34
4. Sind ve Hairpur	10	19	29
5. Beluçistan, Beluçistan	10	17	27
Devleti Birliği, Bahavalpur			
Karaçi	50	300	350

Üst ve alt meclis arasındaki temsil dengesinin eşitlenmesi ve bakanlıkların iki meclise karşı da sorumlu olması, Muhammed Ali Bogra Formülü'nün önemli yenilikleri ve Pakistan yönetiminin değerli kazanımları arasında gösterilir. Bu ilkeler ile, aynı zamanda devlet başkanının seçimi ve kabineye güvenoyu gibi süreçlerin de iki meclisin ortak kanaati doğrultusunda şekillenmesi sağlanmıştır. Muhammed Ali Bogra'nın anayasaya zemin hazırlamak üzere sunduğu ve 25 Aralık 1954 tarihinde anayasa olarak açıklayacağını belirttiği bu maddeler, Genel Valinin yetkisini kısıtlayan ve Genel Vali ile Başbakan'ın yetkilerini yakınlıştıran bir dizi madde içerdiğinden Genel Vali Gulam Muhammed'in tepkisini çekmiştir. Sunulan taslağın bir başka tepki çeken yanı ise Doğu Pakistan'a tanınması öngörülen eşit temsil hakkıdır. Başbakan Muhammed Ali Bogra'nın sunduğu anayasal taslakların ardından resmî bir ziyarette bulunmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiği süreçte, Gulam Muhammed ülke genelinde olağanüstü hâl ilan etmiş ve 24 Ekim 1954 tarihinde kurucu meclisi fes etmiştir. Bu karar, özellikle Pakistan tarihinde anayasa yapım sürecini derinden zedeleyen bir uygulama olarak görülür ve acil anayasa ihtiyacı duyan ülkenin cumhuriyet kurumlarını temelden sarstığı ve demokratikleşme sürecini geriye götürdüğü şeklinde yorumlanır. Muhammed Ali Bogra ziyaretin ardından Pakistan'a dönmüş ancak burada Gulam Muhammed'in baskılarıyla karşılaşmıştır. Gulam Muhammed çok geçmeden içinde İskender Mirza ve General Eyüb Han gibi asker isimlerin de olduğu yeni kabinesini açıklamış ve Muhammed Ali Bogra'yı pasifize etmiştir. Gulam Muhammed'in kabinesinde asker kökenli isimlere yer vermesi ve bu kişileri önemli mevkilere getirmesi, Pakistan tarihinde, ordunun bilinçli politikleşmesi ve askerlerin siyasi figürlere dönüşerek ülke politikalarını belirlemesi sürecinin dönüm noktası olarak kabul edilir.

Muhammed Ali Bogra döneminde Pakistan dış ilişkilerde Amerika Birleşik Devletleri ve batı bloğuna yakın bir politik çizgi benimsemiş ve Sovyetler Birliği'ne karşı iki ülke arasında 1954 yılında savunma anlaşması imzalanmıştır. Pakistan tarihi araştırmacıları, Pakistan ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki bu yakınlaşmanın, Pakistan'ı Amerika Birleşik Devletleri'nin bir kolonisi hâline gelme riskiyle karşı karşıya bıraktığı ve ülkeyi sadece Sovyetlere karşı bir defans hattı niteliğine kavuşturduğu hususunda görüş bildirmişler ve Hindistan'ın hem Amerika Birleşik Devletleri ile hem de Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurarak, taraf olmaktan sakındığını ve böylelikle paktların negatif etkilerinden kurtulduğunu vurgulamışlardır.

Pakistan'ın politik durumu bu gelişmelerin tepkimele-riyle siyasi kutuplaşmaya yönelmişken yargıtay önemli bir karar almış ve 72 tanesi il meclisleri tarafından seçilecek toplam 80 üyeden oluşacak yeni bir kurucu meclisin oluşturulacağını deklare etmiştir. Pakistan'ın demokratikleşme sürecine meclisi fes etme kararıyla darbe vurduğu varsayılan, dahası gelecekte alınacak daha ağır anti-demokratik kararlara referans olacak zemimi üreten Gulam Muhammed, sağlık sorunlarını sebep göstererek emekli olmuş ve boşalan Genel Valilik görevine içişleri bakanı olarak görev yapan tecrübeli diplomat İskender Mirza getirilmiştir.

İskender Mirza

İskender Mirza, İngiliz kraliyet komisyonu yetkilisi olarak uzun süre görev yapmış ve İngilizlerin resmî birçok kurumunda çalışmış olmasına rağmen, politik deneyimsizliği ve Gulam Muhammed hükûmetinin ürettiği demokrasi sancılarını dindiremediği gerekçeleriyle, oldukça eleştiri almış bir liderdir. Genel valiliği esnasında (Ağustos 1955-Ekim

1958) devletin karşı karşıya kaldığı iç ve dış sorunlara kalıcı ya da geçici bir çözüm getiremediği gerekçeleriyle muhalefetten ve halktan ülke yönetimi için gerekli olan desteği alamayan İskender Mirza, göreve gelişinin ardından, Pakistan'ın ilk yasal taslaklarının hazırlanmasına vesile olan Muhammed Ali Bogra'yı görevden almış ve başbakanlık görevine 11 Ağustos 1955 tarihinde Çodhiri Muhammed Ali'yi getirmiştir. Çodhiri Muhammed Ali, Pakistan'ın ilk anayasası olacak 1956 anayasasının hazırlanma sürecinde oldukça önemli çalışmalar yürütmüş ve taslakların ülkenin dinamiklerine göre şekillenmesinde, İskender Mirza'nın aksine mühim katkılar sağlamıştır.

Önceki yönetim döneminde kurgulanması kararlaştırılan ikinci kurucu meclis, İskender Mirza yönetimi esnasında, 30 Eylül 1955 tarihinde mevcut il meclislerinden seçilen 80 üyeden oluşmuş ve tam yasama yetkisine sahip olmuştur. Müslüman Birliği Partisi'nin çoğunluğa sahip olduğu ikinci kurucu mecliste üye dağılımı şu şekilde olmuştur:

- Müslüman Birliği: 25
- Pakistan Kongre: 4
- Zamanlanmış Kastlar Federasyonu: 3
- Birleşik İlerici: 2
- Birleşik Cephe: 16
- Avami Birliği: 12
- Noon Grup: 3
- Bağımsız Müslümanlar: 1
- Diğerleri: 6

Üye dağılımından anlaşılacağı üzere, Pakistan'da çoğunluk hükûmeti kurulamamış ve Çodhiri Muhammed Ali'nin önderliğinde bir koalisyon hükûmeti kurulmasına karar verilmiştir.

Çodhiri Muhammed Ali ve kabinesi Pakistan'ın anayasal sorunlarına çözüm bulabilmek için birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi, Pakistan'ın batıdaki 4 eyaletinin tek bir eyalet çatısı altında birleştirilmesine yönelik olmuştur. Batı (34 Milyon) ve Doğu Pakistan (44 Milyon) arasındaki temsil oranlarına yönelik iyileştirmeler içeren, yönetsel ve ekonomik işleri kolaylaştırma imkânı tanıyan, karşılıklı politik güveni tesis edecek uzlaşılar sunan, aynı zamanda anayasa yapımına zemin oluşturacak ilkeler barındıran **Tek Birim (One Unit)**⁷ kararları, ilk defa 22 Kasım 1954 tarihinde önceki dönem başbakanı Muhammed Ali Bogra tarafından radyoda ilan edilmiş ve uzun çalışmaların ardından nihayet 14 Ekim 1955 tarihinde meclisten geçmiştir. Tek Birim uygulamasıyla ulaşılmak istenen hedeflerden bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Tek Birim, farklı bölgelerin temsilcilerini ortak bir kalkınma çabasında bir araya getirerek dar görüşlülük güçlerine karşı panzehir olacaktır.
2. Planlama sorunları kolayca çözülebilecektir. Tek bir bakanlık ve tek bir yasama, harcamalarda büyük bir tasarruf anlamına gelecektir.
3. Geri kalmış bölgeler geliştirilebilecektir.
4. Yeni anayasa kolaylıkla düzenlenebilecektir.
5. Her iki eyalete de maksimum otonomi verilebilecektir

Bu kararlar, ülkedeki feodal yapının kırılması ve etnik ve mezhepsel yapı anlamında farklı toplumlara ev sahipliği yapan eyaletlerin, merkezî otorite ile ulusal-uluslararası meselelerde bütünleşmiş bir şekilde hareket etmesini koordine etmesi anlamında hayati olarak nitelenir. Ancak ilerleyen yıllarda alınan bu kararlar yürürlükten kaldırılmış ve Pakistan günümüzdeki yönetim yapısına adapte edilmiştir. Bu durum ise, ülkenin lokal hesaplaşmalar nedeniyle bütünleşememesine neden olarak gösterilir ve yaşanan politik-toplumsal sıkıntıların bu paradokstan kaynaklandığı varsayılır.

Tek Birim adı altındaki meclis kararlarının ardından, tüm eyaletler batı Pakistan eyaletini oluşturmak için tek çatı altında birleştirilmiştir. Öte yandan, kurulan ilk bütünüleşmiş eyaletin genel valisi Muştak Ahmed Gurmani olurken, Dr. Han Sahib başbakan olarak görevlendirilmiştir. Bu kararlar, İskender Mirza'ya yönelik muhalefeti artırmış ve eyaletler arasında bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Zira, nüfus bakımından Pakistan'ın en büyük kısmını oluşturan Doğu Pakistan bölgesi yöneticileri, bu kararların ardından kendilerinden daha az nüfusa sahip olan Batı Pakistan ile eşit temsil hakkına sahip olmalarının adaletsizliği üzerine bir itiraz gerçekleştirmiştir⁸. Aynı şekilde, Batı Pakistan'daki bazı büyük eyaletlerde (Sind), bu kararın bölgelerinin büyüklüğüne ve nüfuslarının yüksekliğine göre bir temsil hakkı tanımadığını dile getirilerek hükûmei eleştirilmiştir. Ancak üzerinde önemle durulması gereken bir husus vardır. Pakistan hükûmeti, ülkedeki etnik ve mezhepsel ayrımların farkında olarak hareket etmiş ve bütün eyaletleri tek bir çatı altında toplama yoluna girmiştir. Bu karar Pakistan'ın millî birlik ve beraberliğini sağlamlaştırma ve gelecek dönemlerde ortaya çıkabilecek isyan ve bağımsızlık taleplerinin önüne geçme niyeti taşıması açısından oldukça önemlidir.

Pakistan'ın İlk Anayasası:1956 Anayasası

Pakistan Devleti yöneticileri, kuruluşun ilk yıllarında gerek iç işlerinde gerekse dış ilişkilerde yaşadığı ağır sorunlar nedeniyle ülkeye yön verecek bir anayasa yapılamadığından, 1935 yılında kabul edilen 1935 Hindistan Ana-

Bu Doğu-Batı Pakistan ayrışması, Doğu Pakistan'ın, 1971 yılında Bangladeş Devleti olarak bağımsızlık kazanmasıyla sonuçlanacak sürece girmesinin ilk kıvılcımı olarak nitelenebilir.

yasa'sına göre hükûmeti yürütmüş ve ülkeyi ilgilendiren kararların geneli bu bağımsızlık öncesi anayasasına uygun olarak alınmıştır. İskender Mirza ve kabinedeki bakanlar, bu durumu çözüme kavuşturabilmek için, birçok anayasal taslak üzerinde fikir yürütmüşler ve önceki dönemlerde üretilen taslakların da yardımıyla, Pakistan'ın ilk anayasasını ilan etmek için çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu çalışmalar aynı zamanda Pakistan'daki Genel Valilik makamını da etkilemiş ve İskender Mirza anayasal çalışmaların ardından Pakistan'ın ilk Başkanı olarak tarihe not edilmiştir. Anayasa çalışmalarının sonucunda Çodhiri Muhammed Ali taslak anayasayı 6 Ocak 1956 yılında meclise sunmuştur. Yaklaşık sekiz ay süren görüşmelerin ardından Pakistan'ın ilk anayasası 29 Ağustos 1956 tarihinde kabul edilmiştir. İskender Mirza anayasada belirlenen yeni adıyla Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olmuştur. Ülkenin temel yönetsel ilkelerinde köklü değişim ve dönüşümler meydana getiren bu tarihi anayasanın getirdiği temel yenilikler aşağıdaki gibi olmuştur:

1.

1.1. 1956'da yürürlüğe giren anayasanın doğası İslam'dı ve bu nedenle ülkenin resmî adı Pakistan İslam Cumhuriyeti olarak değiştirildi.

1.2. Anayasa'nın temeli, yine İslami nitelikte olan hedefler kararı üzerine kurgulanmıştı. Bu yüzden anayasa şu sözlerle başladı: "Tüm evren üzerindeki egemenlik sadece Allah'a aittir".

1.3. Sadece federal ve iki eyalet meclisinin tüm üyelerinden oluşan bir seçim kurulu tarafından seçilen Müslüman vatandaş Pakistan Cumhurbaşkanı olabilir.

1.4. Ülkenin tüm yasaları, kutsal Kuran ve Hadislere uygun olacaktır. Yürürlükteki tüm İslami olmayan yasalar derhal geri çekilecektir.

1.5. Hükûmet, toplumun İslami ilkelere göre şekillenmesi için İslami araştırmaları himaye edecektir.

1.6. Faiz ülkeden kaldırılacaktır.

1.7. Hükûmet, tüm dünyadaki Müslümanları birleştirme çabalarını himaye edecektir.

1.8. Anayasada cumhuriyetçi ve parlamenter bir sistem bulunacaktır.

2. Anayasa İslami esaslara dayalı olacaktır.

3. Pakistan Hükûmeti federal tarzda olacaktır. İlkelere merkez ile eyaletler arasındaki dağılım esasları takip edilecektir.

4. 1956 anayasasına göre, ülkede parlamenter bir hükûmet sistemi kurulacaktır Başbakan ve kabine üyeleri, politikalarından Ulusal Meclis önünde sorumlu olacaklardır.

5. İnsanlara can ve mal güvenliği, konuşma ve yazma özgürlüğü gibi temel haklar tanınacaktır.

6. 1956 anayasasına göre, yargı tamamen bağımsız ilan edilmiştir.

7. Millet Meclisi üyelerinin üçte iki çoğunluğu Anayasanın herhangi bir maddesini değiştirebilecektir.

8. Anayasa, başvuru ve danışma için kitap şeklinde mevcut olan yazılı bir belgedir.

9. Ulusal meclis, sayısı 300 olan tek meclisli bir yasama organı olacak ve her iki eyalete de eşit temsil hakkı tanınacaktır.

10. Pakistan Yüksek Mahkemesi, herhangi bir yasayı Anayasa'ya aykırı olarak ilan etme yetkisine sahiptir.

11. Hem Urdu dili hem de Bengalce, ülkenin resmî dilleri statüsünde olacaktır. Eşzamanlı, İngilizce de resmî dil olarak 25 yıl daha kalacaktır.

12. Eyaletlere daha geniş yetkiler verilmiştir.

13. Anayasa, kapsamlı bir Haklar Bildirgesi ve Devlet Politikasının Yönerge İlkeleri hakkında bir açıklama içermiştir.

14. Daha önce 94 madde içeren eyalet ilkeleri 54 olarak güncellenmiştir.

15. Demiryollarının kontrolü eyaletlere devredilmiştir.

16. Ortak seçmenlere ilişkin ayrı görüşler sorunu iki İl Meclisi tarafından karara bağlanacaktır.

1956 anayasası ilan edildiği tarihten itibaren ülkede geniş bir oranda kabul görmüş ve benimsenmiştir. 1935 Hindistan Hükûmet Yasası'na bağımlı bir şekilde ülkeyi yönetmek zorunda kalan dönemin Pakistan hükûmeti, böylelikle ülkenin iç ve dış meselelerinde ülkenin kendi dinamikleri ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulan maddeler doğrultusunda karar mekanizması oluşturmuş ve gelecek nesillere demokratikleşme anlamında önemli bir miras bırakmıştır. Başbakan Çodhiri Muhammed Ali ise bu başarıda en çok rolü olan kişilerden olması dolayısıyla Pakistan siyasi tarihinde büyük bir iz bırakmıştır. 1956 anayasası, içerdiği İslami hükümler dolayısıyla, ülkenin kurucu liderlerinin kurguladığı seküler toplum yaşamını etkilediği ve politikacılara İslamizasyon uygulamaları için güç verdiği düşüncesiyle kimi kesimler tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁹ 1956 Anayasası Pakistan'da demokratikleşme anlamında büyük adımların atılmasına vesile olsa da bir süre sonra partilerin uzlaşsızlıkları ve kişisel politik husumetler nedeniyle ülkenin iç siyasal sistemi bir kez da çökmüş , Çodhiri Muhammed Ali, çeşitli baskılar ertesinde 1956 yılının Eylül ayında istifa ederek görevini H.S. Suharvardi'ye bırakmıştır. H.S. Suhraverdi 1957 yılının

1956 Anayasasının ilanı, Pakistan siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Zira bu anayasa ile birlikte, ülke, Pakistan İslam Cumhuriyeti olmuş ve şeri kurallar ile demokratik hukuk kurallarının bir arada kullanıldığı, nevi şahsına münhasır bir ülke niteliğine bürünmüştür. Ülkenin bu kırılma ertesinde oluşturulan hukuki ve siyasi normları günümüze kadar bu temel doktrin doğrultusunda şekillenmiştir.

Ekim ayına kadar başbakanlık görevini yürütmüş ve Birleşik Pakistan fikrine karşı çıkan gruplar tarafından istifaya zorlanmıştır. H.S. Suhraverdi'nin ardından göreve İsmail İbrahim Çundirigar gelmiş ancak yaklaşık iki ay boyunca yürüttüğü başbakanlık görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Son olarak Malik Feroz Han Noon'un da Batı-Doğu Pakistan çekişmelerini sonlandıramaması ve istikrarsız yönetim denemeleri nedeniyle ülkenin resesyon yaşaması sonucunda başkan İskender Mirza, ekonominin çöküşünü ve ülkenin bekasına yönelik artan tehditleri öne sürerek 1956 anayasasını yürürlükten kaldırmış ve hükûmeti düşürme yoluna girmiştir. Bu politik kaos koşulları altında, Pakistan'da birinci askerî hükûmet döneminin başlaması kaçınılmaz olmuş, General Eyüb Han Pakistan'ın askerî ve siyasi lideri olarak başa geçmiştir.

Birinci Sıkıyönetim: Muhammed Eyüb Han

Pakistan devlet başkanı İskender Mirza, 7 Ekim 1958 tarihinde sıkıyönetim ilan etmiş ve Pakistan ordusunun başı General Eyüb Han'a sıkıyönetimi idare etmesi için yetki vermiştir. Ülke yönetimindeki tüm yetkiyi üzerine alan Eyüb Han, uzun uğraşlar sonucu ortaya konulan ve Pakistan'ın demokratikleşme sürecinde temel eksikliklerin giderilmesine önemli katkılar sağlayan 1956 anayasasını askıya almıştır. 1956 Anayasası çerçevesinde kurgulanan yönetim kademeleri geçersiz sayılmış halka yönelik toplanmayı engelleyici kurallar uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Batı tarzı demokrasinin Pakistan'a uymadığı gerekçesiyle 'kontrollü demokrasi' yöntemini uygulamaya koyan Eyüb Han, bu döneme kadar elde edilen bütün demokratik-anayasal ilerlemeyi arka planda bırakarak, kendine ait bir sistem inşa etme yoluna girmiştir. Askerî yö-

netimlerin bir gereği olan askerî mahkemeler kurulmuş ve davalar bu mecralarda görülmeye başlanmıştır. Pakistan'ın eksik doğan demokrasi deneyimi alınan bu kararlarla oldukça ağır yara almış ve ülkenin belki de etkisi günümüze kadar sürecek olan demokrasi sancıları bu dönemle birlikte başlamıştır.

General Eyüb Han'ı hükûmetin başına getiren ve Pakistan'da demokratik işleyişe bu şekilde ara veren İskender Mirza, çok geçmeden bu kararın ilk zarar verdiği kişilerden olmuş, kendisinin başkanlığında yeni hükûmet kurulacağını açıklayan Eyüb Han tarafından 27 Ekim 1958 tarihinde görevinden azledilerek süresiz sürgüne gönderilmiştir. İskender Mirza'nın sürgün edilişinin ardından ülkedeki mutlak yönetsel güç Eyüb Han'ın eline geçmiş ve Eyüb Han gerek hükûmet işlerini gerekse askerî yönetimi tek elden idare etmeye başlamıştır. İskender Mirza'nın görevdeyken yapmış olduğu en önemli icraatlar Pakistan'ı Güneydoğu Asya Anlaşması Teşkilatı (SEATO) ve Bağdat Paketi'ne dahil etmesi olarak tarihe not edilmiştir.

General Eyüb Han göreve gelişinin ardından öncelikle devlet memurlarının çıkar ilişkisine dayalı olduğunu düşündüğü çeşitli iş birliklerini sonlandırmış (yozlaşmış memurlar) ve yasadışı mali sistemi(karaborsacılar) düzenlemeye çalışmıştır. Vergi kaçakçılarına ağır yaptırımlar uygulamış ve kolluk kuvvetleri aracılığı ile hükûmetin kontrolü dışındaki kaçak mal varlıklarının tespitini sağlamıştır. Bu durum halkta büyük umutlar yaratmış ve Eyüb Han hükûmeti, göreve gelme şeklinin yarattığı kötü imajı değiştirmeye başlamıştır.¹⁰ Eyüb Han'ın özellikle ekonomi alanında yapmış olduğu hamleler, Pakistan'ın mali yapısını güçlendirmiştir. Bu dönemde devlet üretim tesisleri kurarak, bunları özel sektöre devretmiş, özellikle Cinnah'ın

¹⁰ M. R. Kazımı bu dönemi müşfik despotizm (benevolent despotizm) olarak tanımlar (Kazımı, 2019: 201).

ısrarla üzerinde durduğu endüstrileşmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Pakistan'ın kuruluş sürecinde ve ilk yıllarında en büyük problemlerinden olan göçmen sorununda yine askerî hükûmet döneminde önemli eksiklikler giderilmiş ve ülkede kurulan geçici kamplar vasıtasıyla barınak sıkıntısı yaşayan göçmenler için yaşam alanları oluşturulmuştur. Bu dönemde ülkenin eğitim müfredatı modern yaklaşımlara göre revize edilmiş, özellikle mesleki eğitim veren kurumlarda, sektör-okul iş birliğine yönelik geliştirmeler yapılmıştır.

Eyüb Han ve askerî hükûmet bir yandan Pakistan için gerekli gördükleri köklü değişiklikleri yaparken öte yandan uzun dönemli kalkınma planları da geliştirmeye odaklanmışlardır. Bu doğrultuda 1 Temmuz 1960 tarihinde ikinci kalkınma planı (1960-65) devreye sokulmuştur. Pakistan'ın tarımı için hayati olan su kaynaklarının Hindistan hükûmeti tarafından kontrol edilmesi ve Pakistan'ın kullanımına sunulmaması durumuna da el atan Eyüb Han, çeşitli müzakerelerden sonra, Dünya Bankasının da sürece dahil olmasıyla birlikte bu sorunu çözmüş ve 1960 yılında iki ülke arasında su kaynaklarının adil bir şekilde paylaşılmasına yönelik anlaşma imzalanmıştır. 19 Eylül tarihinde Hindistan başbakanı Nehru ve Eyüb Han arasında imzalanan İndus Suları Anlaşması ile Pakistan'ın tarımsal kalkınma ve ürün üretimi için elzem olan su kaynaklarının temini gerçekleşmiştir.

Toprak mülkiyetini elinde bulunduran kişilere bağımlı bir şekilde süren tarım sistemi¹¹, Eyüb Han tarafından 24

Batı'da etkisini yitirmiş feodal yapıya ait ibarelerin, Pakistan'ın bu döneminde etkisini sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Toprak mülkiyetini elinde bulunduran kişilerin politika üretimine de doğrudan müdahil olması, Eyüb Han'ın toprak mülkiyetinde yapmak istediği dönüşümlerin ve değişimlerin temel nedeni olarak belirtilebilir.

Ocak 1959 değiştirilmiş ve edinilecek toprak hektarının kısıtlanması uygulamaları ile tarım işleyişi devlet kontrolünde gerçekleşmeye başlamıştır. Kullanılmayan araziler çiftçiler arasında bölüştürülmüş ve bu sayede ekilen toprak alanı genişletilmiştir. Aynı zamanda tarım alanlarının eşit miktarda pay edilmesi kolaylaşmıştır. Eyüb Han'ın adil ve başarılı bulunan bu sistemi, toprak sahiplerinin baskısı ve uygulamada birliğin sağlanamaması nedeniyle bekleneni verememiştir.

Eyüb Han hükûmetinin, Pakistan'ın temel dinamiklerini değiştiren bir diğer kararı ise, 1959 yılında ülkenin başkentini Karaçi yerine İslamabad olarak belirlemesi olmuştur. Şehrin planlamasıyla da bizzat ilgilenen Eyüb Han, sistemli ve görece konum olarak dış tehlikelere karşı daha güvenli olan bir şehir inşa edilmesine önemli katkılarda bulunmuş ve bu tarihten sonra İslamabad, Pakistan'ın yeni başkenti olmuştur.

Eyüb Han bu temel sistem değişikliklerin yanı sıra, aile hukuku, işçi hukuku, tıp alanlarında da yenilikler üretmiş ve bu alanların yeniden inşası için kanunlar çıkarılmasını sağlamıştır. 1960 yılında duyurduğu 'Temel Demokrasi' sistemi halk ve yönetimin ortak ve verimli bir şekilde politika üretmesi, temsil sorunlarının giderilmesi ve Pakistan'ı kalkındırmanın yollarının aranması sürecine katkılar sunmuştur. Eyüb Han, yönetimi süresince, Sovyetler Birliği, Çin, İran ve Türkiye ile yakın ilişkiler gerçekleştirmiştir.

1962 Anayasası

Eyüb Han Pakistan devletinin en önemli karar vericisi olmasının ardından, Pakistan'ın dinamiklerine uyumlu yeni bir anayasa hazırlanması talimatı vermiş ve bu doğrultuda ilk rapor, anayasa komisyonu tarafından meclise 1961

yılının Mayıs ayında sunulmuştur. Rapor Eyüb Han, Dönüşüm Komisyonu ve İslami Öneri Komisyonu tarafından ayrıntılarıyla incelenmiş ve üzerinde yeni değişiklikler ve birçok revize yapılarak 23 Mart 1962 tarihinde Eyüb Han tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. 1962 Anayasası'nın önemli maddeleri aşağıdaki gibi olmuştur:

1. 1962 Anayasası başkanlık şeklindeydi.
2. Bu Anayasa kapsamındaki önemli kurum, her ilde bir seçim birimi olarak bölünmüş 80.000 seçmenden oluşan seçim kuruluydu.
3. Ülkede Ulusal Meclis olarak bilinen bir Merkez Yasama Meclisi olacaktı. Her iki eyalette de ayrı ayrı İl Meclisleri kurulacaktı.
4. Cumhurbaşkanı Müslüman olacaktı ve bu seçmenler tarafından 5 yıllık bir süre için seçilecekti.
5. Başkan, görev süresi dolmadan Ulusal Meclisi feshedebilir.
6. Eyaletlerde valiler, Başkan tarafından atanan ve onun rızasıyla görev yapan yöneticilerdi.
7. Urdu ve Bengali ülkenin resmî dili oldu.
8. Ulusal Meclis tarafından kabul edilen herhangi bir yasa, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmazsa ve Ulusal Meclis, toplam oyların 2/3 çoğunluğu ile onu tekrar kabul ederse, başkanın veto yetkilerine rağmen yasa çıkmış sayılacaktır. Cumhurbaşkanı, isterse referandum için seçmen kuruluna sunma hakkına sahiptir.
9. Eğer herhangi bir konuda eyalet kanunu ile merkezî kanun arasında herhangi bir çatışma ortaya çıkarsa, o zaman farklılık ölçüsünde, merkezî kanun eyalet kanununa üstün gelir.

Yürürlüğe konulan anayasa, halkı tam anlamıyla tatmin etmese de anayasaya karşı güçlü bir muhalefet olmamıştır. Eyüb Han'ın ülkenin kalkınmasına yönelik icraatları nedeniyle elde etmiş olduğu popülarite, hazırlatmış olduğu 1962 anayasasının yeteri kadar benimsenmemesi nedeniyle düşmüştür. Zira anayasada bulunan hükümler, başkana birçok alanda geniş yetkiler tanımış ve bu durum, ülkenin

diğer politikacıları tarafından ağır eleştiriler almıştır. Pakistan'ın eski başbakanlarından Çodhiri Muhammed Ali bu konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

1962 Anayasasına göre kurulan hükûmet sadece Cumhurbaşkanı içindi. Ne mahkemeler Başkanın emirlerine itiraz edebilir, ne de yasama organı bu emirleri değiştirebilir. Başkan ayrıca yasama için geniş yetkilere sahipti. Ayrıca olağanüstü hâl veya barış için sınırsız yönetim yetkisine sahipti. Cumhurbaşkanı'nın idaredeki sınırsız yetkileri nedeniyle, eyalet meclislerinin konumu nominal olarak azaltılmıştı.¹²

Anayasa sonrası hızlanan demokratikleşme süreci ertesinde 28 Nisan 1962 tarihinde ulusal meclis seçilmiş, 6 Mayıs tarihinde ise eyalet seçimleri tamamlanmıştır. 8 Haziran 1962 tarihinde yapılan meclis toplantısıyla, yaklaşık dört yıl üren sıkıyönetim sona ermiş, anayasa kapsamında bir hükûmet kurulmuştur. Eyüb Han bu yeni hükûmetin başkanı olmuştur.

15 Temmuz 1962 tarihinde meclis yeni siyasi partilerin kurulabileceğini içeren yasa tasarısını Başkan Eyüb Han'a sunmuş ve 16 Temmuz 1962 tarihinde Eyüb Han tarafından imzalanan ve Pakistan'ın demokratikleşme serüvenine oldukça önemli katkılar sunacak bu tasarı yasalaşmıştır. Müsliman birliği Partisi, Cemaat-i İslami, Nizam-i İslam Partisi, Ulusal Halk Partisi, Kırşek Siramek ve Halk Birliği Partisi bu yasa kapsamında yeniden şekillenmiş ve Pakistan'ın siyasetini belirleyecek ana partiler olmuştur. 28 Aralık 1962 tarihinde Çin ile Himalaya sınır bölgesi üzerine çalışmalar yürütülmüş ve sınırların yeniden hizalanmasına yönelik yapılan anlaşma duyurulmuştur. 16 Şubat 1963 tarihinde Zülfükar Ali Butto Dışişleri Bakanı olarak atanmış,

Nadiem, Ihsan H., *A Brief History of Pakistan-From Earliest Times*, Sang-e Meel Publications, Lahor, 2017, s. 210.

Eyüb Han hükûmeti için ilk önemli icraatını ise Çin ile sınır anlaşması imzalayarak yapmıştır.

Eyüb Han hükûmetinin almış olduğu bir diğer önemli karar, 6 Ocak 1964 tarihinde Cemaat-i İslami partisini ve partiye temel teşkil eden organizasyonu illegal olarak tanımlaması ve bu partinin bütün aktivitelerini yasaklaması olmuştur. 1956 anayasasının hazırlanmasında katkıları olan ve bu anayasa doğrultusunda politik faaliyetleri ivme kazanan partinin kapatılması ve önderi Mevdudi'nin hapsedilmesi, Eyüb Han'ın Pakistan'daki din temelli politika üreten oluşumlara bakış açısının nasıl olduğuna yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Bu esnada, 26 Haziran 1964 tarihinde Eyüb Han'ın teşvikiyle Pakistan'da iki nükleer istasyon kurulmuştur.

1965 Seçimleri ve 1965 Hindistan Pakistan Savaşı

1962 Anayasasının demokratik usullere aykırı yapıldığının düşünülmesi ve Doğu Pakistan'ın siyasi temsilcilerinin merkezî hükûmete yönelik eleştirileri halk arasında zamanla çeşitli isyanların oluşmasına vesile olmuştur. Bunların yanı sıra Eyüb han'ın gerçekleştirmeye çalıştığı zirai devrimler istenilen başarıya ulaşamamış, halkın zenginleşmesi ve refaha kavuşması beklenirken maddi gücün sayılı ailelerde toplanmaya başladığı dile getirilmeye başlanmıştır. Birleşik Muhalefet Partisi'nin tek adayı olarak Muhammed Ali Cinnah'ın kız kardeşi Fatima Cinnah, Eyüb Han'ın karşısına çıkmış ve bu gelişmeler doğrultusunda Pakistan halkı 1 Ocak 1965 tarihinde sandığa gitmiştir. Yapılan seçimlerin ardından halkın büyük sevgi beslediği ve saygı duyduğu Fatima Cinnah kaybetmiş, Başkan Eyüb Han ezici bir çoğunlukla seçimlerin galibi olmuştur. Sıkıyönetimle

başta gelen liderin, demokratik seçimlerle halktan yeniden yönetme yetkisini alması, Pakistan siyasi tarihinin ilginç anekdotları arasında yerini almıştır¹³. 23 Mart 1965 tarihinde Eyüb Han yeniden Pakistan başkanı sıfatıyla görevine başlamıştır.

Eyüb Han ve hükûmeti yeni dönemde Pakistan'ın mali sorunlarını çözmeye yönelik adımlar atmış ve 1 Temmuz 1965 tarihinde ülkenin temelinde mali kalkınma ve gelir dağılımı olan yeni beş yıllık planını duyurmuştur. 23 Nisan'da Pakistan ve Hindistan arasında, Rann ve Kutç bölgelerinde başlayan ufak çaplı çatışmalar çok geçmeden savaşa dönüşmüş ve Hindistan'ın 6 Eylül 1965 tarihinde Pakistan'ın batı sınırlarına birçok bölgeden saldırmasıyla savaş resmen başlamıştır. Hindistan'ın Ocak 1965 tarihinde Keşmir bölgesini ülkeye ilhak etmesine yönelik kararları neticesinde Keşmir'de başlayan isyanlar ve ardından Hindistan'ın bu bölgeye girmesi bu savaşın en önemli nedenlerinden olarak görülür. Aynı zamanda, Pakistan ve Çin'in 1962 yılındaki uzlaşısıyla Kuzey Batı'da bulunan ve Keşmir bölgesinde doğrudan etki eden sınır bölgelerinden Hindistan'ın tecrid edilmesi, Hindistan'ın Çin tehlikesine karşı Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesine vesile olmuş ve Hindistan bu desteklerin bilinciyle Pakistan'a ve sınır bölgelerine asker çıkarmıştır. Pakistan'ın bu duruma karşılık vermesi, savaşın Pakistan topraklarına taşınması (Pencab bölgesi, Lahor-Sialkot) ve bu doğrultuda karşılıklı orduların sıcak çatışmaya girmesi, iki ülkeye de ağır kayıplar vermiş ve Birleşmiş Milletler'in 23 Eylül 1965 tarihli kararı ertesinde iki devlet ateşkes ilan ederek savaşı sonlandırmıştır. Savaşın sonucu ne Pakistan ne de Hindistan için bir zafer niteliğinde olmuştur. Aksine büyük küresel güçlerin kışkırtmasıyla gelişen savaş, her iki

¹³ Bu durum ilk olmakla birlikte, gelecek yıllarda bu duruma benzer siyasi gelişmeler yaşanmıştır.

devlete de çok sayıda can ve mal kaybına neden olmuştur. İki ülke arasında gerçekleşen bu büyük savaşta özellikle Çin ve İran, Pakistan'a kıymetli destekler vermiştir.

Taşkent Deklarasyonu

Birleşmiş Milletler Kararı ve Ateşkes İlkeleri doğrultusunda Hindistan ve Pakistan devletleri adına Pakistan devlet başkanı Eyüb Han ve Hindistan başbakanı Lal Bahadur Şastiri Taşkent'de bir araya gelmişler ve 10 Ocak 1966 tarihinde barış anlaşmasına imza atmışlardır. Bu deklarasyonda iki ülkenin karşılıklı barışa ve güvene dayalı diplomatik ilişkilere sahip olacağı teyid edilmiş ve Keşmir meselesi üzerine ortak akıl yürütülerek çözüm önerileri geliştirileceği kararlaştırılmıştır. Taşkent Deklarasyonu Pakistan'ın dış ilişkileri üzerinde etki yarattığı kadar iç ilişkileri üzerinde de önemli etkiler doğurmuştur. Zira bu deklarasyonun hemen ardından Başkan Eyüb Han ile dışişleri bakanı Zülfikâr Ali Butto arasında görüş ayrılıkları doğmuştur. Taşkent Deklarasyonu ertesinde çeşitli gruplar sokaklara inmiş ve Eyüb Han'ın Keşmir'i ve Keşmir davasını sattığına yönelik açıklamalar yapılmıştır. Gösteriler esnasında birçok kişi ölmüş ve yaralanmış, bu gelişmeler üzerine Eyüb Han'a olan halk desteği, Hindistan ile yürüttüğü politikalar nedeniyle azalmaya başlamıştır. Bu gelişmeleri değerlendirmek ve Eyüb Han hükûmetinin uluslararası politikalarına yönelik eleştirilerini paylaşmak için muhalif siyasi partiler Lahor'da ortak bir konferans düzenlemişler ve bu konferansta Pakistan'daki siyasi sorunların çözümü için yeni öneriler geliştirmişlerdir. 5 Şubat 1966 tarihinde başlayan ve iki gün süren bu konferansa Doğu Pakistan'ın önemli figürlerinden Şeyh Mucibur Rehman da katılmış ve Doğu Pakistan'a verilmesini talep ettiği çeşitli imtiyazları

burada katılımcılarla paylaşmıştır. Şeyh Mucibur Rehman, bu konferansın ardından 25 Şubat 1966 tarihinde 6 ilkesini mecliste sunmuş ve merkezî hükûmetin Doğu Pakistan politikalarını revize etmesi gerektiğini deklare etmiştir. Şeyh Mucibur Rehman'ın bu deklarasyonunun, daha sonra bağımsızlık hareketine dönüşecek ve Bangladeş'in kurulmasına zemin hazırlayacak Doğu Pakistan isyanına zemin hazırlayan en önemli gelişme olduğu düşünülür. Şeyh Mucibur Rehman'ın 6 ilkesi şu şekildedir:

1. Hükûmetin karakteri, seçimin doğrudan ve evrensel yetişkin oy hakkı temelinde yapılacağı federal ve parlamenter olmalıdır; federal yasama meclisinde temsil nüfus esasına göre olacaktır.
2. Federal hükûmet sadece iki konu ile ilgilenmeli: Savunma ve Dış İlişkiler. Diğer tüm kalan konular eyalet yönetimlerine bırakılmalıdır.
3. İki kanat için iki ayrı, ancak serbestçe dönüştürülebilir para birimi tanıtılmalıdır veya bu mümkün değilse, tüm ülke için tek bir para birimi olmalı, ancak sermayenin Doğu'dan Batı Pakistan'a kaçışını durdurmak için etkili anayasal hükümler getirilmelidir. Ayrıca, Doğu Pakistan için ayrı bir Bankacılık Rezervi oluşturulmalı ve ayrı maliye ve para politikası benimsenmelidir.
4. Vergilendirme ve gelir toplama yetkisi federasyon birimlerine verilmelidir ve federal merkezin böyle bir yetkisi olmamalıdır. Federasyon, harcamalarını karşılamak için eyalet vergilerinden pay alma hakkına sahip olacaktır.
5. İki kanadın döviz kazançları için iki ayrı hesap olmalıdır; federal hükûmetin döviz ihtiyacı iki kanat tarafından eşit veya belirlenecek oranda karşılanmalı, yerli ürünler iki kanat arasında gümrüksüz hareket etmeli ve anayasa birimlere yabancı ülkelerle ticari bağlantılar kurma yetkisi vermelidir.
6. Federasyon birimlerinin hükûmeti, ulusal güvenliğe etkin bir şekilde katkıda bulunmak için bir milis veya paramiliter güç bulundurma yetkisine sahip olacaktır.

Şeyh Mucibur Rehman'ın bu deklarasyonu Doğu Pakistan'da artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını habercisi niteliğinde olmuştur. Zira Pakistan hükûmeti bu deklarenin ardından Doğu Pakistan'da siyasi faaliyet yürüten birçok kişiyi Doğu Pakistan'ı ayırma girişiminde bulundukları gerekçesiyle suçlamış ve haklarında işlem yapmıştır. Bu gelişmeler 12 Temmuz 1967 tarihinde Gertala bölgesinde bir isyanın çıkmasına neden olmuştur.

Zülfikâr Ali Butto'nun Eyüb Han ve kurmuş olduğu siyasi nizam hakkında muhalefet etmesi ve sosyalizm içerikli manifestolarını geniş halk katılımının olduğu toplantılarda açıklamaya başlaması, ona özellikle öğrenci toplulukları arasında oldukça popülerite kazandırmıştır. Birçok kurumun kamulaştırılmasını içeren plan ve projeleri halktan büyük destek görmeye başlamış, dış politikada ülkenin özgür iradesiyle söylem üretmesi gerektiğine yönelik fikirleri benimsenmiştir. Butto, 30 Kasım 1967 tarihinde Pakistan Halk Partisi'ni (Pakistan Peoples Party) kurmuş ve politikalarını kendi partisi ve destekçileri için geliştirmeye başlamıştır.

General Muhammed Yahya Han: İkinci Askerî Hükûmet Dönemi

Eyüb Han ve hükûmetinin ülkeyi kalkındırma politikaları, fabrika sayılarının artması, ekonomik büyümenin pozitif yönde olması gibi sayısal veriler üzerinde oldukça önemli etkiler göstermiş ancak ülkedeki yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik üzerinde herhangi bir olumlu etki yaratmamıştır. Zira ülkede, çarpık ekonomik sisteme dayalı gelir dağılımı etkinleşmiş, insanlar yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkûm bırakılmıştır. Öte yandan Doğu Pakistan liderlerinin imtiyaz istekleri karşılanırsa da isyan-

lar bu bölgede artarak devam etmiş, Pakistan hem ekonomik hem de politik olarak bir çıkmaza doğru sürüklenmeye başlamıştır. Eyüb Han ve ailesinin zenginleştiği, halkın ise yoksullaştığı söylemleri halk arasında yayılım sağlamış, ülkede iç isyanlar baş göstermeye başlamıştır. Muhalefet liderleri ortak toplantılar düzenleyerek Eyüb Han'a görevi devretme çağrısı yapmışlar, özellikle Zülfikâr Ali Butto seçimlerin bir an önce yapılması ve yönetimin değişmesi gerektiğini dillendirmeye başlamıştır. Siyasi partilerin taraftarları arasında çatışmalar çıkmış, ülke iç savaşa doğru sürüklenme yoluna girmiştir.

Ülkedeki kaotik gelişmeler üzerine Eyüb Han 25 Mart 1969 tarihinde başbakanlıktan istifa etmiş ve kendisinin yerine ordunun başındaki General Yahya Han'ı başkan olarak atamıştır. Yahya Han orduyu devreye sokarak sıkıyönetim ilan etmiş ve bir kez daha anayasayı iptal etmiştir. Yerel ve ulusal meclisler kapatılmış, ülkenin siyasi partilerinin faaliyet yürütmeleri engellenmiştir. 4 Nisan 1969 tarihinde uygulamaya konulan kararlar ise toplumun temel hak ve hürriyetlerinin kısıtlanmasının önünü açarak ülkede demokrasi krizinin yeniden doğmasını sağlamıştır. Eyüb Han'ın aldığı karar ve sonrasında yaşananlar Pakistan'ın demokratikleşme sürecine yeni ve ağır bir darbe daha vurmuş ve ülkede anayasal ilerleme ve hukuk işleyişi gerileme dönemine girmiştir.

Muhammed Yahya Han oldukça kaotik bir dönemde göreve gelmesine rağmen, ilk döneminde oldukça başarılı programlar yürütmüştür. İşçilerin mali hakları iyileştirilmiş, eğitim sistemi üzerinde olumlu etkiler yaratan programlar devreye sokulmuş ve liyakate dayalı atamalar yapılarak ülkenin işleyişinde eksik kalan birçok durum iyileştirilmiştir. Tek Birim kararları ile merkezileşen ve otoriterleşen yönetsel yapı terk edilmiş, 28 Kasım 1969 tarihinde alınan karar ile, Batı Pakistan'daki yönetim

sistemi farklılaştırılarak Pencap, Sindh, Serhad ve Belucistan bölgelerinden oluşan eyalet sistemine geçilmiş ve bu eyaletlere nüfusları oranlarında mecliste temsil hakkı tanınmıştır.¹⁴ Muhammed Yahya Han, 1 Ocak 1970 tarihinden itibaren, 5 Ekim 1970 tarihinde yapılması planlanan seçimler için, siyasi partilere çalışma izni verileceğini duyurmuştur. Yasama meclisinin kendisine tanınan sürede anayasayı hazırlayamaması durumunda meclisin kendi kendini feshedeceği ve seçimler sonrasında oluşacak yeni meclisin anayasa çalışmalarını yürüteceği ilan edilmiştir. Bu sırada işleme konulan yeni bir kanunla kurulacak meclisin kuruluş yöntemleri, mecliste yer alacakların sayısı ve meclisle ilgili diğer ayrıntılar duyurulmuş, meclisin kurulduktan sonra hazırlayacağı anayasanın ipuçları açıklanmıştır. Pakistan'da 5 Ekim 1970'te yapılması gereken seçimler, Doğu Pakistan'da gerçekleşen doğa olaylarının etkisiyle 7 Aralık 1970 tarihine ertelenmiştir.

Genel Seçimler ve Doğu Pakistan'ın Kaybedilişi (Bangladeş'in Kuruluşu)

7 Aralık 1970 tarihinde yapılan ve oy hakkı temelinde ilk defa gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde, Batı Pakistan'da toplamda 144 sandalyeden 81 sandalye kazanan (seçimlerin ardından bağımsız adayların da katılımıyla 88 olmuştur) ve çoğunluğu elde eden Butto önderliğindeki Pakistan Halk Partisi, Doğu Pakistan'da ise Şeyh Mujibur Rehman öncülüğündeki Halk Birliği Partisi başarılı olmuştur. Doğu Pakistan'da ezici bir çoğunlukla kazanan

¹⁴ Bu tarihî karar, Pakistan'ın günümüzde karşılaştığı eyalet hükûmetleri-merkezî hükûmet koordinasyonunun ana kaynağı olarak gösterilir ve tek birim yönetim sisteminin terk edilmesinin ülkenin ulusal-uluslararası politikalarına olumsuz etki ettiği varsayılır.

(169 sandalyeden 160 sandalyeyi kazanmıştır) Halk Birliği Partisi, mecliste en çok temsil hakkını kazanmıştır. 17 Aralık 1970'te ise yerel meclis seçimleri yapılmış ve ortaya genel seçimlerdeki tablo çıkmıştır. Doğu Pakistan'da Halk Birliği Partisi, Batı Pakistan'da ise Pakistan Halk Partisi seçimde en fazla oy olan partiler olmuştur. Batı Pakistan'da dört eyaletten Pencab ve Sindh'i kazanabilen Pakistan Halk Partisi, diğer eyaletlerde kurulan birleşik başkanlıklar ile meclisi kurabilmiştir. Zira Beluçistan ve Kuzey Batı Sınır Eyaleti seçimlerinden Han Abdul Vali Han tarafından yönetilen Ulusal Birlik Partisi zaferle ayrılmış ve ülke Doğu Bengal, Sind-Pencab ve Beluçistan-Kuzey Batı Sınır Eyaleti olarak üç ayrı seçim sonucuna ve yönetim tarzına adapte olmak zorunda kalmıştır.¹⁵ 15 Aralık 1970 tarihinde Pakistan Halk Partisi'nin genel başkanı Zülfikâr Ali Butto, yeni bir anayasa ihtiyacına değinmiş ve bu anayasa için çalışmalar acilen başlanacağını duyurmuştur. Bölgesinde elde ettiği gücün farkında olan ve bu gücün Pakistan'ın genel politikalarında etkili olması gerektiğini düşünen Şeyh Mucibur Rehman, yeni hükûmetle de uzlaşmamış ve daha önce açıkladığı ilkelerinden taviz vermeyeceğini açıklamıştır. Dolayısıyla Avami Birliği Partisi'nin bu muhalefeti mecliste işleyişi engellemiş ve yasama meclisinin kurulabilmesine engel teşkil etmiştir. 2 Mart 1971 tarihinde Şeyh Mucibur Rehman'ın Doğu Pakistan halkına yapmış olduğu

¹⁵ Pakistan'ın geçmişteki ve güncel ulusal yönetsel zafiyetlerinin, ülkenin eyaletlere geniş haklar tanıyan ve ulusal ve uluslararası konularda genellikle merkez-eyalet uyumsuzluğu doğuran tarzda yapılanmasından kaynaklandığına dair görüşler sıklıkla dile getirilmektedir. Pakistan'ın farklı eyaletlerinde yaşayan halkları arasında dilsel, mehepsel ve kültürel anlamda belirgin ve keskin farklılıklar gözlemlenmektedir. Zira geçmişte alınan tek birim yönetsel tarzının terk edilerek, eyaletlerin etkinliğine dayalı federal bir yapının tercih edilmesinin, gelecekte Pakistan devletinin bütünlüğüne yönelik dahi tehlikeler üretebilecek potansiyele sahip olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

direnme ve grev çağrıları çok geçmeden bölgede tansiyonu yükseltmiş ve kanlı olaylar ortaya çıkmıştır. Olaylar esnasında fabrikalar ve kamu kurumları yağmalanmış, Bengal bölgesinde güvenlik güçleri ve halk arasında ağır çatışmalar meydana gelmiştir. Sivil itaatsizliğin başlamasıyla birlikte, insanlar kamu kurumlarını yağmalamaya başlamış ve devletin hazine kurumlarına baskınlar yapılarak maddi kayıplar verilmiştir.

Doğu Pakistan'daki Halk Birliği Partisi liderleri ve destekçileri ordunun yönetime el koymasıyla birlikte Hindistan'a ziyaretlerde bulunmuşlar ve burada teçhizatlanarak yeniden Bengal'e dönmüşlerdir. Hindistan bölgedeki olayların Hindistan'a olabilecek etkisini öne sürerek Bengal'e Hindistan askerini yollamış ve bölgedeki çatışmalara müdahil olmuştur. 30 Ocak 1971 tarihinde iki genç tarafından kaçırılan ve Lahor havaalanına iniş yaptıktan sonra yakılan Hindistan uçağı, olaylara kıvılcım olmuş, 4 Mart 1971 tarihinde Şeyh Mucibur Rehman'ın iki kanadın da ayrı başbakanlara sahip olması gerektiği ifadelerini içeren, bir bakıma bölünme niyetinin bildirimini ilgililere iletmesi ve halkı sivil itaatsizliğe çağırması artık Bengal halkının ve liderlerinin uzlaşından ziyade bağımsızlık istediğinin net bir göstergesi olmuştur. Bu gelişmelerin ardından Başkan Yahya Han ülkedeki siyasi partilerin liderlerini gelişen olayları görüşmek için toplantıya çağırılmış ancak Şeyh Mucibur Rehman bu çağrıya yanıt vermeyerek çalışmalarını sürdürmüş ve bölgesinde sivil itaatsizlik başlatmıştır. Kimi tarihçiler Şeyh Mucibur Rehman'ın bu dönemde Doğu Pakistan'ın bağımsız bir ülkeye dönüşmesini kafasına koyduğu ve attığı adımları bu hedefine ulaşmak için attığı fikrinde birleşmişlerdir. Bengalli siyasilerle yapılan toplantılardan uzlaşa çıkmaması ve bölgede olayların artarak devam etmesi üzerine Şeyh Mucibur Rehman 25 Mart 1971 tari-

hinde tutuklanmış ve Halk Birliği Partisi kapatılarak bölge yönetimi orduya devredilmiştir.

Pakistan'ın Doğu kanadındaki isyanları bastırmaya başlaması ve isyanın politik liderlerini tutuklayarak bölgedeki askerî varlığını güçlendirmesi üzerine, 1971 yılının Kasım ayında Hindistan hükûmeti Pakistan'ın Doğu Pakistan'dan ordusunu çekmesine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Pakistan'ın bu ironik talebi geri çevirmesi ve Doğu Pakistan'daki olayların artık Hindistan ve Pakistan arasındaki bir uluslararası krize dönüşmesiyle, Hindistan önce Doğu Pakistan'a, ardından ise 3 Aralık 1971 tarihinde Batı Pakistan'a saldırarak savaşı resmen başlatmıştır. 16 Kasım 1971 tarihinde Hindistan ordusu Doğu Pakistan'a çıkarma yapmış ve 16 Aralık'da bölgeyi kontrol altına alarak yüz bine yakın askeri ve sivil tutuklamıştır. Bu arada Polonya, 15 Aralık 1971 tarihinde yayınladığı bir deklarasyonla Birleşmiş Milletlere çağrıda bulunarak, gücün Şeyh Mucibur Rehman'a bırakılması gerektiğini duyurmuştur. Pakistan'ın, Doğu Pakistan ile hava yolunun kesilmesi, lojistik sıkıntılar ve Doğu Pakistan halkının özgürlük temalı direnişi nedeniyle savaş kısa sürmüş ve 20 Aralık 1971 tarihinde Doğu Pakistan kaybedilmiştir. Hindistan bu süre zarfında bölgeyi kontrol etmiş ve 22 Aralık 1971 tarihinde Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bölgeden çekilmiştir. Şeyh Mucibur Rehman kurulan Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olmuştur.

Pakistan Hindistan savaşına dönüşerek kaotik bir şekilde sonuçlanan bu sürecin sonunda kaybeden tarafın Pakistan olmasının çeşitli nedenleri vardır. Doğu kanadının farklı bir ülkeye dönüşmesiyle nüfusunun yarısını kaybederek askerî anlamda daha küçük bir ülkeye dönüşen Pakistan, Hindistan ve Bengal halkının ortaklığında kazanılan askerî güce karşılık verememiş, aynı zamanda Bengal'de tutuklanan binlerce askerinden ve el konulan

teçhizattan yoksun olarak mücadeleye girişmek zorunda kalmıştır. Doğu Pakistan'ın -özellikle Kalküta- limanların da etkisiyle ekonomik anlamda oldukça güçlü bir yapıya sahip olması ve Bengallilerin bu ekonomik getirilerden Pakistan hükûmetinin faydalanarak kendilerine gerekli payı vermediklerini düşünmesi, aynı zamanda millî dilin Urdu olarak belirlenerek Bengalcenin arka planda bırakılması, bölge halkının bağımsızlık sürecine girmelerine sebep olan başka bir durum olarak nitelenmiştir. Bengal bölgesinin Hindistan topraklarında olması (Batı Pakistan ile Doğu Pakistan arasında yaklaşık 1600 km mesafe bulunuyordu) ve bunun bir dezavantajı olarak Pakistan ile kara, hava ve deniz yolları bağlantılarının Hindistan'ın müdahaleleri sonrası kesilmesi ise belki de yenilginin en büyük sebebi olmuştur. Pakistan doğu kanadını kaybetmekle sadece toprak parçası ve askerî-politik kan kaybetmekle kalmamış, ülkenin kuruluşunda en önemli yer tuttuğunu varsaydığımız din temelli bütünleşme özelliği de ağır yara almıştır.

Zülfikâr Ali Butto: Pakistan'da İlk Sivil Hükûmet

Doğu Pakistan'ın kaybedilişi ve ülkede kendisine artan muhalefet nedeniyle Yahya Han 20 Aralık 1971 tarihinde görevini bırakmış ve son seçimlerden Pakistan Halk Partisi lideri olarak Batı Pakistan'da en çok oyu almış olan Zülfikâr Ali Butto, hükûmet başkanı ve sıkıyönetimin lideri olarak Pakistan yönetimini devralmıştır. Göreve geldikten sonra on kişilik bir kabine kuran ve eyaletlere de yetkin yöneticiler atayan Butto, ülkedeki bilinmezliği ve iç-dış meseleleri çözüme kavuşturmak için çalışmalarını hızlandırmıştır.

İlk olarak, Yahya Han döneminde hapsedilen Şeyh Mucibur Rehman serbest bırakılmış ve bu karar, yerel ve

uluslararası anlamda Zülfikâr Ali Butto'ya sempati kazandırmıştır. Ülkenin yirmiye yakın büyük endüstri şirketini millîleştiren Butto, bu şekilde bir yandan devletin gelir kaynaklarını artırırken öte yandan halkın iç piyasadaki alım gücünü artırmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda 10 Şubat 1972 tarihinde çıkarılan bir yasa ile işçi hakları iyileştirilmiş, eğitim, tarım, hukuk ve sağlık alanlarında birçok tasarı yürürlüğe konulmuştur. Bu çeşitli alanlardaki kapsamlı reformların en temel özelliği ise millîleştirme politikaları sonucunda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Zira Butto, endüstriyi ve eğitim kurumlarını millîleştirme yoluna gitmiş ve bu anlamda halktan büyük destek görmüştür. İlk olarak Muhammed İkbâl'in dile getirdiği İslami sosyalizm konsepti altında çalışmalar yürüten ve bu doğrultuda dinî kurumlarla iş birliği içinde politika üreten Butto, ağır şer'i kuralların uygulanmadığı, ancak İslami değerlerin de hükûmet politikalarında etkin rol aldığı yeni bir tarz yaratarak, Pakistan genelinde popüler bir imaj yakalamıştır.

Zülfikâr Ali Butto'nun uluslararası anlamdaki büyük başarısı veya başarısızlığı ise Hindistan ile 22 Temmuz 1972 tarihinde imzalanan Simla Anlaşması olmuştur. Bu anlaşma ile, Doğu Pakistan'ın kaybedilişi sürecinde Hindistan tarafından tutsak edilen yaklaşık doksan bin Pakistan askeri ve sivil personelin tahliyesine imkân tanınmış, dahası Hindistan ve Pakistan devletleri arasında güvene ve barışa dayalı bir ilişki kurulacağına yönelik önemli maddeler kabul edilmiştir. Ekonomik ve tarımsal iş birlikleri yapılması yine bu anlaşma çerçevesinde karara bağlanmıştır. Bu anlaşma Pakistan ordusu ve milletin Doğu Pakistan'ın kaybedilişi ertesinde içine düştükleri karamsarlığın da umuda dönüşmesine yönelik oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zülfikâr Ali Butto uluslararası ilişkilerde barışa dayalı bir politika yürüteceğini deklare etmiş ve Pakistan'ın ulusal gelişiminin öncelikleri olduğu-

nu, bunun için ise yabancı devletlerle iyi politikalar geliştirmeye gayret edeceklerini duyurmuştur. Butto'nun Simla Anlaşması ile elde ettiği milli kazanımlar bunlar olurken, aynı anlaşmada Keşmir bölgesi hakkında alınan bir karar dolayısıyla ağır eleştirilere maruz bırakılmıştır. Zülfikâr Ali Butto, Hindistan'ın başbakanı Indra Gandhi (İlk Başbakan Javaharhal Nehru'nun kızı) ile almış oldukları, gelecek yıllarda Keşmir bölgesi hakkında oluşabilecek sorunların Hindistan ve Pakistan arasında çözüleceğine ve herhangi bir uluslararası forumda bu konunun tartışılmayacağına yönelik ortak karar dolayısıyla Pakistan halkı ve muhalif siyasi liderler tarafından oldukça tepki almıştır.

Zülfikâr Ali Butto'nun ilk döneminde elde ettiği bir diğer başarısı Pakistan'ın nükleer çalışmalarını oldukça önemli bir seviyeye getirmesi olmuştur. Zira küresel ve lokal anlamdaki baskılara karşı duran ve Pakistan'ın kesinlikle nükleer bir güç olması gerektiğini savunan Butto, bu söylemini pratiğe de dökmüş ve oldukça cesur kararlar alarak Pakistan'ın nükleer bir güce sahip olmasını sağlayan ilkeleri uygulamaya koymuştur.

Butto ve kabinesi, Pakistan'ın demokratikleşme sürecinde en önemli ihtiyacı olan yeni ve ulusal ve uluslararası manada Pakistan'ın dinamiklerine uyumlu bir anayasayı hazırlamak için çalışmalarını hızlandırmıştır. Yeni anayasanın hazırlanabilmesi için gerekli olan uzlaşmayı sağlayabilmek için ise, seçimlerde kazanamadığı Beluçistan ve Kuzeybatı Sınır Eyaleti bölgelerini ellerinde bulunduran Ulusal Halk Partisi ve İslam Uleması Birliği ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve 6 Mart 1972 tarihinde anlaşma sağlanmıştır.

Mecliste elde edilen uzlaş, Pakistan'ın birçok konuda demokratikleşmesine vesile olmuştur. Butto ve kabinesi, bu uzlaş temelinde anayasa hazırlıklarında sona gelmiş ve 20 Ekim 1972 tarihinde ilan edilecek anayasanın te-

mel ilkeleri üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 280 madde-
den oluşan anayasa 2 Şubat 1973 tarihinde görüşülmek
üzere meclise gelmiş, 10 Nisan 1973 tarihinde parlamen-
toda onaylanmış ve 14 Ağustos 1973 tarihinde yürürlü-
ğe girmiştir. 1973 anayasası temel olarak, ülkenin Magna
Carta'sı kabul edilen hedefler kararına dayandırılmış ve
maddeler bu yönelimle oluşturulmuştur. 1973 Anayasa-
sında, seçimlerden çoğunluk oyu alan partiden seçilecek
başbakan, ülke yönetimini belirleyecek geniş yetkilere sa-
hip olurken, Cumhurbaşkanı devletin başı olan ve ülkenin
birliğini temsil eden, hükûmet politikalarını denetleyici bir
role sahip olmuştur. Parlamenter sisteme dayalı federal bir
İslam cumhuriyeti şeklinde tarif edilecek olan ülkenin par-
lamentosu, ulusal meclis ve senatodan oluşan iki meclisli
bir yapıda kurgulanmıştır. Bu anayasa ile Urdu ve gelecek
on beş yıl için İngilizce ülkenin resmî dili olarak belirlen-
miştir. Orduya özel ve önemli bir anayasal görev tanı-
mı yapılmamıştır. Bu anayasa ile birlikte, başkan yasaları veto
etme, orduya komutanlık etme gibi güncel haklara eriş-
miştir. 1973 Anayasasının vurgulanması gereken diğer bir
önemli ve temel özelliği ise, tüm yasaların İslami emirlere
uygun bir nitelikte oluşturulmasının zorunlu tutulması ve
gerektiğinde bir İslami İdeoloji Konseyi'nden yasaların İs-
lam'a uygunluğu ile ilgili destek alınması tavsiyesinin bu-
lunması olmuştur. 1973 Anayasasının 1962 Anayasasına
göre en önemli farkı, 1962 Anayasasının getirdiği başkan-
lık sisteminin terk edilerek, parlamenter sisteme geçilmesi
ve merkezî hükûmetin eyaletler üzerindeki etkisinin art-
ması olmuştur.

Zülfikâr Ali Butto'nun endüstri alanında yapmış ol-
duğu dönüşümler sayesinde üretim ve üretime katılma
hususunda ülkenin başarı elde etmesini sağlaması, tarım
reformu sayesinde, toprakların adaletli bölüşümünü ve
ekilmesini mümkün kılması ve bunun çiftçilerin ekonomik

refahına olumlu bir şekilde etki etmesi, 1973 Anayasası ile Pakistan'ın parlamenter bir demokrasi ülkesi olmasına yadsınamayacak katkılar vermesi, bürokraside reform gerçekleştirmesi ve eğitimin ücretsizleştirme sürecini başlatması, ona Pakistan tarihinin kapsamlı reformlar gerçekleştiren bir lideri niteliği kazandırmıştır.

1973 Anayasasının devreye girmesi ve Zülfikâr Ali Butto'nun halkın ve muhalefet partilerinin desteğiyle ülkenin kalkınması için gerekli gördüğü icraatları rahatlıkla uygulamaya koymasıyla birlikte, kısa sürede Pakistan gerek ekonomik olarak gerekse politik olarak gelişmiş ve modernleşmiştir. Ancak küresel ekonomik darlığın Pakistan'a etkisinin hissedilmesi, Butto'nun Sindî dilini Sind'in resmî dili olarak belirlemesinin ardından ülkede Urdu-Sindî temelinde ulusal dil tartışmalarının başlaması-diğer eyaletlerdeki insanlar bu kararı referans alarak kendi dillerinin de resmîyete kavuşmasını talep etmişlerdir-, tarım alanlarının millîleştirilmesine yönelik toprak sahiplerinin muhalefeti, ülkenin din politikalarının ulema tarafından eleştiri alması, geniş çaplı millîleştirme uygulamalarının özel sektör temsilcilerini rahatsız etmesi ve kabinede yapılan değişikliklerin ilk yıllardaki başarılı idari yönetimin yapısını bozması neticesinde, Zülfikâr Ali Butto'ya yapılan eleştiriler artmış ve ülke yeniden iç isyanlara sürüklenmiştir. Zülfikâr Ali Butto'nun liberalizm politikalarını ülkede uygulamaya geçirmek istemesi ve sekülerist icraatları kendisine olan güvenin önemli bir bölümünü düşürmüş, dahası ülkenin kuruluş ilkelerini oluşturan iki ulus teorisinin İslamın ana belirleyici rol üstlendiği özünden kopulduğu hususunda yoğun eleştiriler almıştır. Pakistan çalışmaları açısından önemli bir isim olan Ian Talbot ise ülkenin İslami değerlerden uzaklaştırıldığı eleştirilerine ilginç bir yaklaşımla itiraz eder ve Zülfikâr Ali Butto'nun uygulamalarının, söylenenin aksine, -İslamı politik çıkarlar uğruna bir

araç olarak kullanmamasının da etkisiyle-halkın İslam ile bağını güçlendirdiğini iddia eder.¹⁶

Zülfikâr Ali Butto ve hükûmeti, bu gelişmeler zemininde, 1973 anayasasında alınan kararlar gereğince, 7 Mart 1977 tarihinde ülkede genel seçimlerin yapılmasını kararlaştırmış ve belirlenen tarihte ülke genelinde halk sandığa girmiştir. Seçimlerin sonucunda Pakistan Halk Partisi ve Zülfikâr Ali Butto büyük bir zafer kazanmış ve 164 temsil hakkı ile mecliste çoğunluğu elde etmiştir. Muhalefetin itirazları ve boykot çağrıları eşliğinde yapılan eyalet seçimlerinde ise yine sonuç değişmemiş ve 10 Mart 1977 tarihindeki bu seçimlerde de Butto ve partisi galip gelmiştir. Seçimlerde elde edilen zaferlerine karşın, muhalif siyasi partiler ve destekçileri Pakistan Halk Partisi'nin seçimlere hile karıştırdığını öne sürerek sokağa çıkmışlar ve ülkede kargaşa meydana gelmiştir. Seçimler dolayısıyla artan çatışma ortamına, Nizam-e Mustafa Hareketi'nin ülkede Kuran'a ve Sünnete dayalı bir nizam kurulması gerektiği temelinde başlattığı dinî isyanlar da eklenince, Pakistan yeniden bir bilinmezliğe doğru sürüklenmeye başlamıştır. Zülfikâr Ali Butto'nun gece kulüplerini kapatması, at yarışlarını kaldırması ve cuma gününü dinî tatil günü olarak belirlemesi, onu ve hükûmetini cemaatlerin ve muhafazakâr çevrelerin eleştirilerinden kurtaramamış ve iki kanat arasındaki toplum keskin hatlarla kutuplaşmaya başlamıştır. Artan iç çatışmalar Zülfikâr Ali Butto'yu köşeye sıkıştırmış, uzlaş görüşmelerinde de bir sonuç alamayan Butto, erken seçimlerin yapılacağına dair söylemler üretmeye başlamış ve yine demokrasi sayesinde bu sürecin düzelebileceğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Ancak Butto'nun bu son hamlesi de işe yaramamış, giderek artan kötü siyasi-sosyal durum nedeniyle 4-5 Temmuz 1977

¹⁶ Talbot, Ian, Pakistan New History, Oxford University Press, Karachi, 2014, s. 104.

tarihinde Pakistan ordusunun başı General Ziya ul Hak sıkıyönetim ilan ederek yönetime darbe yapmıştır. Başbakan Zülfikâr Ali Butto ve kabinesi, eyaletlerin yöneticileri, meclis ve ulusal yasama kurumlar feshedilmiş, anayasanın birçok maddei askıya alınmıştır. Pakistan önceki askerî vesayetın ürettiğı demokrasi sancılarını henüz atlatamamışken, yeni açılan demokrasi acılarıyla karşı karşıya kalmış ve ülkenin geleceğı, halkın talepleri doğrultusunda değil, askerî nizamın belirleyeceğı politikalarla şekillenmeye mecbur bırakılmıştır.

Muhammed Ziya ul Hak ve Üçüncü Askerî Yönetim

Pakistan'da sıkıyönetimin ilan edilmesi ve ordunun sokaklardaki durumu kontrol altına almasıyla birlikte, ülkede yeniden sükûnet hâkim olmuştur. Sıkıyönetimin başındaki isim ve ülkenin yönetiminde tek yetkili olan Ziya ul Hak, ülkedeki belirsizliğin kısa sürede giderileceğini ve özgür bir ortamda doksan gün içinde seçimlere gidileceğine dair beyanatta bulunmuştur. Ziya ul Hak, bir yandan ülkenin içinde bulunduğu kötü politik durumu düzeltmek amacıyla çalışmalar yaparken öte yandan devreye sokmaya karar verdiği İslami kurallar ile ülkenin İslamizasyon (Nifaz-i Nizam-i İslam) sürecini de dolaylı yoldan başlatarak yeni tartışmalara ve kargaşaya neden olmuştur. Ziya ul Hak'ın islamizasyon politikaları doğrultusunda, 1979-80 yıllarında birçok İslami yasa çıkarılmış, Federal Şeriat Mahkemesi kurulmuş ve bu kurum ülkenin anayasasıyla uyumlu ve koordineli bir şekilde görev yapmıştır. Federal İslam Mahkemesi kuruluşundan kısa bir süre sonra, ülkede içinde zina ve içki yasağı gibi maddeler de içeren birçok şeri yasa açıklamış ve bu kurula uymayanların ilk hatalarında sağ ellerinin ve sonrakinde sol elinin kesileceğini duyurmuştur.

Ziya ul Hak'ın bu tür uygulamaları ülkenin sekülerizm ve demokrasi ekseninden kaymasına vesile olmuş ve Pakistan, İslami kurallar ile demokratik anayasal ilkelerin birlikte uygulanmaya çalışıldığı kendine özgü, karmaşık bir yönetsel düzene hapsolmuştur.

Pakistan'ın ilk seçilmiş Başbakanı Zülfikâr Ali Butto, Ziya ul Hak'ın emirleri doğrultusunda önce sıkıyönetim kapsamında tutuklanmış, ardından hakkında açılan cinayet davası sonucunda hüküm giyerek, 4 Nisan 1979'da asılarak öldürülmüştür. Zülfikâr Ali Butto'nun ölümü, Pakistan'da artan dinî ve siyasi kutuplaşmanın daha da derinleşmesine sebep olmuş, demokratik kurallar ve seküler yönetim ilkeleri, yerini otokratik bir yönetim anlayışına bırakmıştır. 1980 yılında yerel yönetimler için partisiz yeni bir hükûmet sistemi temalı seçimler düzenlenmiş, bölge yöneticileri olarak genel olarak zengin kişiler ya da sıkıyönetim liderleri atanmıştır. Ziya ul Hak ise 16 Eylül 1978 tarihinde kendini Pakistan devletinin başkanı ilan etmiştir.

Ziya ul Hak, yönetime geçtiği dönemden kısa bir süre sonra, Afganistan'da etkisi günümüze kadar sürecek siyasal ve toplumsal çatışmalar türemiş ve Pakistan'ın dış siyasetinde karşılaştığı bu büyük sorun, onu ve hükûmetini oldukça zor kararlar almaya zorlamıştır. 1979 yılında Sovyetler Briliğinin Afganistan'a Marksist yönetime destek amaçlı müdahalesi, bölgedeki mücahitler ile yönetim destekli Sovyet ordusunu karşı karşıya getirmiş ve Afganistan'dan çok sayıda muhalif muhafazakâr Pakistan'a sığınmıştır. Burada Pakistan ve Sovyet-Çin ayrılığı nedeniyle Çin Halk Kurtuluş Ordusu tarafından askerî destek gören mücahitler Sovyetlere karşı daha organize bir şekilde savaşmaya başlasalar da Afganistan'ın toprak bütünlüğü ve millî birlikteliği etkisi günümüzde her alanda hissedildiği şekilde derinden çatlamıştır. Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olarak tarif edilen bu süreçte Amerika Birleşik Devletle-

ri ise Sovyetlerin bölgedeki yükselişine karşılık Pakistan'ı güçlendirme yoluna gitmiş ve Ziya ul Hak yönetimine askerî destek vermiştir. Pakistan, Sovyet tehlikesini sonlandırmak isteyen uluslararası ülkeler ve örgütlerden Afgan mülteci ve mücahitlere ev sahipliği yapması karşılığında milyon dolarlık hibeler almış ve bu dönem, Pakistan'ın askerî ve politik anlamda Güney Asyanın en önemli güçlerinden biri olma sürecinin önünü açmıştır. Afganistan'daki gelişmeler Pakistan'ı askerî donanım ve tecrübe anlamında geliştirmiş ancak, sınırdan Pakistan'a oluşan düzensiz göç, günümüzde ülkenin yaşadığı sınır güvenliği ve batı bölgelerindeki terör saldırıları gibi hayati önemdeki sorunların doğuşunu da dolaylı yoldan tetiklemiştir.

Bu durum sorunun başlangıcından günümüze kadar ürettiği politik-askerî sancılar göz önüne alındığında, ülkenin politik ve sosyal istikrarını zedeleyen zaaflarının en önemlilerinden olmuştur.

Ülkede devam eden İslamizasyon politikaları hususunda halkın kendisine bir güven oyu temin edebilmesi adına Ziya ul Hak tarafından 1984 yılının Aralık ayında bir referandum düzenlenmiş ve Ziya ul Hak'ın uygulamaya koymaya çalıştığı İslamlaştırma hükümlerinin halk tarafından benimsenip benimsenmediğine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Pakistan halkı ülke genelinde yapılan bu referandumda İslamizasyon politikalarına destek verdiğini bildirmiş ve büyük oranda evet oyu vermiştir. Bu esnada Pakistan'da basın sansürlenmiş, fikir ve düşünce özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar getirilmiş ve halkın birçok demokratik hakkı yok sayılmıştır. Sıkıyönetimin bütün katı kurallarını uygulayan Ziya ul Hak dönemine dair tarih ve edebiyat okumaları gerçekleştirildiğinde, ülkenin ve ülkedeki insanların içinde bulunduğu vahim durum kolaylıkla gözlemlenebilecektir. Ian Talbot bu dönemi, Cinnah'ın çoğulculuğunun terk edildiği, sivil toplumun saldırıya uğ-

radığı ve mezhepçiliğin artması nedeniyle din-ibadet özgürlüğünün kısıtlanmaya başladığı bir çöküş olarak niteler ve Pakistan araştırmacılarının ülkedeki tüm siyasi-sosyal hastalıkların Ziya ul Hak yönetiminin politikaları nedeniyle türediği hususunda uzlaştığını ısrarla vurgular.¹⁷

25 Şubat 1985 tarihinde genel seçimler yapılmış ve seçime katılmadan seçilen meclis temsilciler arasından Muhammed Han Cuneco Ziya ul Hak tarafından Başbakan olarak atanmıştır. 24 Mart 1985 tarihinde meclisten güven oyu alan Cuneco'nun, sıkıyönetimin kaldırılacağı ve ülkenin sivil iktidarlar tarafından yönetileceğine dair söylemleri, kendisine olan desteği artırmıştır. Ziya ul Hak'ın gönülsüz de olsa onayıyla 30 Aralık 1985'te sıkıyönetim kanunu kaldırılmış ve Pakistan bir kez daha demokratikleşme yoluna girmiştir. Normalleşme süreci devam ederken, Ziya ul Hak sıkıyönetim yasasını kaldırırken uyguladığı anayasanın sekizinci ilkesini kullanarak 29 Mayıs 1988 tarihinde sivil hükûmeti görevden almış ve yeniden yetkiyi ele geçirmiştir.¹⁸ Doksan gün içinde ülkede seçimlerin yapılacağını duyuran Ziya ul Hak bir kez daha bu ilana sadık kalmamış ve seçimler ileri bir tarihe ertelenmiştir. Sivil hükûmetin görevden ardından yeniden ülke politikalarını belirlemeye başlayan Ziya ul Hak'ın görev süresi bu sefer oldukça kısa olmuştur. Amerika'nın Pakistan Büyükelçisi Arnold Lewis Raphel ile birlikte çıktığı şehir ziyaretleri dönüşünde Ziya ul Hak'ı taşıyan helikopter kalkıştan kısa süre sonra düşmüş ve Ziya ul Hak bütün yolcularla birlikte şüpheli bir

¹⁷ Talbot, Ian, *Pakistan New History*, Oxford University Press, Karachi, 2014, s. 115.

¹⁸ Bu kararda Muhammed Han Cuneco ile Afganistan konusunda yaşadığı fikir ayrılıklarının ve 10 Nisan 1988 tarihinde Ravalpindi şehrindeki Ojhri Askerî Kampında yaşanan patlama sonucu çok sayıda askerin vefat etmesinin yarattığı şüpheli politik havanın etkisinin büyük olduğu vurgulanır.

şekilde vefat etmiştir. Böylelikle Pakistan'ın en uzun süren sıkıyönetim dönemi de sona ermiş, ancak yönetimin bitiş şekli en az mevcut durum kadar kaotik olduğundan, ülke yeni bir kargaşanın içine düşmüştür.

Gulam İshak Han

Ziya ul Hak'ın trajik vefatı ertesinde Pakistan halkı ikiye bölünmüş, kimi kesim gözyaşı dökerken kimi kesim sevinç naralarıyla Pakistan'ın otokrasi sürecinden demokratik günlere yeniden dönebileceğini umarak kutlamalarda bulunmuştur. Bu kutuplaşmayı ortadan kaldırmak ve çatışmaların arasında bir köprü inşa etmek için en uygun aday olarak gösterilen senato başkanı Gulam İshak Han 17 Ağustos 1988 tarihinde yemin ederek 1973 anayasası hükümleri doğrultusunda geçici cumhurbaşkanı sıfatıyla yeni görevine başlamış ve ülkede artık sivil iktidarın hüküm süreceğini halka müjdelemiştir. İshak Han'ın verdiği demokratikleşme sözü ilk dönemlerde yeteri kadar uygulanmamışsa da, yeniden yapılanan yasama organlarının almış olduğu kararlar neticesinde politik faaliyetler ve bireysel hak ve özgürlükler normalleşmeye başlamıştır. Pakistan Yüksek Mahkemesinin almış olduğu karar ile birlikte yeniden siyasi parti kurma ve seçimlere katılma hakkı doğmuş ve bu doğrultuda yaklaşık yetmiş siyasi parti seçimlere katılacaklarını deklare etmiştir. Gulam İshak Han genel anlamda Ziya ul Hak'ın plan ve programlarını uygulamaya devam ederken, İslamizasyon politikalarını uygulamakta ısrarcı olmamıştır. Aynı zamanda mahkeme kararlarına müdahil olmamış ve hukuk devleti işleyişini engellemeye çalışmamıştır. Gücün sinsi tekelleştiricisi olmak yerine¹⁹

¹⁹ Ziring, Lawrence, *Pakistan in the Twentieth Century A Plitical History*, Oxford, Karachi, 1999, s. 508.

dengeleyici bir rol üstlenmiş ve yasama, yürütme, yargı denklemini bozmamaya gayret göstermiştir. Bu nedenle Gulam İshak Han yöneticilik döneminde saygı duyulur bir lider olmayı başarabilmiştir.

Benazir Butto:

Seçim, Sivil Hükûmet, Demokratik Kimlik

Gulam İshak Han'ın demokratik seçimlerin Kasım 1988 tarihinde yapılacağını ve seçimlere siyasi partilerin özgürce hazırlanabileceğini duyurması ile birlikte Pakistan'da seçim çalışmaları başlamıştır. Seçime katılacak birçok parti olmasına rağmen, seçimin öne çıkan iki kanadı, Ziya ul Hak'ın İslamizasyon projesi çizgisinde ilerleyen ve Müslüman Birliği Partisi temelli politikalar üreten muhafazakâr partilerden oluşan, Mian Navaz Şerif liderliğindeki İslami Demokratik İttifak²⁰ ile Zülfikâr Ali Butto'nun fikir ve projelerini temel alan, Benazir Butto liderliğindeki Pakistan Halk Partisi olmuştur. İki zıt kutup olarak göze çarpan bu iki siyasi parti de halkın duygularına yönelmeyi propaganda manifestoları olarak belirlemiş ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan etkilenmiş ve ikiye bölünmüş insanları öncelikle duygusal yönden kendilerine katmayı tercih etmişlerdir. İslami Demokratik İttifak'ın ilkeleri Ziya ul Hak'ın politikalarıyla genel anlamda benzeşirken, Benazir Butto, babasının İslami Sosyalizm temelli politik felsefesini terk etmiş ve insanlara seküler-demokratik ilkelere yeniden dönme umudu aşılamaaya yönelmiştir. 24 Kasım 1988 tarihinde yapılan seçimlerin sonucunda ülkenin en organize partisi niteliğindeki Benazir Butto'nun Pakistan Halk Partisi, Sind eyaletinde ezici bir çoğunlukla galip gelirken,

²⁰ Müslüman Birliği Partisi, Halk Partisi, Cemaat-i İslami gibi ana partiler ve bu partilerin çevresine eklemlenen 6 diğer parti ile oluşmuş bir ittifak.

diğer üç eyalette de oy alabilen tek parti olmuş ve böylelikle kazanmış olduğu sandalyeler ile mecliste %48'lik bir çoğunluk oranını elde etmiştir. Ancak bu sayısal çoğunluk hükûmet kurmaya yetmediğinden dokuz partiden oluşan bir muhalefet ortaklığıyla koalisyan hükûmeti kurulması zorunlu bir hal almıştır. Zira Sind eyaletinde Pakistan Halk Partisi kazanmış, Pencab eyaletini ise İslami Demokratik İttifak almıştır. Beluçistan ve Kuzeybatı Sınır Eyaleti bölgelerinde ise yerel partilerle uzlaş yapılmaması zorunluluğu doğmuştur. Gulam İshak Han, 30 Kasım 1988 tarihinde meclisi toplayarak, genel seçimlerin galibi Pakistan Halk Partisi'nin lideri Benazir Butto'yu başbakan olarak atamış ve Pakistan'ın ve Müslüman coğrafyanın ilk Müslüman kadın başbakanı böylelikle göreve başlamıştır.

Benazir Butto ve İlk Başbakanlık Dönemi

Zülfikâr Ali Butto'nun idam edilişinin ardından askerî ve sayet tarafından Londra'ya sürgün edilen kızı Benazir Butto, 1986 yılında yüzbinlerin coşkulu karşılamasıyla Pakistan'a dönmüş ve babasının bıraktığı politik mirası sahiplenerek partisini Pakistan'ın en büyük ve organize partisi yapabilmeyi başarabilmiştir.

Benazir Butto'nun göreve geldiği dönem Pakistan'ın ekonomik olarak çöküşte olduğu bir zaman dilimine denk gelmiştir. Zira ülkenin bütçe açığı artmış, döviz rezervleri azalmış, dış borç ödemeleri ihracat gelirlerinin büyük bölümünü kaplar niteliğe ulaşmıştır. Butto ve kabinesi, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ile imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde ilk dönemleri idare edebilmişse de ekonomik dar boğaz Benazir Butto hükûmetini köşeye sıkıştıran bir boyuta ulaşmıştır. Ekonominin kötüleşmesinin bir başka nedeni ise, büyük şirket sahiplerinin, Zülfikâr Ali

Butto'nun kamulaştırma politikalarının bir benzerini yaşayacakları korkusuyla paralarını ülke dışına çıkarmaları ya da sermayelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları olmuştur.

Benazir Butto'nun göreve geldiği sırada karşılaştığı bir diğer sorun ise, Ziya ul Hak yönetiminden miras kalan Cumhurbaşkanı'nın aşırı yetki alanına sahip olması ve ordunun anlaşmazlıklar durumunda hakem rolüne bürünme misyonu elde etmiş olmasıdır. Zira cumhurbaşkanı ve atadığı bürokratlar başbakan ve kabinesinin aldığı kararlarda etkili olmaya çalışmışlar, aynı zamanda ordu, hükûmet üzerindeki gölgesinin kaybolmaması için çeşitli açıklamalarla gücünü diri tutmaya çalışmıştır.

Benazir Butto'nun politika üretmesindeki diğer bir engel, geçmiş dönemlerden ayrılmış ve taban tabana kutuplaşmış halk kitlelerinin özellikle Karaçi ve Pencab gibi ülkenin büyük eyaletlerinde hizip çatışmalarına tutuşması ve iç isyanlara varacak boyutta gösterilerde bulunması olmuştur. Ülkede artan çatışmalar, Butto hükûmeti hakkında öne çıkarılan yolsuzluk suçlamaları, ekonomik sorunlar, Körfez Savaşı'nın uluslararası politik-ekonomik etkileri ve iktidara yönelik güvenin kaybolması neticesinde cumhurbaşkanı Gulam İshak Han, Ziya ul Hak döneminde cumhurbaşkanına anayasanın sekizinci maddesi gereği verilen geniş yetkilerini kullanarak 6 Ağustos 1990 tarihinde meclisi feshetmiş ve Benazir Butto'nun kargaşayla geçen ve ülkenin geleceğine yönelik herhangi bir planlama yapmasını engelleyecek sorunlarla uğraşılan ilk hükûmet dönemi, talihsiz bir şekilde son bulmuştur. Bu fesih, aynı zamanda Pakistan'ın emeklemeye başlayan demokrasisine ve olgunlaşmaya başlayan bireysel hak ve özgürlüklere vurulmuş büyük bir sivil darbe olarak tarihe geçmiştir.

Benazir Butto ve kabinesinin görevden alınmasının ardından, cumhurbaşkanı, Gulam Mustafa Catoi'yi seçimler

gerçekleşene kadar hükûmeti yönetmesi için aday göstermiş ve bu şekilde geçici başbakan sıfatıyla Gulam Mustafa Catoi göreve başlamıştır. 24 Ekim 1990 tarihinde yapılan meclis seçimlerinde ve üç gün sonra yapılan eyalet seçimlerinde, bir önceki dönemde Pakistan Halk Partisi karşısında tutunamayan Navaz Şerif önderliğindeki İslami Demokratik İttifak başarı elde etmiş ve Pakistan'ın uzun süre politik kimliğini belirleyecek olan bir isim, Mian Navaz Şerif başbakan olmuştur.

Mian Navaz Şerif: I. Dönemi

Mian Navaz Şerif, özellikle Ziya ul Hak döneminde almış olduğu yönetsel görevlerin vermiş olduğu bürokratik-siyasi tecrübe ve sanayi zengini olan bir aileye mensup olmasının getirmiş olduğu ticaret bilgisi ile, başbakanlık döneminin ilk aylarında başarılı bir ekonomik disiplin geliştirmiş ve İslamizasyon politikalarına yakın bir kimlikte olmasına rağmen, Pakistan'ı küresel ekonomiye adapte edecek liberalizasyon politikalarını en başarılı uygulayan lider olarak öne çıkmıştır. Özellikle Butto hükûmeti döneminde kamulaştırılan kurumların özelleştirilmesine yönelik almış olduğu kararlar, dövizi serbest bırakması ve yabancı yatırımcılara yönelik uygulamaya koyduğu teşvikler, çökmüş vaziyetteki Pakistan ekonomisini yeniden canlandırmış, bu doğrultuda Pakistan halkının desteği ve güvenini almıştır.

Navaz Şerif ve kabinesinin almış olduğu ekonomik kararlar ve ileriye dönük mali politikaları başarılı olsa da Ziya ul Hak döneminden kalan İslamizasyon politikalarını siyasi baskılarla sürdürme ısrarları, ülkedeki farklı mezhepler arasında rahatsızlığa neden olmuş, özellikle Pakistan Halk Partisi destekçileri sokaklara inerek, hükûmete yönelik çeşitli protestolarda bulunmaya başlamıştır. 1991 yılında

çıkarılan Şeriat Yasası ile ülkedeki siyasi nizam Kuran ve Sünnet'e uyumlu hâle getirilmeye çalışılmış, bu durum demokratik ve seküler düzeni savunan geniş bir halk kitlesi tarafından ağır eleştiri almıştır. Aynı zamanda, Navaz Şerif'in anayasanın sekizinci maddesinin cumhurbaşkanına vermiş olduğu hükûmeti görevden alma yetkisi hakkında yapmış olduğu açıklamalar ve bu maddeyi değiştirmeye yönelik hamleleri Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han ile arasının açılmasına neden olmuştur. Gulam İshak Han ile Başbakan Navaz Şerif arasındaki politik münakaşa, bir süre sonra çatışmaya dönüşmüş ve Gulam İshak Han, ülkedeki protestoları bahane ederek 18 Nisan 1993 tarihinde, meclisi feshederek Başbakan Navaz Şerif'i ve kabinesini görevden almıştır. Cumhurbaşkanı, seçimlerin Temmuz 1993 tarihinde yapılacağını ve buna göre yeni hükûmetin belirleneceğini ilan etmiş, geçici başbakan olarak ise Balah Şir Han Mazari'yi görevlendirmiştir. Ancak cumhurbaşkanının bu kararı 26 Mayıs 1993 tarihinde gerçekleştirilen Yargıtay toplantılarında haksız bulunmuş ve iptal edilmiştir. Navaz Şerif bu kararın ardından güvenoyu alarak görevine yeniden dönmüştür. Hükûmetin yeniden kurulması, cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki tartışmaları bitirmemiş, ordunun başı Abdul Vahid Kakar'ın arabuluculuğu ve baskısı sonucunda, Başbakan Navaz Şerif ve Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han aynı anda istifa etmişler, böylelikle merkezî ve yerel meclislerin seçimlerle yeniden kurulanmasının önü açılmıştır.

Benazir Butto: Yeni Bir Başlangıç

Mian Navaz Şerif ve kabinesi, göreve gelmelerinden önce alınan talihsiz ve antidemokratik kararların bir benzeriyle görevlerini kaybetmiş ve ülke 6-7 Ekim 1993 tarihlerinde

genel ve eyalet meclisleri için seçime girmiştir. Seçimlerin sonucunda Pakistan Halk Partisi lideri Benazir Butto, mecliste çoğunluk kazanmayı başarmış ve yeni hükûmeti kurma görevini üstlenmiştir. Benazir Butto, ilk döneminin aksine, bu defa mecliste kendisine destek verecek ve koalisyonu oluşturacak parti bulmakta zorlanmamış ve kısa sürede kabinesini organize ederek göreve başlamıştır. Pakistan'ın yeni cumhurbaşkanı ise, Pakistan Halk Partisi'nin aday gösterdiği Faruk Ahmed Han Leghari olmuş ve Leghari, partisinin temel üyeliklerinden vazgeçip, tarafsız kalacağını açıklayarak 13 Kasım 1993 tarihinde göreve başlamıştır. Benazir Butto ve hükûmeti, anayasanın sekizinci maddesi uyarınca görevden alındıkları bir önceki döneme göre, cumhurbaşkanının kendi partilerinden olmasının da vermiş olduğu güvenle, bu defa daha cesur politikalar üretmeye başlamıştır.

Benazir Butto ve hükûmeti, bu dönemlerinde özellikle Hindistan ile ilk hükûmet süreçlerinde güçlendirmeye gayret ettikleri ilişkilerin gelişmesi üzerinde yoğunlaşmışlar ve iki ülke arasında başbakanlar düzeyinde görüşmeler yapılmıştır. Benazir Butto Pakistan'ı yeniden İngilizlerin sembolik bir parçası hâline getirmeye çalışmış ve İngilizlerin Pakistan'ı uluslararası konularda desteklemesi hususunda önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu dönemde Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu destekli sosyal projeler geliştirilmiş, özellikle alt tabakadaki insanların barınma, ulaşım, beslenme ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlayacak mali yardım sistemi uygulamaya konulmuştur. Ülkenin demokratik kimliğine yeniden kavuşmaya başladığı gözlemlenen bu süreçte ulusal ve yabancı yatırımlar artmaya başlamış ve ekonomik olarak ciddi bir büyüme oranı yakalanmıştır. İslam coğrafyasının ilk kadın politik liderlerinden olan Benazir Butto, Pakistanlı kadınların sosyal yaşama katılımları hususunda

büyük adımlar atmış ve kadınların toplumun her kategorisinde özgür bir şekilde yer almasını sağlayacak hukuki kazanımların öncüsü olmuştur. Sosyal devlet politikalarının halkın günlük yaşamına olumlu yönde etki ettiği görülen bu ikinci hükûmet dönemi, Benazir Butto'nun Pakistan'ı küresel ekonomiye adapte etme gayreti ve lokal hesaplaşmalardan ve mezhepsel çatışmalardan insanları arındırma umudu çerçevesinde ilerlemiştir.

Benazir Butto ve kabinesinin umutlu başladıkları yeni yönetim süreçleri, bir süre sonra, eyaletlerin merkezî hükûmetin politikalarına uyumlu hareket etmemesi, ülkede etnik çatışmaların artması ve muhalefet partilerinin her geçen gün desteklerini iktidardan çekmeye başlamasıyla birlikte yeniden bir hayal kırıklığına dönüşmeye mahkûm olmuştur. Benazir Butto hakkında geçmişte öne sürülen yolsuzluk iddiaların güçlendirilerek halka aktarılması ve özellikle Butto'nun en güçlü olduğu Sind bölgesinde başlayan ekonomik protestoların artmasıyla birlikte, Benazir Butto'nun uluslararası ve ulusal manada uygulamaya koyduğu özgürleştirme ve kalkındırma politikalarının başarılarına rağmen iktidara olan güven ortamı zedelenmiştir.

Ülkede artan iç çatışmalar ve iktidara yöneltilen yolsuzluk iddialarının derinleşmesiyle birlikte, kendisi de eski bir Pakistan Halk Partili olan Cumhurbaşkanı Faruk Ahmed Han Leghari, 5 Kasım 1996 tarihinde Benazir Butto ve kabinesini görevden almış ve yeni seçimlerin 1997 tarihinde yapılacağını ve yeni meclisin bu doğrultuda şekilleneceğini ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından alınan bu karar ile birlikte, yine bir hükûmet kendisine tanınan görev süresini tamamlayamadan düşürülmüş ve Pakistan demokrasisi bir kez daha karanlığa bürünmüştür.

Mian Navaz Şerif: Geleneksel, Yenilikçi

Mian Navaz Şerif, 1997 yılının şubat ayında gerçekleştirilen seçimlerde ezici bir çoğunluk elde etmiş ve lideri olduğu Pakistan Müslüman Birliği Partisi ile, Pakistan Halk Partisi'ni yenilgiye uğratarak iktidarı kurma yetkisi almıştır.

Navaz Şerif, görevine başladıktan kısa bir süre sonra, Ziya ul Hak'ın yasalaştırdığı ve cumhurbaşkanına zorunlu ya da keyfi olarak hükûmeti görevden alma yetkisi tanıyan anayasanın sekizinci maddesini yürürlükten kaldırma çabalarına girişmiş ve meclisteki bütün siyasi partilerin desteğini alarak, bu maddeyi yürürlükten kaldırmıştır. Böylelikle, Pakistan'ın demokratikleşme sürecinin birçok defa sekteye uğramasına sebep olan bu madde ve cumhurbaşkanına tanıdığı geniş yetkiler tarihe karışmıştır. Bununla birlikte, Navaz Şerif'in başbakana geniş yetkiler tanımaya imkân veren on üçüncü ve on dördüncü anayasa maddeleri üzerindeki yeni değişiklikler gerçekleştirme durumu, muhalefet üzerinde bir kontrol sağlama arzusunda olduğu izlenimi doğurmuş ve bu anlamda oldukça ağır eleştiriler almıştır. Navaz Şerif'in cumhurbaşkanlığı makamının yetkilerini asgariye indirmesiyle birlikte halk, medya ve siyaset üzerindeki ağırlığı artmıştır. Navaz Şerif'in bu geniş yetkisini, muhalefete, medyaya ve halka yönelik baskı aracı olarak kullanması ise eleştirilere sebep olmuştur.

Navaz Şerif'in ilk dönemde sergilediği başarılı kalkınma politikaları bu dönemde de devam etmiş ve ülke gerek ekonomik gerek politik gerekse askerî yönden gelişimini sürdürmüştür. Bu dönemde halkın yaşamına dokunan en önemli icraatlarından birisi ise Lahor ile İslamabad şehirlerini birbirine bağlayan otoyolun inşası olmuştur.

Navaz Şerif, 1998 yılında başlattığı nükleer denemeleleriyle birlikte Pakistan'daki popüleritesini artırmış ve halkın büyük bir desteğini arkasına alarak, politikalarını cesur bir şekilde pratiğe dökmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, artan

tehditlerin iki ülkenin de zararına olduğunu ilan ederek, 1999 yılında Hindistan ile ilişkilerin normalleşebilmesi için halkın eleştirilerine de maruz kalabileceğinin farkındalığıyla cesur girişimlerde bulunmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin barışa ve güvene dayalı yürüyebilmesinin ve gelişebilmesinin önünü açacak olan ve Lahor deklarasyonu olarak bilinen anlaşmayı 21 Şubat 1999 tarihinde imzalamıştır.

Hindistan ve Pakistan arasında imzalanan neredeyse bütün anlaşmalar gibi bu barış anlaşması da kağıt üzerine kalmış, bir süre sonra Pakistan ve Hindistan devletleri bu defa nükleer yarış nedeniyle karşı karşıya gelmiştir. Hindistan'ın yapmış olduğu beş nükleer test sonucunda artan nükleer tehditler karşısında Navaz Şerif neredeyse bütün temel hak ve özgürlükleri askıya alarak ülkede olağanüstü hâl ilan etmiştir. Ülkedeki sermayeler kontrol altına alınmaya çalışılmış, bankalardaki döviz hesapları dondurulmuştur. Ülke, Navaz Şerif'in liberalizasyon politikaları doğrultusunda güçlenen ekonomik ve siyasi yapısını yeniden terk etmeye başlamış, uluslararası risklerin de etkisiyle yeni bir darboğaza düşmüştür.

Pakistan ve Hindistan'ın Lahor Deklarasyonu ile sözde normalleşme yoluna giren ve Güney Asya'daki bütün devletler tarafından takdirle karşılanan diplomatik ilişkileri, çok geçmeden tamamen bozulmuştur. Hindistan, kronikleşmiş Keşmir sorunu nedeniyle 1999 yılında Kargil bölgesine asker çıkarmış ve Pakistan'ın bu tek taraflı işgal girişimine karşılık vermesiyle birlikte, iki ülke arasında Keşmir temalı yeni bir savaş daha patlak vermiştir. Bu savaşın başlama sebebi ya da Pakistan'ın çatışmaya müdahil olma süreci hakkında ortaya atılan ve Navaz Şerif'i pasifleştirirken, bizzat Navaz Şerif tarafından ordunun başına getirilen ve ilerleyen süreçte yine Navaz Şerif'in sonunu getirecek

olan Pervez Müşerref'i öne çıkaran iddialar nedeniyle, Navaz Şerif ve kabinesi güç ve güven kaybetmiştir.

Savaşın ürettiği kayıplar, ekonominin ilk yıllardaki gibi seyretnemesi, hükûmet ve Navaz Şerif hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddiaları ve halk arasında ordunun yönetime el koyacağına yönelik söylemlerin artması, İslamizasyon politikalarının katılaşması, başbakan ve kabinesine olan inancın zamanla kaybolmasına neden olmuştur. Kargil Savaşı'nda ordunun istenilen düzeyde başarı göstermemesi ve Navaz Şerif'in savaşı sonlandırmak için görüşmelerde bulunması, ordu ve hükûmet arasındaki koordineli ve bağı bozmuştur. Ordunun başarısızlığı nedeniyle bütün üst kademeyi değiştirmek isteyen Navaz Şerif, Sri Lanka'dan Pakistan'a döndüğü esnada açıklama yapmış ve Pervez Müşerref'in bütün yetkilerinin elinden alındığını ilan etmiştir. Bu açıklamanın ardından, Pervez Müşerref'in emriyle 12 Ekim 1999 tarihinde ordu yönetime el konulduğunu ilan etmiş ve Navaz Şerif ülkeye dönmesinin ardından tutuklanarak meclis feshedilmiştir. Navaz Şerif, tutuklanmasının ardından vergi kaçakçılığı, yolsuzluk ve terör eylemleri suçlamalarıyla 2000 yılında ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Ancak bu ceza bir süre sonra değiştirilmiş ve Navaz Şerif, ailesiyle birlikte Suudi Arabistan'a sürgün edilmiştir.

Pervez Müşerref: Dördüncü Askerî Yönetim

Pervez Müşerref, askerî darbe aracılığıyla başbakan ve kabinesini görevden almasının ardından sivil Cumhurbaşkanı Muhammed Refik Tarar'ı da azlederek, ülkenin yeni başkanı ve tek hâkimi olmuştur ve 1988 yılından bu tarihe kadar gelişmeye çabalayan Pakistan demokrasisini ve sivil hükûmet alışkanlığını yeniden ve yeni tarzda itibarsızlaş-

tırmıştır. Pervez Müşerref'in askerî darbe sonrası sıkıyönetim ilan etmemesi, bu dönemi diğer askerî hükûmetler döneminden ayıran belirleyici özellik olarak göze çarpmaktadır.

Pervez Müşerref'in hükûmetin başına geçtiği dönem, Pakistan'ın ulusal ve uluslararası anlamda oldukça zor kararlar almak zorunda kaldığı bir zaman dilimine denk gelmiştir. Zira 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne gerçekleştirilen ikiz kule saldırıları, Pakistan'ın sınır komşusu Afganistan'da organize edildiği varsayıldığından, küresel dinamikleri bir anda Pakistan'ın üzerine çekmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan ve Taliban'ın yok edilmesini öngören anlaşmalar, Pakistan halkının -özellikle Peştunların- tepkisini çekmiş, Pervez Müşerref, iki kutup arasında politik kararlarını almak zorunda kalmıştır. Pervez Müşerref Ziya ul Hak'ın terörizm politikaları sonucunda düştüğü durum, Ziya ul Hak'ın terörizm rüzgarını ektiği ve Pervez Müşerref'in fırtına biçtiği şeklinde yorumlanır.²¹ Zira Pervez Müşerref Amerika Birleşik Devletleri'nin Pakistan'a ağır yaptırımlar uygulamaması için-ya da buna gerçekten inandığından- terörizmle sert mücadeleler verileceğini duyurmuş ancak Amerika, Rusya, İran ve Çin yönetimlerin çıkar ilişkileri arasında sıkışan yönetim, bu konuda herhangi bir keskin adım atamamıştır. Pakistan'ın bir ileri iki geri şeklinde gelişen demokrasi sürecinin üretmiş olduğu politik sistemsizliğin halkta yaşattığı travmalar, Ziya ul Hak ve Navaz Şerif hükûmetleri döneminde uygulanan İslamizasyon politikalarının Sünnileştirme üzerine kurgulandığı algısının Şii topluma sirayet etmesi ve bu nedenle artan Şii-Sünni çatışmaları, ekonomik yıkımın günden güne belirginleşmesi yeni bir askerî diktatörün doğduğuna yönelik söylemlerin artması gibi

Kazımı, M. R., *A Concise History of Pakistan*. Oxford University Press, Karachi, 2019, s. 244.

etkenler, Pervez Müşerref'in çözmekle mükellef olduğu en zor sorunlar olarak göze çarpmıştır. Tüm bu olumsuzlukların yanında, Hindistan ile normalleşmeye başlayan ilişkiler ve Pervez Müşerref'in göreve modern ve seküler bir yaşam tarzı olduğunu düşünen ve askerî yönetime ilgi duyan toplulukların az sayıda olmaması, yeni cumhurbaşkanı için itici bir kuvvet olarak görülmüştür. Pervez Müşerref döneminin ilk başbakanı olan Zaferullah Han Cemali'nin de olumlu katkılarıyla antidemokratik başlayan yeni askerî hükûmet dönemi, zamanla halkın desteğini arkasına alan bir niteliğe bürünmüştür. Pervez Müşerref'in babasının görevi dolayısıyla yaşamının bir bölümünü Türkiye'de (Ankara) geçirmesinin ve ileri derecede Türkçe biliyor olmasının getirdiği donanımla, Pakistan'ın politik ve kültürel yapısını modern Türkiye'ye benzer bir nitelikte dönüştürme gayesinde olduğu söylemleri, halkın görece daha modern ve seküler bu komutana ilgi duymasını sağlamıştır.

Pervez Müşerref her ne kadar askerî darbe ile göreve gelmiş olsa da geçmişte yaptığı açıklamaları ve başkan olduğu dönemde Pakistan'da demokrasiyi güçlendireceklerine dair söylemleri dolayısıyla halkta demokrasi umudunun yeşermesine vesile olmuştur. Bu doğrultuda önceki askerî vesayetlerin aksine, sıkıyönetim ilan etmek yerine ülkede olağanüstü hâl ilan etmiş, yerel eyaletleri askerî yöneticilerden muaf tutmuş-askerî denetimin var olduğu unutulmamalı- ve siyasi partiler bazı sınırlamaların olması kaydıyla faaliyetlerine devam etmiştir. Anayasa iptal edilmemiş, geçici olarak askıya alınmıştır. Pervez Müşerref'in hükûmeti darbe ile ele geçirdiği gerçeğinin üstünü örtmeye yarayacak olan bu uygulamaları, özellikle Navaz Şerif destekçileri arasında benimsenmemiş olsa da, İslami hassasiyeti de içeren sebeplerle Pakistan'da darbe yapması ve ardından Ziya ul Hak döneminin aksine, aydınlanmış ılımlılık olarak tabir edilen ve şer'i kuralların yer almadığı,

kimi zaman seküler yönetim tarzı olarak nitelenen bir tarzda hüküm sürmesi, kısa sürede farklı görüşlerdeki insanlardan destek görmesini sağlamıştır. Pervez Müşerref'in giderek artan popülaritesi, Beluçistan'da 2006 yılında gerçekleşen bombalamalar ve halk isyanları ertesinde stabilleşmiş ve ülkenin en önemli enerji ve maden merkezlerinden olan bu bölgedeki politik-askerî gelişmeler, merkezî hükûmete olan baskıyı artırmıştır.

Pervez Müşerref'in yönetimi esnasında sürgün edilen, ülkenin iki önemli siyasi ismi, Navaz Şerif'in ve Benazir Butto'nun yine Pervez Müşerref hükûmeti döneminde, alınan mahkeme kararları doğrultusunda Pakistan'a dönüşüne izin verilmiş ve bu doğrultuda 2007 ekim ayında Benazir Butto, 2007 Aralık ayında ise Navaz Şerif ülkelerine dönerek çalışmalarına başlamıştır. Pervez Müşerred Ekim 2008 tarihinde ülke genelinde seçimler yapılacağını ve başkan seçildiği takdirde ordu komutanlığından istifa edeceğini açıklamıştır. Muhalefetin eleştirilerine rağmen yapılan seçimler sonucunda Pervez Müşerref başkan seçilmiştir. Başkan seçilişinin ardından ordu komutanlığından istifa eden Müşerref'in seçimlere müdahale ettiğini düşünen muhalefet partileri boykot kararı almış ve seçimleri yargıya taşımıştır. Pakistan Yüksek Mahkemesi karar almaya hazırlanırken, Pervez Müşerref 3 Kasım 2007 tarihinde olağanüstü hâl ilan ederek Yargıtay üyelerini görevden almış ve içlerinde hâkim, avukat ve bürokratların da olduğu binlerce kişi tutuklanmıştır. Yargının kendisi hakkında alabileceği olumsuz kararı bu şekilde engelleyen Pervez Müşerref, kendisine yakın isimleri yargıtaya atamış ve olağanüstü hâl durumunu Aralık ayı ortasında kaldırarak seçimlerin Ocak 2008 tarihinde yapılacağını duyurmuştur.

Benazir Butto'nun Pakistan'a dönüşünün ardından düzenlemeye başladığı seçim mitinglerinin birine saldırı düzenlenmesi sonucu 140 kişinin ölümü ve Butto'nun yarala-

nışı, Pakistan’da iç çatışmanın ve antidemokratik eylemlerin artmasının fitilini ateşlemiştir. Benazir Butto, 27 Aralık 2007 tarihinde Ravalpindi şehrinde düzenlediği bir miting sırasında yeni bir suikasta uğramış ve onun trajik ölümü, Pakistan’ın can çekişen demokrasinin yeniden kalbini durdurmuştur. Pervez Müşerref bu vahim olay ertesinde, 8 Ocak 2008 tarihinde yapılması planlanan genel seçimlerin 18 Şubat 2008 tarihinde yapılacağını duyurmuştur.

Yusuf Rıza Gilani/Asıf Ali Zerdari

Genel seçimlerin sonucunda Pakistan Halk Partisi yeni lideri (Benazir Butto’nun eşi) Asıf Ali Zerdari liderliğinde en çok sandalyeyi kazanmış, Navaz Şerif’in başkanı olduğu Pakistan Müslüman Birliği Partisi ise 171 sandalye alarak ikinci parti olarak seçimi tamamlamıştır. Mecliste iki partinin kurmuş olduğu koalisyonun almış olduğu ortak karar neticesinde, Pakistan Halk Partisi’nden Yusuf Rıza Gilani Pakistan’ın 24. başbakanı olmuştur. Pervez Müşerref’in başkanlığı sırasında liderlerini sürgün ettiği ve faaliyetlerini kısıtladığı Pakistan’ın iki ana partisi mecliste çoğunluğa erişmiştir. Pervez Müşerref’in başkanı olduğu Pakistan Müslüman Birliği-Q Partisi ise büyük bir hüsrana uğrayarak sadece 38 sandalye kazanabilmiştir.

Yusuf Rıza Gilani’nin oy birliğiyle başbakan olarak seçilmesiyle birlikte Pakistan Halk Partisi’nin trajik bir dönemin ertesindeki yeni faaliyet dönemi böylelikle başlamıştır. Hükûmetin ilk işi, cumhurbaşkanının Pervez Müşerref ile yeniden genişleyen yetkileri ve meclisi tek taraflı feshetme gücünü bitirmek olmuş, bu doğrultuda cumhurbaşkanına bu sınırsız yetkiyi tanıyan anayasanın on sekizinci maddesinin değiştirilmesi onaylanmıştır. Bu değişiklik ile birlikte, Pakistan, yeniden parlamenter demokrasiye yönelmiş

ve Benazir Butto'nun vefatı ertesinde alevlenen Pakistan siyaseti sükunete erişmiştir. Ancak Pakistan politikasında iyyinin kısa, kötünün uzun sürme alışkanlığı bu döneme de sirayet etmiş, hükûmetin demokratikleşme anlamında oldukça başarılı adımlar attığı dönemden kısa bir süre sonra, Başbakan Yusuf Rıza Gilani, hakkında açılan yolsuzluk davaları nedeniyle 26 Nisan 2012 tarihinde Pakistan Yüksek Mahkemesi'nin kararları doğrultusunda görevden alınmıştır. Pakistan'ın yeni başbakanı ise, 22 Haziran 2008 tarihinde Pakistan Halk Partisi'nin deneyimli politikacılarından Raza Pervez Müşerref olmuştur. Yusuf Rıza Gilani'nin yolsuzluk suçlamaları nedeniyle görevinden azledilişiyile birlikte, koalisyon ortağı iki parti arasındaki diyalog-güven gün geçtikçe azalmış, bunun üzerine Navaz Şerif partisinin hükûmetten çekildiğini duyurarak koalisyonu bozmuş ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde partisinin de aday göstereceğini belirtmiştir.

Asif Ali Zerdari

Pakistan'da eylülde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda, Pakistan Halk Partisi'nin adayı, Benazir Butto'nun eşi Asif Ali Zerdari ülkenin yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Asif Ali Zerdari'nin cumhurbaşkanlığı dönemi, Pakistan Müslüman Birliği Partisi lideri Navaz Şerif'in, yargıya müdahale edildiği açıklamaları ve halkı bu doğrultuda protestolara yönlendirmesi nedeniyle politik-sosyolojik olarak sıkıntılı geçmiştir. Navaz Şerif'in kardeşinin Pencab yöneticiliğinden alınması ve Navaz Şerif'in ev hapsine mahkûm edilmesi olayları körüklemiş, bu kararların hukuki olmaktan ziyade siyasi olduğunu savunan ve kararların arkasındaki politik gücün Asif Ali Zerdari olduğunu belirten Navaz Şerif, büyük bir miting düzenleyerek siyasi

ve toplumsal bir başkaldırı gerçekleştirmiştir. Navaz Şerif ve ailesine karşı alınan bağlayıcı kararlar bir süre sonra gevşetilmiş ve ülkedeki politik belirsizlikler bir nebze çözülmüştür.

Asıf Ali Zerdari ve Navaz Şerif arasındaki sürtüşmeler göz ardı edildiğinde, Pakistan tarihinin en sükunetli politik dönemi olarak adlandırılabilir. Bu sürecin ardından, Pakistan siyasi tarihinde ilk defa bir hükûmet görev süresini demokratik olarak tamamlamıştır. 25 Mart 2013 tarihinde hükûmetin yasal görev süresi bitmiş ve Mir Hazar Han Khoso, 11 Mayıs 2013 tarihinde yapılması planlanan genel seçimlere kadar geçici başbakan olarak ülkeyi yönetmiştir.

2013 Genel Seçimleri: Mian Navaz Şerif'in Üçüncü Dönemi

Pakistan'da 11 Mayıs 2013 tarihinde gerçekleşen seçimler sonucunda, Navaz Şerif öncülüğündeki Pakistan Müslüman Birliği Partisi-N, Pakistan Halk Partisi, Pakistan Müslüman Birliği Partisi-Q ve Pakistan'ın en ünlü eski kriket oyuncularından İmran Han'ın lideri olduğu ve gelecek dönemlerde Pakistan siyasetini şekillendirecek olan Pakistan Adalet Hareketi Partisi gibi muhalif partileri geride bırakarak en çok sandalyeyi alan parti olmuştur. Pencab ve Beluçistan eyaletlerinde Pakistan Müslüman Birliği Partisi-N galip gelmiş, Sind eyaletinde daha önce de olduğu gibi Pakistan Halk Partisi zafer elde etmiş, Pakistan'ın yeni siyasi partilerinden, İmran Han öncülüğündeki Pakistan Adalet Hareketi Partisi ise, Hayber Pakhtunkhva eyaletini alarak önemli bir başarıya imza atmıştır. Dolayısıyla bu şartlarda tek başına iktidarı sağlayamayan Pakistan Müslüman Birliği Partisi-N, seçimler ertesinde koalisyon kurmakta oldukça zorlanmış, ancak seçimlere bağımsız giren

19 milletvekilinin partiye katılmasıyla birlikte, Navaz Şerif Pakistan'ın üçüncü defa başbakanı olarak, tarihte bir ilki gerçekleştirmiştir. Pakistan'da ilk defa bir hükûmet görev süresini tamamlayabilmiş ve demokratik seçimlerle iktidara gelen yeni hükûmete görevi devretmiştir.

Navaz Şerif ve kabinesi, göreve gelmiş oldukları bu yeni dönemde, daha ılımlı ve dengeli politikalar üretme gayretinde olmuştur. Pakistan toplumunda uzun süredir baş gösteren kutuplaşmaların sona erdirilmesi için önemli adımlar atan Navaz Şerif, dinî ve politik aşırıcılığın halkı nefrete ve kutuplaşmaya yönlendirdiğini belirterek, bu durumların yumuşaması için alınan kararlara uyulmadığı takdirde ağır cezalar kesileceğini açıklamıştır. Terörle mücadele yoğunlaştırılmış ve özellikle ülkede faaliyet gösteren terör gruplarına ağır kayıplar verdirilmiştir. Kadın hakları, azınlıkların korunması ve dinî hoşgörü üzerine alınan kararlar ve çıkarılan yasalar, geçmişte uygulanan İslamizasyon politikalarından doğan toplumsal çatışmaları hafifletmiş ve belki de ülkenin kurulduğu andan itibaren izi kaybolmaya başlanan Pakistanlılık bilincini yeniden canlandırmıştır.

Navaz Şerif ve kabinesinin karşı karşıya kaldığı bir diğer önemli sorun ülkedeki hiperenflasyon olmuştur. Göreve gelişinden kısa bir süre sonra Uluslararası Para Fonu'ndan büyük miktarda kredi alan Navaz Şerif, uygulamaya koyduğu dengeli-verimli ekonomik politikalar ve mali disiplin sayesinde ülkenin ekonomisini ilk görev dönemine nazaran daha da iyi bir seviyeye taşımıştır. Ülkede artan ekonomik refah düzeyi halka doğrudan etki etmiş ve ülke önemli bir büyüme oranı elde etmiştir. Navaz Şerif döneminde Türkiye ve İran gibi İslam ülkeleri ile ticaretin serbestleştirilmesi çalışmaları hız kazanmış, özellikle Türkiye ile politik-ekonomik-askerî ilişkiler pratikte de gelişmiştir. 2016 yılında Pakistan hiperenflasyondan arınmış ve ulus-

lararası piyasalarla uyumlu mali politikalar dolayısıyla, ülkenin ekonomik durumu geçmişe göre daha iyi bir seviyeye ulaşmıştır.

Navaz Şerif'in ekonomik, askerî ve politik anlamda oldukça başarılı geçen dönemi, 2016 yılında ortaya çıkarılan Panama Belgeleri ile bozulmuş ve Pakistan, yine yeni bir kargaşayla baş başa kalmıştır. Genel anlamda, Navaz Şerif ve ailesinin yolsuzluk yaparak milyonlarca servet edindiği ve deniz aşırı finans merkezleri aracılığıyla ülkeden para çıkardığı iddialarını içeren Panama Belgeleri'nin ülkenin gündemine düşmesi ile birlikte, 15 Nisan 2016 tarihinde Navaz Şerif ve belgelerde adı geçen diğer isimler hakkında dava açılmış, 28 Temmuz 2017 tarihinde ise yüksek mahkeme Navaz Şerif'i suçlu bularak görevden alınmasını sağlamıştır. 6 Temmuz 2018 tarihinde ise Pakistan Yüksek Mahkemesi Navaz Şerif'e on yıl, kızı Meryem Navaz'a ise yedi yıl hapis cezası vermiştir. Navaz Şerif tıbbi gerekçeleri nedeniyle, Ekim 2019 tarihinde para cezasıyla serbest bırakılmış ve Londra'ya gitmiştir.

Navaz Şerif'in Pakistan'daki üçüncü dönemi bu şekilde son bulurken, Pakistan devleti ve halkı, demokrasi umudunu, bu defa iddialara göre yozlaşan politik sistemin yarattığı belirsizlikler ışığında, 2018 yılında yapılması planlanan genel seçimlere saklamıştır.

2018 Genel Seçimleri:

İmran Han ve Pakistan Adalet Hareketi

Pakistan'ın Navaz Şerif'in son başbakanlık dönemini de kapsayan sürede yaşadığı ekonomik türbülanslar, artan yolsuzluk soruşturmaları, özellikle kuzey bölgelerde yaşanan terör saldırılarının artışı gibi olumsuz gelişmeler, ülkede yeni bir lider, yeni bir parti ve yeni bir politik anlayış ihtiyacı doğurmuştur. Ülkenin ana siyasi partilerine olan

halk desteğinin azalması ve mevcut küresel yapının 'karizmatik lider' özelliğine sahip politikacıları öne çıkarması gibi durumlar, Pakistan'da ibreyi, 1992 yılında Pakistan'ı kriket dünya şampiyonu yapan, eski millî oyuncu, yeni siyasetçi, İmran Han'a çevirmiştir. Muhalefet yaptığı dönemde, başta Peştunlar olmak üzere, ülkenin birçok etnik grubunu fikirleri ve projeleri etrafında toplamayı başaran İmran Han, kısa sürede geniş halk kitlelerini arkasına almış ve Pakistan'ın klasikleşmiş iki kutuplu siyaset mekanizmasını temelden sarsarak, yeni bir politik rekabetin başlamasını sağlamıştır²².

Pakistan'da 25 Temmuz 2018 tarihinde yapılan genel seçimler, İmran Han liderliğindeki Pakistan Adalet Hareketi Partisi'nin zaferiyle sonuçlanmış ve Pakistan siyasetini domine eden Pakistan Müslüman Birliği Partisi ve Pakistan Halk Partisi gibi ana partilerin uzun süren hâkimiyetleri son bulmuştur. Eyalet bazlı seçimlerde ise Pakistan Adalet Hareketi Partisi, bir önceki seçimlerde olduğu gibi, Peştunların fazla olduğu Hayber Pakhtunkhwa eyaletini kazanmış, Pakistan Halk Partisi Sind eyaletindeki ezici üstünlüğünü korumuş, yeni bir parti olan Beluçistan Halk Partisi, Beluçistan eyaletinde zafer elde etmiş ve Pencab eyaletinde bu defa ezici bir çoğunlukla olmasa da yine Pakistan Müslüman Birliği Partisi-N galip gelmiştir.

Pakistan Adalet Hareketi lideri İmran Han, seçimlerden kısa bir süre sonra, Mutahida Qaumi Hareketi Partisi ve Müslüman Birliği Partisi-Q ile koalisyon hükûmeti kurmakta uzlaşıya varmış ve böylelikle Pakistan'da yeni hükûmet kurulmuştur.

Dünya genelinde ekonomik, sosyal ve politik buhranlara neden olan Covid-19 pandemisinin de etkisiyle, Pakis-

Shahid Javid Burki, İmran Han'ın bu yükseliş ve popülerite kazanış sürecini, Zülfikâr Ali Butto'nun ilk dönemine benzetir ve iki lider arasındaki benzeşimlere dikkat çeker (Burki, 2011: 3).

tan'da özellikle 2022 yılının ilk aylarında ekonomik yapı bozulmuş, artan enflasyon nedeniyle artan maliyetlerin halkın günlük yaşamına olumsuz etki etmesiyle birlikte, muhalefet partileri ortak imzayla İmran Han ve kabinesine güvenoyu vermemişler ve bu doğrultuda Pakistan'da yönetsel-anayasal bir kriz daha patlak vermiştir. Bu gelişme üzerine İmran Han, Cumhurbaşkanı Arif Alvi'ye meclisi feshetmesi için çağrıda bulunmuş, Arif Alvi bu çağrıya olumlu yanıt vererek meclisi feshetmiştir. Ancak Pakistan Yüksek Mahkemesi meclisin feshedilişinin yasalara aykırı olduğuna karar vermiş ve 10 Nisan 2022 tarihinde bu kararı açıklayarak başbakan İmran Han'ı görevden almıştır. İmran Han ve kabinesinin görevden alınmasının ardından, hükûmeti deviren muhalefet partilerinin liderleri koalisyon hükûmeti kurmakta uzlaşmış, Pakistan Müslüman Birliği Partisi-N lideri Şahbaz Şerif (Navaz Şerif'in kardeşi) başbakan olarak atanırken, dışişleri bakanı olarak ise ülkenin diğer önemli partisi Pakistan Halk Partisi'nin lideri Bilaval Butto (Benazir Butto'nun oğlu) olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmad, Niaz. (2013). *Quaid-i Azam Mohammad Ali Jinnah As a Governor-General of Pakistan 1947-48*. Lahor: Sang-e Meel Publications.

Ahmad, Riaz. (1994). *Quad-i Azam Mohammad Ali Jinnah: Second Phase of His Freedom Struggle 1924-1934*. Islamabad: NIPS Quaid-i Azam University.

Ahmad, Waheed. (2001). "The General Elections of 1945-1946: Quaid-i Azam's Springboard to Pakistan". *Pakistan Journal of History And Culture*, Volume XXII, No 2, s. 127-139.

Afaki, Sabır. (2000). *Tarih-i Keşmir, İslami Ehed Mein*. Lahor: Sang e Meel Publications.

Akbar, Muqarrab. (2015). "Pakistan: An Islamic State or a State for Muslims? A Critical Appraisal of Islam's Role in Pakistan". *Pakistan Journal of Islamic Research*, Volume 15, June, s. 25-38.

Akhtar Khan, Zamir. (2010). "Iqbal and Quaid's Vision of Pakistan" *Qurtuba University The Dialogue*, Volume V, No 2, s. 136-144.

Aksoy, Numan Durak., Arslantaş, Halis Adnan. (2010). "Ulus, Ulusçuluk ve Ulus Devlet" *TÜBAR*, Sayı 28, Güz, s. 31-39.

Ali, Rabia Umar. (2009). "Planning for the Partition of India 1947: A Scuttled Affair". *Pakistan Journal of History and Culture*, Volume XXX, No I, s. 113-130.

Altuğ, Yılmaz. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Keşmir Meselesi*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Amcad, Yahya. (1997). *Tarih-i Pakistan Vasti Ehed*. Lahor: Sang-e Meel Publications. 2 268.

Beluç, Nebi Neciş Han. (1985). *Kaid-iAzam ney Kia Soça aor Kia Kaha*. Kaid-i Azam Academy, Karaçi.

Bhatti, Sohail Muhammad. (1974). *Pakistan Affairs*. Lahor. Bhatti Sons Publishers.

Bhutto, Benazir. (2014). *Doğunun Kızı*. Çev. Enver Günsel. İstanbul: Pegasus.

Burki, Shahid Javid. (2011). "Imran Khan's Political Rise". ISAS, Sayı 48, s. 1-8.

Chaturvedi, Roopesh. (2013). "The Partition of Indian Sub-continent: Problems and Literary Prospects". Journal of Humanities and Social Science, Cilt 17, Sayı 2. s. 29-41.

Chaurasia, Radhey Shyam. (2008). *History of Ancient India Earliest Times to 1200 AD*. New Delhi: ATLANTIC.

Chawla, Muhammed Iqbal. (2007). "Punjab Politics and the Wavell Plan: A Note of Critical Reappraisal". Journal of Punjab Studies, Volume 14, No 1, s. 69-87.

Chandra, Bipan., Mukherjee, Mrıdula., Mukherjee, Aditya., Mahajan, Sucheta., Panikkar, K.N. (1989). *India's Struggle for Independence*. New Delhi: Penguin Books.

Cheema, Musarat Javed. (2015). "Pakistan-India Conflict with Special Reference to Kashmir". A Research Journal of South Asian Studies, Volume 30, No 1, s. 45-69.

Cinnah, Muhammed Ali. (2013). *Jinnah Speeches as Governor-General of Pakistan, 1947-1948*. Lahor: Sang e Meel Publications

Cohen, Stephen Philip. (2002). "India, Pakistan and Kashmir. Journal of Strategic Studies" Volume 24, Number 4, s. 32-60.

Çelik, Fikret. (2003). "Hint Yarımadası'ndaki ve Orta-doğu'daki Toplumların Uluslaşmaları Örnekleri Işığında, Sömürge Toplumlarının Uluslaşma Süreci" Atatürk Üni-

versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 87-106.

Çerağ, Muhammed Ali. (1996). *Tarih-i Pakistan*. Lahor: Sang-e Meel Publications.

Çiçekler, Mustafa. (2003). “Keşmir’in İslamlaşmasında Sufilerin Rolü” Halil Toker (Ed), Keşmir Dosyası. (s. 23-30.) İstanbul: TATAV

Dar, Farooq Ahmad. (2015). “Jinnah and The Lahor Resolution”. Journal of Research Society of Pakistan, Volume 52, No 1, s. 127-155.

Durgun, Recep. (2015). *Ahmed Nedim Kasımi Toplumcu Gerçekçi Öyküleri*. Konya. Aybil Yayınları.

El-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed. (2015). *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*. Çev. Kıvameddin Burslan, Yayına Hazırlayan ve Notlandıran: Ali İhsan Yitik. Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Erçin, Abdülkadir. (2017). “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)”. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, Cilt. 4, Sayı 2, s. 111-133.

Erkilet, Alev. (2013). “Muhammed İkbâl’de İslâmcılık Düşüncesi: Müşterek Ferdîyetçilik, İcma ve Benlik Temelli İslâmî Diriliş Programı”. Hece Aylık Edebiyat Dergisi Boyun Eğmeyen Ateşin Dili Muhammed İkbâl Özel Sayısı, Yıl 17, Sayı 193, s. 71-84.

Fatima, Nahid. (2012). *Unnisvin Sadi Mein Urdu Zaban*. Delhi: Adabistan Publications.

Fetihpuri, Ferman. (1990). *Tehreek-e Pakistan Aor Qaid-e Azam*. Lahor: Sang-e Meel Publications.

Frowde, Henry. (1909). *Imperial Gazetteer of India-The Indian Empire Vol I*. Oxford: Clarendon Press.

Gauhar, Altaf. (1967). *Twenty Years of Pakistan 1947-1967*. Karachi: Pakistan Publications.

Gömeç, Sadettin Y., Galip, Mübarek. (2013). *Hindistan'da Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Hali, Altaf Hussain. (1939). *Hayat-i Javed*. Delhi: Ancuman i Terakki i Urdu.

Haşimi, Muzaffer Mehdi. (2000). *Tarih-i Nazariyah Pakistan*. Multan: Karvan Adab.

Hak, Noor ul. (2013). CHALLENGE OF IDENTITY AND GOVERNANCE QUAID'S VISION: THE WAY FORWARD. İslamabad: Islamabad Policy Research Institute.

Herodotos. (2017). *Tarih*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 270

Hussain, J. (2017). *A History of The Peoples of Pakistan Towards Independence*. Karachi: Oxford Press.

İslam, Fakhr-ul. (2010). *The Decisive Decade of Freedom Movement (1937-1947)*. Qurtuba University The Dialogue, Volume V, No 1, s. 51-77.

İkbâl, Muhammed. (2002). *Mektuplar*. Çev. Halil Toker. İstanbul: Kaknüs.

İkbâl, Muhammed. (2013). *Musa Vuruşu&Hicaz Armağanı*. Çev. Celal Soydan. Ankara: Hece.

Jalal, Ayesha. (2015). Bölünmenin Acısı. Çev. Burak Demiryakan. İstanbul: Zoomkitap

Judt, Tony. (2009). *Savaş Sonrası-1945 Sonrası Avrupa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kabir, M. (1967). *A Short History of Pakistan*. Karachi: The Inter Services Press Limited.

Kalhana. (1961). *Rajatarangini –A Chronicle of the Kings of Kashmir*. Çev. M. A. Stein. Motilal Banarsidass: Delhi.

Kapani, Münici. (2009). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kayalı, Y. (2018). *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*. Konya: Çizgi.

Kazımı, M. R. (2019). *A Concise History of Pakistan*. Karachi: Oxford University Press.

Kaw, M. K. (2004). *Kashmir And It's People Studies in the Evolution of Kashmiri Society*. New Delhi: A.P.H. Publishing Corporation.

Keşmiri, Tahsin Caferi. (2013). *Keşmir, Lok Rivayat ke Aine Mein*. İslamabad: Lok Virsa. 271

Khurshid, Abdus Salam. (1998). *History of the İdea of Pakistan*. National Book Foundation. Karaçi

Kırlangıç, H. (2013). "İkbâl'de Gelecek Tasavvuru ve Ne Yapmalı?". *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* Boyun Eğmeyen Ateşin Dili Muhammed İkbâl Özel Sayısı, Yıl 17, Sayı 193, s. 263-272

Kisanao, Nisar Ahmad. (1997). *Mutala i Pakistan Aor Çodhiri Rahmat Ali*. Feisalabad: Kuşan Publications.

Kişmir, Aykut. (2019). *Pakistan Tarihinde Türkler*. İstanbul: Demavend Yayınları.

Kumari, Ved. (1968). *The Nilamata Purana A Culture&Literary Study of a Kashmiri Purana*. Srinagar/Jammu: J&K Academy of Art, Culture and Languages.

Kuyumcu, Hakan. (2006). "Urducanın Gelişiminde Etkin Olan İlk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi". *Nüşa*, Yıl VI, Sayı 20, s. 133-147.

Kuyumcu, Hakan. (2011). "Çocuk ve Genç İkbalin Şiir Dünyasında". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, s. 71-88.

Kuyumcu, Hakan. (2018). *Pakistan Tarihi (1857-1958)*. Konya: Sage Yayıncılık.

Lamb, Alastair. (1992). *Kashmir A Disputed Legacy 1846-1990*. Karachi: Oxford University Press.

Lamb, Alastair. (2002). *INCOMPLETE PARTITION The Genesis of the Kashmir Dispute 1947-1948*. Karachi: Oxford University Press.

Mahmud, Safdar. (2016). *Pakistan: Tarih Aor Siyaset*. Lahor: Sang-e Meel Publications.

Malik, A. Nisar., Abdul, Majid. (2016). "Kashmir; In Historical Perspective" *Journal of the Punjab University Historical Society*, Vol 29, No 2, s. 1-10.

Mahmood, Amna. (2011). "Cripps Mission Proposals and Muslim-Sikh Relations in the British Punjab" *Volume 48, No 1, s. 1-23*.

Majid, A., Hamid, A., Habib, Z. (2014). "Genesis of the Two Nations Theory and the Quaid-e-Azam". *Pakistan Vision Journal*, Volume 15, No 1, s. 180-192. 272

Mangrio, Naghma. (2012). "A Historical and Political Perspective of Kashmir Issue". *The Dialogue*, Volume VII, No 3, s. 255-264.

Mani. B.R. (1987). *THE KUSHAN CIVILIZATION Studies in Urban Development and Material Culture*. Delhi: B.R. Publishing Corporation.

Mazower, Mark. (2003). *Karanlık Kıta-Avrupa'nın 20. Yüzyılı*. Çev. Mehmet Moralı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mir, Mustansir. (2008). *Iqbal*. Lahor: Iqbal Academy Pakistan.

Mir, Mushtaq Ahmad. (2014). "India-Pakistan; the History of Unsolved Conflicts" *Journal of Humanities And Social Science*, Volume 19, No 4, s. 101-110.

Misra, Ashutosh. (2005). "The Problem of Kashmir and The Problem in Kashmir: Divergence Demands Convergence". *Strategic Analysis*, Vol 29, No 1, s. 16-43.

Mujahid, Sharif-al. (1976). "Quaid-i Azam Mohammad Ali Jinnah: The Founder of Pakistan". *Journal of the Regional Cultural Institute*, Vol. VIII, No 3&4, s. 21-53.

Nadiem, Ihsan H. (2017). *A Brief History of Pakistan-From Earliest Times*. Lahor: Sang-e Meel Publications.

Nawaz, Ghazala. (2013). The British Plan of the Partition of the Punjab in 1947. Pakistan Journal of History and Culture, Volume XXXIV, No 2, s.95-118.

Owen, Nicholas. (2002). "The Cripps Mission of 1942: A Reinterpretation" Journal of Imperial Commonwealth History. Volume 30, No 1, s. 61-98.

Özcan, Asuman Belen. (2012). *Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği: Urdu Nesri*. Ankara: HDY Yayınları.

Parker, R.A.C. (2009). *II. Dünya Savaşı*. Çev. Müfit Günay. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Pramanik, Sukanta. (2014). "Cripps Mission: the Beginning Process to the way of Indian Independence". Journal of Humanities And Social Science, Volume 19, No 3, s. 01-07. 273

Rahim, M. A. Chughtai., M. D. Zaman., W. Hamid, A. (1967). *A Short History of Pakistan Book Four*. Karachi: The Inter Services Press Limited.

Rızvi, Seyid Eşref Hüseyin. (2014). *Hayat-ı Kaid-i Azam*. Celum: Book Corner Showroom.

Russel, Ralph., Islam, Khurhidul. (1974). "The Satirical Verse of Akbar İlâhâbâdî (1846-1921)". Modern Asian Studies, Vol 8, No 1, s. 1-58.

Sandhu, Akhtar Hussain., Mahmood, Amna, (2011). "CRIPPS MISSION PROPOSALS AND MUSLIM-SIKH RELATIONS IN THE BRITISH PUNJAB", J.R.S.P., Vol. 48, No. 1, s. 1-24.

Sangharakshita. (1999). *Tibetan Buddhism*. Cambridge: Windhorse Publications.

Sarang. (2010). Pakistan: History on the Run. Lahor: Good Books.

Sarkar, Sumit. (2003). *Cedid-i Hindustan*. Çev. Mesud Haşimi. Yeni Delhi: National Council for Promotion of Urdu Language Publications.

Sayeed, Khalid Bin. (1998). *Pakistan the Formative Phase 1857-1948*. Karachi: Oxford University Press.

Schofield, Victoria. (2003). *Kashmir in Conflict, India, Pakistan and Unending War*. London: I. B. Tauris.

Sertel, Sabiha. (2009). *II. Dünya Savaşı Tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Shaikh, Muhammad Ali. (2013). *Quaid-e Azam Moham-mad Ali Jinnah*. Karachi: SMI University Press.

Shani, Giorgio. (2007). 'Two Nations': The Religious and the Secular Dimenions of Muslim Nationalism in Colonial India. *Ritsumeikan International Affairs*, No 5, s. 69- 84.

Snedden, Christopher. (2012). *The Untold Story of the People of Azad Kashmir*. Karachi: Oxford Press.

Soydan, Celal. (2004). *Urdu Dilinin Türk Asıllı Efsane Şairi Mirza Esedullah Han Galib*. Ankara: Nüşa Yayınları.

Soydan, Celal. (2016). *İkbâl'e Dair*. Ankara: Hece Yayınları.

Stein, Burton. (2015). *Hindistan Tarihi*. Çev. Müfit Günay. İstanbul: İnkılâp.

Sultana, Kishwar. (2016). *Politics of the All-India Muslim League 1924-1940*. Karachi: Oxford University Press. 274

Tabassum, Harun Alreşid. (2018). *Felsefe-i İkbâl Aor Neya Pakistan*. Faisalabad: Misaal Publishers.

Tişna, Nezir Ahmed. (1991). *Urdu Adab ka İrtika*. Lahor: Mekteb-i A'liye. Tişna,

M. Nezir Ahmed. (2008). *Aurak-ı Cammu Keşmir*. Lahor: Al-Faisal Nashran.

Talbot, Ian. (2014). *Pakistan New History*. Karachi: Oxford University Press.

Tişna, M. Nezir Ahmed. (2010). *Camun u Keşmir Album*. Lahor: Al-Faisal Nashran.

Tişna, Nezir Ahmed. (2013). *Tarih-i Pakistan 1947-2013*. Celum: Book Corner.

Toker, Halil. (Ed.) (2003). *Keşmir Dosyası*. İstanbul: TATAV.

Toker, Halil. (2017). *Sebepleri ve Sonuçları ile Keşmir Meselesini Kavramak*. İstanbul: Demavend.

Türkçe Sözlük. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Varshney, Ashutosh. (1991). "India, Pakistan and Kashmir: Antinomies of Nationalism". *Asian Survey*, Vol. 31, No 11, s. 997-1019.

Viswanatha, S.V. (2009). *Hindu Culture in Ancient India*. Delhi: Isha Books.

Waseem, Filza. (2014). Sir Sayyid Ahmad Khan and the Identity formation of Indian Muslims through Education. *Rewiew of History and Political Science*, Volume 2, No 2, s. 131-148.

Ziring, Lawrence. (1999). *Pakistan in the Twentieth Century A Plitical History*. Karachi: Oxford

<https://indianexpress.com/article/india/jammu-kashmir-article-370-karan-singhinstrument-of-accession-special-status-5879990/> (01.09.2019).

(legislation.gov.uk/ukpga/1947/30/pdfs/ukpga_19470030_en.pdf) (10.08.2020).

DİZİN

Semboller

- 3 Haziran Bildirisi 11, 120
1940 63, 67, 72, 73, 78, 84, 85, 87,
88, 90, 157, 236
1945 11, 106, 107, 109, 111, 112,
113, 229, 232
1946 11, 109, 111, 112, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 229
1947 15, 80, 95, 96, 120, 121, 123,
124, 126, 127, 129-134,
141, 142, 144, 151-155,
229-233, 235-237
1956 Anayasası 12, 178, 181, 182
1962 Anayasası 12, 185, 186, 201
1973 anayasası 201, 208

A

- Abdul Cabbar Hayri 30
Afgan 15, 44, 206
Afganistan 30, 40, 45, 147, 158,
205, 206, 207, 219
Aga Han 30, 35
Ağustos Teklifi ve Cripps Heyeti
11, 88
Ali Hucveri 23
Almanya 5, 67, 90, 92
anlaşma 46, 77, 94, 125, 147, 149,

- 150, 152, 184, 187, 199,
200, 201

Arap 15, 20

B

- Babür Devleti 26
Babür İmparatorluğu 24
Bahadır Şah Zafer 26
Bahauddin Zekeriya 23
Bangladeş 12, 42, 178, 191, 194,
197
barış 22, 40, 78, 115, 121, 122,
126, 187, 190, 217
Beluçistan 38, 44, 79, 114, 117,
135, 173, 194, 195, 200,
221, 224, 227
Benazir Butto 13, 209, 210, 211,
213, 214, 215, 221, 222,
223, 228
Bengal 11, 24, 25, 35, 42, 49, 52,
54, 73, 79, 80, 112, 114,
116, 117, 127, 130, 132,
133, 134, 135, 136, 171,
172, 195, 196, 197, 198
Bilaval Butto 228
Birleşmiş Milletler 147, 155, 158,
169, 189, 190
bölünme 9, 16, 31, 39, 59, 67,

69, 77, 83, 84, 85, 105,
121, 122, 123, 126, 128,
130-133, 137-139, 142,
144, 148, 150, 151, 152,
153, 196

buhran 227

Burdeau 19

C

Churchill 67, 102, 106

cihad 22

Cogindar Nath Mandal 142

Ç

Çodhiri Muhammed Ali 176,

177, 179, 181, 187

Çodhiri Rahmat Ali 11, 42, 43,

44, 45, 54, 60, 233

D

Dadhu Mian 25

Devlet 16, 19, 20, 24, 28-30,
37-42, 44, 46, 48, 49, 51,
53-55, 57, 58, 61, 63, 65,
67, 68, 70, 71, 76-86, 91,
93, 94, 101, 102, 103, 110,
113, 114, 116, 123, 125,
126, 128, 133, 141-143,
146, 150, 158, 163, 164,
165, 167, 174, 182, 183,
185, 189, 190, 215

dini 19, 20, 21, 23, 34, 37

Doğu Hindistan Şirketi 24

Doğu Pakistan 11, 12, 136, 164,
173, 174, 177, 178, 182,
188, 190, 191, 192, 194,
195, 196, 197, 198, 199

dominyon 89, 94, 96, 127, 128,
129, 150

E

Ekber İlâhabadi 26

empyralist 17

Eyüb Han 12, 150, 174, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 192, 193

F

Faruk Ahmed Han Leghari 214,
215

Fatima Cinnah 72, 74, 188

Fazlur Rahman 142

G

Gandi 47, 50, 56, 57, 58, 84, 85,
96, 100, 101, 102, 104,
105, 107, 122, 123, 147,
157, 200

Gulam Muhammed 12, 142, 170,
171, 172, 174, 175

Gulam Mustafa Catoi 211, 212

Guriler 23

Güney Asya 5, 17, 70, 143, 217

H

Hacı Şeriatullah 25

halife 22

Hedefler Kararı 12, 160, 161,
162, 164

Hılciler 23

Hilafet Hareketi 47, 48

Hindi dili 65

Hindistan'ı Terk Et Hareketi 11,
99

Hindistan Pakistan Savaşı 188

Hindu 20, 21, 22, 25, 29-31, 33,
34, 37, 39, 40, 42, 43, 44,
46, 47, 50-52, 54, 56, 57-
60, 65, 66, 68, 69, 71, 74,
76, 78, 80, 82-87, 94, 95,
100-104, 106, 108, 111,
114, 115, 117, 120, 122,
123, 131, 142-145, 147,
148, 151, 153, 237

Hindular 23, 25, 27, 28, 33, 37-
39, 46, 47, 48, 57, 65, 66,
77, 80, 84, 86, 88, 101,
102, 103, 104, 105, 110,
131, 133

Hint 15, 17, 20, 21, 22, 37, 41, 43,
45, 88, 89, 90, 129, 133,
143, 230

Hint alt kıtası 15

Hoca Muinuddin Çiştî 23

Hoca Nazimuddin 12, 157, 158,
159, 160, 162, 163, 169,
170, 171, 172

H.S. Suharvardi 181

I

I.I. Chundrigar 142

II. Dünya Savaşı 67, 88, 90, 91,
99, 235, 236

İ

iki ulus teorisi 29, 30, 40, 44, 53,
60, 80, 85, 123, 133, 202

İltutmuşlar 23

İmran Han 13, 224, 226, 227, 228

İngiliz 15, 24, 25, 27, 29, 30, 37,
38, 41, 53, 54, 56, 63, 66,
67, 81, 82, 84, 89, 92, 93,
94, 102, 105, 115, 116,
119, 126, 127, 128, 130,
131, 133, 134, 139, 141,
150, 151, 152, 153, 175,
231

İskender Mirza 12, 174, 175, 176,
178, 179, 182, 183

İslamabad 5, 185, 216, 232, 233

İslamizasyon 181, 204, 206, 208,
209, 212, 218, 219, 225

İsmail İbrahim Çundirigar 182

J

Japonya 91, 92, 93, 100

John Bright 30

K

Kabine Heyeti ve Hindistan Planı
11, 115

kaos 78, 85, 95, 103, 120, 182

Karaçi 32, 66, 67, 71, 131, 141,
142, 143, 146, 157, 173,
185, 211, 230, 233

kast 21, 37

Keşmir 40, 44, 45, 132, 137, 138,
149-155, 159, 169, 189,
190, 200, 217, 229, 231,
233, 236, 237

Kongre 25, 33, 35, 39, 46, 48,
50, 51, 56, 58, 64, 65, 66,
68-71, 77, 80, 83, 84, 86-
88, 90, 91, 94-97, 99-105,
108, 109, 110-123, 126,
131, 143, 176

Kraliçe Victoria 26

kronolojik 18

Kuzeybatı Sınır Eyaleti 38, 44,
112, 114, 117, 135, 200,
210

Kuzey Hindistan 23, 30

küresel 28, 35, 91, 189, 200, 202,
212, 215, 219, 227

L

Lal Bahadur Şastiri 190

Liyakat Ali Han 12, 51, 63, 72,
74, 115, 131, 142, 159,
160, 162-164, 167, 168,
169, 170

Lodiler 23

Lord Linlithgow 67, 90, 91

Lord Mountbatten 120-124, 131,

139, 141, 151-154

Lord Wavell 11, 105, 106, 107,
109, 110, 120

M

Mevlana Abdulhalim Şarar 30

Mevlana Muhammed Ali 30, 47

Mirza Esedullah Han Galib 28,
236

Moğol 15

Muhammed Abdul Kadir 30

Muhammed Ali Bogra 12, 172,
174, 175, 176, 177

Muhammed bin Kasım 20, 21, 22

Muhammed Eyüb Han 12, 182

Muhammed İkbâl 11, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 50, 52, 53,
55, 199, 231, 233

Muhammed Yahya Han 12, 192,
193, 194

Muhammed Ziya ul Hak 12, 204

Mustafa Kemal Atatürk 41, 47

Müslüman 19, 20, 23, 25-31, 33,
35-88, 90, 91, 93, 95-98,
101, 102, 104, 106, 108-
123, 125, 126, 130-133,
135-139, 141, 142, 144,
145, 148, 151, 153, 154,
158, 159, 166, 167, 170-
172, 176, 179, 186, 209,
210, 216, 222, 223, 224,
227, 228

Müslüman Birliği 38, 46, 47, 58,

69, 71, 86, 119, 125, 126,
131, 172, 176, 209, 216,
222, 223, 224, 227, 228

Müslüman Birliği Partisi 38, 46,
58, 69, 71, 86, 131, 172,
176, 209, 216, 222, 223,
224, 227, 228

N

Navabzada Liyakat Ali Han 142

Navaz Şerif 13, 209, 212, 213,
216-226, 228

Nehru 48, 56, 66, 94, 96, 100,
102, 115, 118, 119, 122,
123, 124, 126, 150, 168,
169, 184, 200

P

Pakistan 15-20, 22, 28, 29, 30, 31,
33-36, 38-48, 50, 52-61,
63, 66, 67, 69, 71, 73, 75,
78, 80, 82, 83, 85- 88,
93, 96, 97, 98, 10-102,
104, 105, 110, 113, 114,
116-118, 120, 122-127,
129- 139, 141-165, 168-
185, 187-200, 202-212,
214-237

Pakistan Halk Partisi 192, 194,
195, 198, 203, 209, 210,
212, 214, 216, 222, 223,
224, 227, 228

Pakistan İdeolojisi 11

Pan-İslamizm 30

Pencab 11, 22, 38, 44, 54, 72,
73, 79, 98, 108, 112, 114,
116, 117, 122, 127, 130,
132-135, 137, 138, 141,
145-147, 149, 160, 164,
173, 189, 195, 210, 211,
223, 224, 227

Pervez Müşerref 13, 218, 219,
220- 223

politik 15-18, 25, 26, 28, 29, 31,
32, 36, 37, 41, 46, 47,
50-52, 54, 58, 60, 68, 70,
82, 89, 103, 109, 121, 130,
151, 158, 161, 168, 175,
177, 181, 182, 188, 193,
197, 198, 202, 204, 206-
216, 219-221, 223-227

postmodern 18

R

Raca Gazanfer Ali Han 142

Radcliffe Sınır Komisyonu 11,
133, 134, 135

Roosevelt 67

S

savaş 25, 54, 67, 71, 84, 86, 90,
92, 93, 94, 95, 96, 98, 145,
168, 189, 197, 217

Seçim 13, 109, 112, 209

seküler 15, 48, 165, 181, 205, 209,
213, 220, 221

Serdar Abdul Rab Niştar 142
 Serdar Gül Muhammed 30
 Seyid Ahmed Birelvi 25
 Seyid Cemaluddin Afgani 30
 Seyyid Ahmed Han 11, 31, 32,
 33, 34, 35, 36, 49, 54, 60,
 81
 Seyyid Ahmed Şehid 25
 Sıkıyönetim 12, 182
 Sih 85, 98, 108, 118, 142, 144,
 145
 Sihler 25, 85, 108, 112, 122, 145
 Simla Konferansı 11, 105, 107,
 109
 sind 38
 Singapur 91
 Sir Abdullah Harun 30, 81
 Sir Cyril Radcliffe 134, 135, 136
 Staffird Cripss 92

Ş

Şahbaz Şerif 228
 Şah Veliyullah 25
 Şeyh Ahmed Sirhindi 25
 Şeyh İsmail 23

T

Tarih 56, 59, 66, 82, 83, 85, 86,
 93, 97, 101, 114, 229, 230,
 231, 232, 233, 234, 236
 Taşkent Deklarasyonu 12, 190
 Tek Birim 177, 178, 193
 Temel İlkeler Komitesi 12, 162,
 163, 164, 170

Temel İlkeler Komitesinin İkinci
 Bildirgesi 12, 170
 Tipu Sultan 24, 25
 Tito Mir 25
 Tuğluklar 23
 Tüm Hindistan Müslüman Birliği
 Partisi 38
 Türk 15, 22, 23, 28, 231, 236, 237
 Türkiye 17, 40, 41, 47, 185, 220,
 225, 232

U

Ulema 163, 165
 Urdu Dili 5, 23, 164

W

Warren Hastings 24
 Wilfrid Scawen Blunt 30

Z

Zülfikâr Ali Butto 12, 190, 192,
 193, 195, 198-205, 209,
 210, 227

PAKİSTAN TARİHİ

DAVUT ŞAHBAZ

Pakistan, Hindistanlı Müslümanların, kendilerini dinî ve kültürel anlamda Hindistan'ın diğer yerel halklarından ayrı görmesi ve dinî-gündelik yaşam pratiklerini özgür ve müreffeh bir şekilde, bağımsız bir devlet çatısı altında deneyimlemeleri idealine dayanan, dinin alt ve üst yapısını oluşturduğu bütünleştirici hükümler ile seküler demokratik unsurların kurucu ilkelerinin bir birleşimi olarak modelleşmiş nevi şahsına münhasır (sui generis) bir İslam devleti olarak nitelenebilir. İslam'ın, Pakistan'ı kuracak insanları etnik ayrım gözetmeksizin bir araya getiren ana belirleyici unsur olduğu bu ideolojik yönelim, Hindistan'da azınlık olarak yaşam süren Müslümanları kısa sürede bir İslam devleti kurma hedefine adapte etmiş; İngilizlerin, İkinci Dünya Savaşı ertesinde kısırlaşan ve çıkmaza sürüklenen dış politikalarının etkisiyle Hindistan'dan çekilme ve bu ülkeyi iki ayrı devlete bölme kararlarıyla birlikte, Pakistan, din temelli bir ulus devlet modeliyle haritada yerini almıştır.

Pakistan, geçirmiş olduğu tüm sıkıntılı evrelere rağmen Güney Asya'nın en önemli askerî, politik ve ekonomik güçlerinden biridir ve özellikle Türkiye için yeri doldurulamaz bir dost, kardeş müttefikdir. Pakistan'ın-Pakistanlıların ideolojik ve siyasal tarihini tek bir kitaba indirgemek ve ülkenin kuruluş öncesi, kuruluş ve kuruluş ertesi dönemlerinde geçirmiş olduğu merhaleleri eksiksiz aktarmak olanaksız olduğundan, bu kitabın "Kısa Dünya Tarihleri" serisinin bir parçası olduğu gerçeğiyle, Pakistan'ın kuruluşuna temel oluşturan ideolojik birikimi ve ülkenin politik yolculuğunu, postmodern tarih anlayışı çerçevesinde, kronolojik olarak, araştırmacıların ve genel okuyucuların faydalanabileceği ölçüde işlemeye özen gösterilmiştir.

